THE

HARIDAS SANSKRIT SERIES

127

THE

S'RĪ-KOS'A

[A HINDI SANSKRIT DICTIONARY]

Edited & Compiled by

PANDIT SRĪ KEDĀRNĀTH SARMĀ

श्रीकोषः

[हिन्दी-संस्कृत कोष]

सम्पादक—

पण्डित श्रीकेदारनाथ शर्मा ।

PUBLISHED BY

JAYA KRISHNA DAS HARI DAS GUPTA

The Chowkhamba Sanskrit Series Office,

Benares City.

तृतीयसंस्करण] मूल्य १।) [सं० २००३

प्रकाशकः—

जयकृष्णदास-हरिदास गुप्तः-

चौखम्बा संस्कृत सीरिज़ आफिस,

बनारस सिटी।

१९४७

प्रथम संस्करण १९४०

द्वितीय संस्करण १९४४

तृतीय संस्करण १९४७

PUBLISHED BY

JAYA KRISHNA DAS HARIDAS GUPTA

The Chowkhamba Sanskrit Series Office,

BENARES

प्राक्कथन

प्रिय सुरभारती, भाषानुरागियो !

आज आप लोगोंके समक्ष सानन्द हम इस श्रीकोषको उपस्थित कर रहे हैं। यद्यपि वर्तमान कालमें संस्कृत भाषा का—हमलोगों की विमुखताके कारण—ह्रास होत जा रहा है जिसे देखकर हमारा मुख और भी अधिक नत हो जाता है कि जो भाषा सकल भाषाकी जननी है वही आज ऐसी दुर्दशाग्रस्त दीख रही है। ऐसे विकराल कालके कवलरूप हमारी पवित्र भारती हो रही है। आंग्ल भाषाके बहावके साथ बहनेवाले विद्वान् क्या छात्रतक इस पुण्य-मयी-देवीको Dead Language (मृतभाषा) कहकर इसका तिरस्कार कर रहे हैं। जो छात्र इस भाषा के अनुरागी हैं उनकी दीर्घ कालसे यह शिकायत थी कि दुःख है कि हिन्दीसे संस्कृतका ऐसा कोई भी कोष नहीं है जैसा कि अन्य भाषाओं का है ऐसी विकट परिस्थितिका ध्यान देकर हम एक हिन्दीसे संस्कृत, कोष बनाने के विचारमे थे ही कि इसी बीचमें "विद्या विलास प्रेस"के अध्यक्षने हमें एक इस ढङ्गका कोष बनाने के लिए प्रेरित किया, अस्तु हमने यह "श्रीकोष" आपके सम्मुख प्रस्तुत करनेकी चेष्टा की। इसमे प्रायः सभी चलते-फिरते शब्दोंका समावेश प्राचीन शब्दोंसे ही किया गया है—जहांतककाव्य, कोष आदि से प्राचीन शब्द मिले हैं, दिये गये हैं यत्र तत्र प्राचीन शब्दोंके अभावमें नवीन शब्दों का भी समावेश किया गया है। इस "श्रीकोष"में शब्दसमूह वर्गरूपमें दिये गये हैं, यथा देवताओंके नाम यदि जानना हो तो स्वर्ग वर्ग में देखना चाहिये। इसी रीति से अन्य वर्गोंसे तत्तत् व्यक्ति तथा वस्तुओं का नाम जानना चाहिये। इस "श्रीकोष" में संज्ञाप्रकरणमें हर-

गीतिका छन्द भी बना दिये हैं जिससे छात्रोंको शब्द शीघ्र याद हो जाय। छन्दमें शब्द संस्कृतके हैं और वे शब्द कहीं (पदमें) विभक्तिमय हैं तथा कहीं विभक्तिरहित हैं। छन्दको पढ़नेसे उसमें आये हुए शब्दों को छात्र गण गद्यांशमें देखेंगे तो उस देखनेके कालमें वे शब्द भी याद हो जांयगे जिनका समावेश छन्दमें नहीं हुआ है। इसमें संख्यावर्गको छोड़कर सभी वर्गमें शब्द अमरकोष के समान हैं।

शीघ्रतावश इस कोषमें त्रुटियां आगयी हैं उनके लिए आपसे करबद्ध प्रार्थना है कि उन त्रुटियोंको सुधार लें।

अन्तमें, मैं भारतके श्रेष्ठ विद्वान् सकलशास्त्र-पारङ्गत त्रिवृद्ध पूज्यपाद पण्डित श्री दामोदरलाल गोस्वामीजी महाराजके श्रीचरणोंमें भक्ति-पूर्वक श्रद्धाञ्जलि अर्पण करता हूँ जिन्होंने इस पुस्तकके कई स्थलोंमें सत्परामर्श देकर लेखकको गौरवान्वित किया है।

तत्पश्चात् भट्टिकाव्य आदि उच्च कोटिके ग्रन्थोंके टीकाकार तथा हिन्दी, संस्कृत एवं नेपाली भाषाके कवि पूज्य पण्डित शेषराजजी शास्त्री काव्यतीर्थ [नेपाल] तथा विद्यारत्न पण्डित नरेन्द्रकेसरीजी पौड्यालय एवं पण्डित ब्रह्मशङ्करजी साहित्यशास्त्री और पण्डित रामचन्द्रजी झा व्याकरणाचार्यके प्रति भी कृतज्ञता प्रकट करता हूं जिन्होंने मुझे इस कार्यमें आंशिक सहायता दी ॥

कार्त्तिकीपूर्णिमा
१४-११-४०

विनीत—
प्रणेता।

॥ श्रीः ॥

समर्पण

भगवान् पतितपावन प्रसन्नानन

श्रीविश्वनाथजी—

के

युगल चरणोंमें—

'त्वदीयं वस्तु गौरीश !

तुभ्यमेव समर्पये' ।

—केदारनाथशर्मा

विषय-सूची

वर्ग	पृष्ठ	वर्ग	पृष्ठ
स्वर्गवर्ग	१	मुरब्बा अचारवर्ग	३३
दिग्वर्ग	६	नशावर्ग	३४
कालवर्ग	८	ईंधनवर्ग	३४
भूमिवर्ग	१०	रस (स्वाद) वर्ग	३४
शैलवर्ग	११	शाकवर्ग	३४
जलवर्ग	११	मसाले आदिकावर्ग	३५
पुरवर्ग	१३	तरुवर्ग पेड़ोके नाम	३६
गृहवर्ग	१३	पुष्पवर्ग	३७
गृहवस्तुवर्ग	१५	फलवर्ग	३८
देशवर्ग	१६	मेवावर्ग	३९
आसिनवर्ग	१७	घास आदिवर्ग	३९
जातवर्ग	१८	पशुवर्ग	३९
कर्मजसञ्ज्ञावर्ग	१९	पक्षिवर्ग	४०
कुलवर्ग	२१	कीटवर्ग	४१
देहवर्ग	२३	जलजन्तुवर्ग	४२
वस्त्रवर्ग	२६	सर्पादिवर्ग	४३
आभूषणवर्ग	२७	रोगवर्ग	४३
धातुवर्ग	२८	चिकित्सावर्ग	४५
रत्नवर्ग	२९	यानवर्ग	४५
रङ्गवर्ग	२९	खेती आदिके नामका वर्ग	४६
पात्रवर्ग	३०	पाठ्यवस्तुवर्ग	४७
अन्नवर्ग	३१	युद्धवर्ग	४८
भोजन वर्ग	३१	मल्लयुद्धवर्ग	४९
मिठाईवर्ग	३२	खेल	४९
तेलवर्ग	३३		

वर्ग	पृष्ठ	वर्ग	पृष्ठ
वेदादिवर्ग	५०	विरामके चिह्न	६२
संस्कारवर्ग	५२	सर्वनामवर्ग	६३
नवीनप्रकीर्णशब्द	५२	अव्ययवर्ग	६४
प्रकीर्णशब्दवर्ग	५३	क्रियाविशेषणवर्ग	६५
धर्मवर्ग	५९	भाववाचकसञ्ज्ञावर्ग	६७
सम्प्रदायवर्ग	५९	विशेषणवर्ग	८५
वाद्यवर्ग	६०	क्रियावर्ग	९७
संख्यावर्ग	६१	कुछ नये शब्द	९८

साङ्केतिक अङ्कोंका स्पष्टीकरण—

स्वर्गादि वर्गमें जो १, २और ३ अङ्क आये हैं उनका तथा क्रियावर्गमें जो १ से १० तक अङ्क हैं उनका तात्पर्यार्थ निम्नरीतिसे है—

१ = पुंल्लिङ्ग — यथा—१ स्वर्गः = स्वर्गशब्दपुंल्लिङ्ग है ।

२ = स्त्रीलिङ्ग — यथा—२ लक्ष्मीः=लक्ष्मीशब्दस्त्रीलिङ्गहै ।

३ = नपुंसकलिङ्ग — यथा-३ शार्ङ्गम्=शार्ङ्ग शब्दनपुंसलिङ्ग है ।

इसी रीतिसे क्रियावर्गमें भी १ से १० तकके अङ्कोंसे भ्वादिसे लेकर चुरादि तकका ज्ञान करना चाहिये । यथा १ से भ्वादि, २ से अदादि, ३ से जुहोत्यादि ४ से दिवादि, ५ से स्वादि, ६ से तुदादि, ७ से रुधादि, ८ से तनादि, ९से क्र्यादि, १० से चुरादि ।

॥ श्रीः ॥

श्रीकोषः

मङ्गलाचरणम्

विद्याज्ञानसुधादात्री लक्ष्मीकीर्तिशुभप्रदे ।
समबुद्धिधरे वन्दे सर्वसिद्धिफलप्रदे ॥

स्वर्गवर्गः

सुरलोकको ही स्वर्ग द्योदिव, त्रिदिव त्रिदशालय कहा ।
निर्जर अमर सुर विबुध संज्ञा देवतोंकी है अहा ॥
गन्धर्व किन्नर भूत अप्सर सिद्ध विद्याधर तथा ।
सब यक्ष रक्ष पिशाच गुह्यक देव सम हैं सर्वथा ॥ १ ॥

स्वर्ग—१स्वर्गः, १नाकः, १त्रिदिवः १त्रिदशालयः, १सुरलोकः, २द्योः, २दिव् ३त्रिविष्टपम् ।

देवता—१अमरः, १निर्जरः, १देवः, १त्रिदशः १विबुधः, १सुरः ।

देवगण (दूत)—१आदित्यः १विश्वः, १वसुः ।

देवजातिविशेष—१विद्याधरः, १यक्षः, ३रक्षः,

इन्द्रारि, दानव, असुर, दितिसुत; दैत्य सुरद्विष भी कहो ।
सर्वज्ञ कहिये बुद्ध जिन वा सुगत गौतमको अहो ॥
बस, शाक्यमुनि औ शाक्यसिंहको बौद्ध सेवी जानिये ।
ब्रह्मा विधाता आत्मभूको, विधि प्रजापति मानिये ॥ २ ॥

असुर—१असुरः १दैत्यः, १इन्द्रारिः, १दानवः । १दितिसुतः १सुरद्विष् ।

बौद्धमतसेवी—१शाक्यमुनिः, १शाक्यसिंहः ।

गौतमबुद्ध—१सर्वज्ञः, १सुगतः, १बुद्धः, १जिनः ।

ब्रह्मा—१ब्रह्मा, १आत्मभूः, १विधिः, १विधाता, १चतुराननः, १प्रजापतिः, १कमलासनः ।

हरि विष्णु माधव शौरि केशव कृष्ण दामोदर वही।
वसुदेव आनक दुन्दुभिः वसुदेव की संज्ञा कही ॥
बलभद्र नीलाम्बर हली बलदेवको ही जानिये।
कन्दर्प मन्मथ मदन कामः कामदेव बखानिये ॥ ३ ॥

विष्णु—१विष्णुः, १हरिः, १माधवः, १कृष्णः, १केशवः, १शौरिः, १दामोदरः, १हृषीकेशः।
वसुदेव-१वसुदेवः, १आनकदुन्दुभिः,
बलदेव—१बलभद्रः, १बलदेवः, १रेवतीरमणः, १नीलाम्बरः, १हली, १कामपालः१,हलायुधः, १अच्युताग्रजः
कामदेव—१मदनः, १मन्मथः, १कन्दर्पः, १कामः।
अनिरुद्ध—१अनिरुद्धः, १उषापतिः।

लक्ष्मी रमा पद्मा सुकमला लोकमाता भार्गवी।
है इन्दिरा श्रीः हरिप्रिया वह * लोक जननी धामकी ॥
अनिरुद्धको अनिरुद्ध कहिये वा उषापति बन्धुवर।
हरि-शंखको तो पाञ्चजन कहते महोदय मान्यवर ॥ ४ ॥
हरिचक्रको कहते सुदर्शन औ गदा कौमोदकी।
तलवारको नन्दक कहो कौस्तुभ कहो * मणिमोदकी ॥
श्रीवत्स उनका चिह्न है औ शार्ङ्ग उनका चाप है।
है सूत दारुक, अश्व उनके मेघपुष्प सुग्रीव हैं ॥ ५ ॥

लक्ष्मी—२लक्ष्मीः, २पद्मा, २कमला, २इन्दिरा, ३श्रीः, २हरिप्रिया। २भार्गवी, २लोकमाता।
विष्णुकी तलवार—१नन्दकः।
,, मणि—१कौस्तुभः।
,, धनुष—३शार्ङ्गम्।
,, चिह्न—१श्रीवत्सः।
,, सारथी—१दारुकः।
विष्णुका शङ्ख—१पाञ्चजन्यः।
,, चक्र—३सुदर्शनम्।
,, गदा—२कौमोदकी।
,, घोड़ा—१शैव्यः, १सुग्रीवः, १मेघपुष्पः, १बलाहकः।
,, मन्त्री—१उद्धवः।
,, छोटे भाई—१गदः।

कहते खगेश्वर ही गरुड़को तार्क्ष्य नागान्तक सखे।
शिव रुद्र शङ्कर शम्भु पशुपति, ईश हैं* भवको रखे ॥
अजगव कपर्द प्रमथ कहो शिव धनु जटा औ पारिषद्।

* ऐसे चिह्नमें लिखित पद केवल पादपूरणार्थ है।

*नामसे जिनके सदा है दूर रहती कुल विपद् ॥ ६ ॥
गौरी भवानी पार्वती कात्यायनी गिरिजा कहो ।
हेरम्ब लम्बोदर विनायक विघ्नराज गणेश हो ॥
हैं कार्त्तिकेयः शक्तिधर भी स्कन्दके शुभ नामजन ।
शृङ्गी तथा भृङ्गी सुनन्दिक ख्याति रखते नन्दिगण ॥ ७ ॥

गरुड़—१गरुडः, १तार्क्ष्यः, १पन्नगाशनः, १खगेश्वरः, १नागान्तक ।
शिव—१शङ्करः, १शम्भुः, १ईशः, १पशुपतिः, १शिवः, १भवः, १रुद्रः
शिवजटा—१कपर्दः ।
शिवधनुष—३अजगवम् ।
शिव-पारिषद्—१प्रमथः ।
पार्वती—२कात्यायनी, २गौरी, २भवानी २गिरिजा, २पार्वती ।
गणेश—१विनायकः, १विघ्नराजः, १लम्बोदरः, १हेरम्बः १गणेशः ।
कार्त्तिकेय—१कार्तिकेयः, १कुमारः, १स्कन्दः १षडाननः, १शक्तिधरः ।
नन्दिगण—१शृङ्गी, १भृङ्गी, १नन्दिकः ।

इन्द्र, मघवा, शक्र वासव सुरपति शचीपति नाम है ।
इन्द्राणि कहिये वा शची, अमरावती शुभ धाम है ॥
उच्चैश्रवाः मातलि यथाक्रम हय सूत हैं सुरराजके ।
*जिनके सुयशसे दूर होते पापतक नरराजके ॥ ८ ॥

इन्द्र-१इन्द्रः, १आखण्डलः, १शचीपतिः, १पुरन्दरः, १वासवः, १वृत्रहा, १मघवा, १शक्रः, १सुरपतिः ।
इन्द्राणी—२पुलोमजा, २शची, २इन्द्राणी ।
वृषाकपि—१वृषाकपी* ।
वृषाकपायि—२वृषाकपायी* ।
इन्द्रनगरी—२अमरावती ।
इन्द्रका घोड़ा—उच्चैःश्रवाः ।
,, सारथी—१मातलिः ।
,, वन—३नन्दनम् ।
,, महल—१वैजयन्तः ।
,, पुत्र—१जयन्तः १पाकशासनिः ।

ऐरावतः और अभ्रमुवल्लभ इन्द्रगजके नाम भी ।
है ह्लादिनी पवि कुलिश अशनिः वज्रके बहु नाम भी ॥
देवर्षिको कहते सुरर्षिः और सुमधर्मा सुरसभा ।
है व्योमयानं और विमानः वायुयानोंकी प्रभा ॥ ९ ॥
नभ गगन अम्बर व्योम पुष्कर विष्णुपद द्योदिव यथा ।
आकाश और अनन्त खं सुर वर्त्म संज्ञा है तथा ॥

---

* नित्य द्विवचनान्त होते हैं ।

पीयूष अमृत औ सुधा मन्दाकिनी सुरदीर्घिका ।
*यदि भाग्यसे मिल जाय मित्रो ! तो लिखो तद्भूमिका॥१०॥

इन्द्रका हाथी—१ऐरावतः, १अभ्रमुवल्लभः ।
,, वज्र—३वज्रम् , ३कुलिशं, १पविः, २ह्लादिनी । १अशनिः ।
विमान—३व्योमयानं, १विमानः ।
देवर्षि—१सुरर्षिः (नारद वगैरह)
देवसभा—२सुधर्मा, २देवसभा ।
अमृत—३पीयूषं, ३अमृतं, २सुधा ।
स्वर्गगङ्गा-२मन्दाकिनी, २सुरदीर्घिका
सुमेरुपर्वत—१मेरुः, १सुमेरुः, १हेमाद्रिः, १सुरालयः ।
देववृक्ष—१मन्दारः, १पारिजातः, १सन्तानः, १कल्पवृक्षः ३हरिचन्दनम् ।
सनकादिमुनि—१सनत्कुमारः, १वैधात्रः ।
अश्विनीकुमार—१अश्विनीसुतौ, १आश्विनेयौ* ।
स्वर्गवेश्या-२स्ववेंश्या, २अप्सरसः†
देवताओंके गवैया-१हाहा, १हूहूः ।
आग—१अग्निः, १वैश्वानरः, १वह्निः, १पावकः १अनलः, १ज्वलनः, १कृशानुः ।
वड़वानल—१वाडवः, १वडवानलः ।
आगकी लवर—१शिखा १हेतिः ।
,, चिनगारी—१स्फुलिङ्गः, १अग्निकणः ।
निर्गतज्वाला—२उल्का ।
वनकी आग—१दावः, १दवः, १वनहुताशनः ।

राख—१क्षारः, २रक्षा ।
भस्म—१भूतिः, ३भस्म ।
यमराज—१कालः, १यमः, १कृतान्तः, १अन्तकः ।
राक्षस—१राक्षसः १यातुधानः, १रात्रिञ्चरः ।
वरुण—१प्रचेता, १वरुणः, १पाशी, १अप्पतिः ।
हवा—१पवनः, १समीरः, १मारुतः, १समीरणः ।
आँधी-पानी—११झञ्झावातः ।
आँधी—१प्रकम्पनः, १महावातः ।

प्राण—१प्राणः	}	ये शरीर में भीतर रहने वाले पाँचवायु के नाम हैं ।
अपान—१अपानः		
समान—१समानः		
उदान—१उदानः		
व्यान—१व्यानः		

वेग—१जवः, १रयः ।
जल्दी—३शीघ्रं, ३द्रुतम् ।
लगातार—३नित्यं, ३अजस्रम् ।
अधिकतर—१अतिशयः, बाढम् ।
कुबेर—१कुबेरः, १धनाधिपः, १किन्नरेशः ।
कुबेरका बाग-३चैत्ररथम् ।
कुबेर-पुत्र—१नलकूबरः ।
कुबेरका स्थान—१कैलासः ।
कुबेरपुरी—२अलका
कुबेरका विमान—३पुष्पकम् ।

*नित्यद्विवचनान्त होता है । †नित्यबहुवचनान्त ।

किन्नर—१किन्नरः, १किम्पुरुषः, १मयुः । | आकाश—३आकाशं, ३गगनं ३अम्बरं, ३नभः, ३खम् ।
खजाना—१निधिः, १शेवधिः ।

दशावतारनामानि

मत्स्य—मत्स्यः १
कच्छप—कच्छपः १
वराह—वराहः १
नृसिंह—नृसिंहः १
वामन—वामनः १
परशुराम—परशुरामः १
राम—रामः १
बलराम—बलरामः १
बुद्ध—बुद्धः १
कल्कि—कल्की १

२४ लीलावतारनामानि

सनक, सनन्दन— सनातन, सनत्कुमार- } चतुःसनाः १
नारद—नारदः १
वराह—वराहः १
मत्स्य—मत्स्यः १
—यज्ञः १
नरनारायण—नरनारायणौ १
कपिल—कपिलः १
दत्तात्रेय—दत्तात्रेयः १
हयशीर्ष—हयशीर्षः १
हंस—हंसः १
ध्रुवप्रिय—ध्रुवप्रियः २
ऋषभ—ऋषभः १
पृथु—पृथुः १
नृसिंह—नृसिंहः १
कूर्म—कूर्मः १
धन्वन्तरि—धन्वन्तरिः १
मोहिनी—मोहिनी २
वामन—वामनः १
परशुराम—परशुरामः १
रामचन्द्र—रामचन्द्रः १
व्यास—व्यासः १
बलदेव—बलरामः १
बुद्ध—बुद्धः १
कल्कि—कल्की १

नवदुर्गानामानि

शैलपुत्री—शैलपुत्री २
ब्रह्मचारिणी—ब्रह्मचारिणी २
चन्द्रघण्टा—चन्द्रघण्टा २
कूष्माण्डा—कूष्माण्डा २
वागीश्वरी-स्कन्दमाता, २वागीश्वरी २
काली—कालरात्रिः २
अन्नपूर्णा—महागौरी २ अन्नपूर्णा २
सिद्धेश्वरी सिद्धमाता } सिद्धिदात्री २

द्वादशज्योतिर्लिङ्गनामानि

सोमनाथ—सोमनाथः १
मल्लिकार्जुन—मल्लिकार्जुनः १
महाकालेश्वर—महाकालेश्वरः २
ओङ्कारेश्वर—ओङ्कारेश्वरः १
वैजनाथ—वैद्यनाथः १
भीमशङ्कर—भीमशङ्करः १
रामेश्वर—रामेश्वरः २
नागेश्वर—नागेश्वरः १
विश्वनाथ—विश्वनाथः १
त्र्यम्बकेश्वर—त्र्यम्बकेश्वरः १
केदारनाथ—केदारनाथः
घृष्णेश्वर—घृष्णेश्वरः २

नृपदशरथपुत्रपुत्रवधूनामानि

राम—रामः १ दाशरथिः १
लक्ष्मण—लक्ष्मणः १ सौमित्रिः १
भरत—भरतः १
शत्रुघ्न—शत्रुघ्नः १
सीता—सीता २ जनकतनया २
माण्डवी—माण्डवी २
उर्मिला—उर्मिला २
श्रुतिकीर्ति—श्रुतिकीर्तिः २

पञ्चपाण्डवनामानि

युधिष्ठिर—युधिष्ठिरः १ धर्मराजः १
अर्जुन—अर्जुनः १ पार्थः ।
भीम—भीमः १ वृकोदरः १
नकुल—नकुलः १
सहदेव—सहदेवः १
द्रौपदी—द्रौपदी२, याज्ञसेनी२

दिग् (दिशा) वर्गः ।

आशा दिशा प्राची तथा पश्चिम उदीची तारका ।
घनवृष्टि विद्युत् चञ्चला विधु मेघ नीरद चन्द्रिका ।।

दिशा—२काष्ठा, आशा, २दिक् ।
पूर्व—२प्राची ।
दक्षिण—२अवाची ।
पश्चिम—२प्रतीची ।
उत्तर—३उदीची

दिक्कोण चार हैं—

आग्नेय—३आग्नेयम् ।
नैऋत्य—३नैऋत्यम् ।
वायव्य—३वायव्यम् ।
ईशान—३ऐशानम्
दक्षिणमें होनेवाला-३अवाचीनम् ।
उत्तरमें होने वाला-३उदीचीनम् ।
पूर्वमें होनेवाला—३प्राचीनम् ।
पश्चिममें होनेवाला-३ प्रतीचीनम् ।
बादल—३अभ्रं, १मेघः, १वारिवाहः, १घनः, १धाराधरः, १जलधरः १बलाहकः ।
मेघ-समूह-२कादम्बिनी, २मेघमाला ।

मेघ-गर्जन—३स्तनितं, ३गर्जितम्।
बिजली-२विद्युत्, २चञ्चला, २चपला २तडित्, २सौदामिनी, २शम्पा।
बिजलीकी कड़क—१ वज्रनिर्घोषः।
बादलपरका धनुष—३इन्द्रायुधं, ३शक्रधनुः।
मेघ-ज्योति—१इरम्मदः।
मेघ-बरसना—२वृष्टिः ३वर्षम्।
मेघ न बरसे (सूखा)-१अवग्राहः।
खूब जोरसे वर्षा होना—१धारासम्पातः, १आसारः,।
फुहारेदार-वृष्टि-१शीकरः, १अम्बुकणः।
ओला—१वर्षोपलः।
बदली—३दुर्दिनम्।
आच्छादन करना-३अपिधानं, १तिरोधानम्।
चन्द्रमा-१चन्द्रमाः, १चन्द्रः १हिमांशुः, १विधुः १इन्दुः, १क्षपाकरः, १नक्षत्रेशः।
कला—२कला।
चन्द्रको गोलाई—१बिम्बः, ३मण्डलम्।
टुकड़ा—३खण्डम्।
चांदनी—२चन्द्रिका, २कौमुदी, २ज्योत्स्ना।

निर्मलता—१प्रसादः २प्रसन्नता।
चन्द्रकी कालिमा—१कलङ्कः, ३लाञ्छनम्।
अत्यन्त सुन्दरता—२सुषमा, २परमाशोभा।
शोभा—२शोभा, २कान्तिः, २द्युतिः, २छविः।
ठण्ड (पाला)—१तुषारः, ३तुहिनं, ३हिमम्।
ध्रुव—१ध्रुवः
अगस्त्य = १अगस्त्यः, कुम्भसम्भवः।
अगस्त्य-स्त्री—२लोपामुद्रा
*तारा—२तारा, ३नक्षत्रं, २तारका।
बृहस्पति—१बृहस्पतिः, १सुराचार्यः, १वाचस्पतिः
शुक्र—१शुक्रः, १दैत्यगुरुः, १भार्गवः, १कविः।
मंगल—१भौमः, १कुजः, १महीसुतः, १अङ्गारकः
बुध—१बुधः, १रौहिणेयः।
शनैश्चर—१शनैश्चरः, १सौरिः।
राहु-१राहुः, १सैंहिकेयः, १विधुन्तुदः।
(१)सप्तर्षि-१चित्रशिखण्डी।
सूर्य—१सूर्यः, १रविः, १अर्कः, १भास्करः।
सूर्यका सारथी—१गरुडाग्रजः, १सूरसूतः।

*तारा शब्द हिन्दीमें पुंलिङ्ग है।

(१) सात ऋषियों के नाम—

कश्यःप, अत्रिः, भरद्वाजः, विश्वामित्रः, गौतमः, जमदग्निः, तथा वशिष्ठः।

सूर्यकीगोलाई-१परिवेषः, १परिधिः।
किरण—१किरणः, ३असं, १मयूखः, १अंशुः, १मरीचिः, १रश्मिः।
प्रभा—२प्रभा, २दीप्तिः।
घाम—१प्रकाशः, १आतपः।
थोड़ा गरम—३कोष्णं, ३मन्दोष्णम्।
अत्यन्त गरम—३तिग्मं, ३तीक्ष्णम्।
मृगतृष्णा-२मृगतृष्णा, २मरीचिका।

काल (समय) वर्गः।

दिन बार बासर दिवस वेला याम प्रात अहर्मुखम्।
पल दण्ड घटिका प्राह्ण सायं रात्रि औ रजनीमुखम्॥
ऋतु चैत्र माधव शुक्र शुचि नभ भा आश्विन बाहुलः।
तप मार्ग माघः पौष तैषः ग्रीष्म सुरभिः फाल्गुनः।
हेमन्त वर्षा शरत् युग औ अब्द हायन वत्सरः।
शिशिर वदि सुदि पौर्णमासी दर्श औ संवत्सरः॥

समय—१कालः, १समयः, १दिष्टः।
तिथि—१तिथिः।
पडिवा तिथि—२ प्रतिपत्।
दिन—३दिनं, १दिवसः, १वासरः।
सबेरा-१प्रत्यूषः, ३अहर्मुखं, ३प्रभातम्।
सन्ध्या-सायम्, २सन्ध्या, १पितृप्रसूः।
रात—२निशा, २रात्रिः, २रजनी, २क्षपा, २शर्वरी।
रात (अन्धेरी)—२तमिस्रा।
रात (उजेली)—२ज्यौत्स्नी।
कई रात्रियां—३गणरात्रम्।
रातका पूर्वभाग-१प्रदोषः, १रजनीमुखम्।
प्रहर—१प्रहरः, १यामः।
प्रथम प्रहर—१प्राह्णः।
द्वितीय प्रहर-(दोपहर)-१मध्याह्नः।
तृतीयपहर (तीसरा पहर)—१अपराह्णः।
पूर्णिमा—२पौर्णमासी, २पूर्णिमा।
पूर्णिमा (पूर्ण)—२राका।
पूर्णिमा (अपूर्ण)—अनुमतिः।
अमावस्या—२अमावस्या, १दर्शः।
आमावस्या-(अपूर्ण)-२सिनीवाली।
आमावस्या-(पूर्ण)—१कुहूः।
आमावस-पूर्णिमा—१पक्षान्तौ, *२पञ्चदश्यौ।
सूर्यग्रहण—१उपरागः, १ग्रहः।
चन्द्रग्रणह—,, ,,
राहुग्रसित सूर्य—१सोपप्लवः, १उपरक्तः।
राहुग्रसित इन्दु-१सोपप्लवः, १उपरक्तः।

---

* नित्य द्विवचनान्त है।

†पूंछदार तारा—१अग्न्युत्पातः, १उपाहितः ।
सूर्यचन्द्र—१पुष्पवन्तौ* ।
पलकमात्र काल—१निमेषः ।
पल—३पलम् ।
घड़ी—२घटिका ।
घण्टा—२होरा ।
दण्ड—१दण्डः ।
वेरा—२वेला ।
सप्ताह—१सप्ताहः ।
पक्ष—१पक्षः ।
वदी—१कृष्णपक्षः ।
सुदी—१शुक्लपक्षः ।
माह—१मासः ।
चैत्र—१चैत्रः ।
वैशाख—१वैशाखः १माधवः ।
जेठ—१ज्येष्ठः, १शुक्रः,
आषाढ़—१आषाढ़ः १शुचिः ।
सावन—१श्रावणः १नभः ।
भादो—१भाद्रपदः, भाद्रः, १नभस्यः
क्वार—आश्विनः १आश्वयुजः ।
कातिक—१कार्तिकः, १बाहुलः ।
अगहन—१मार्गशीर्षः, १मार्गः ।
पूस—१पौषः, १तैषः १सहस्यः ।
माघ—१माघः, तपा ।
फागुन—१फाल्गुनः तपस्यः ।
ऋतु—१ऋतुः ।
वसन्त—१वसन्तः, १पुष्पसमयः, १सुरभिः ।
ग्रीष्म—१ग्रीष्मः, १निदाघः, १उष्णः ।
वर्षा—२प्रावृट्, २वर्षा* ।
शरत्—२शरत् ।
हेमन्त—१हेमन्तः ।
शिशिर—१शिशिरः ।
साल(वर्ष)—१संवत्सरः १वत्सरः १अब्दः, १हायनः, १वर्षः ।
शताब्दी-२शताब्दी, ३वर्षशतकम् ।
युग—३ युगम् ।
सत्ययुग—३कृतयुगं, (१)३तपोयुगम्
त्रेतायुग—३त्रेतायुगं, ३ज्ञानयुगम्
द्वापरयुग—३द्वापरयुगं, ३यज्ञयुगम् ।
कलियुग—३कलियुगं, ३दानयुगम् ।
प्रलय—१प्रलयः, १कल्पः ।
पाप—३पङ्क, ३पापं, ३कलुषं, ३कल्मषम्
पुण्य—३पुण्यं १धर्मः, ३सुकृतम् ।
आनन्द—१आनन्दः, २प्रीतिः १प्रमदः १हर्षः ।
कल्याण—३कल्याणं ३शिवं ३भद्रं, ३मङ्गलं ३शुभं ३कुशलं, ३क्षेमं, ३भव्यम् ।
भाग्य—३दैवं ३दिष्टं, ३भाग्यं, २नियति

† किसी-किसी समय उगता है और जब उगता है, उत्पात होता है ।

* नित्य द्विवचनान्त होता है । * नित्य बहुवचनान्त ।

(१)तपः परं कृतयुगे, त्रेतायां ज्ञानमुच्यते द्वापरे यज्ञमेवाहुर्दानमेकं कलौयुगे

कारण—१हेतुः, ३कारणं, ३बीजं,
आत्मा—१क्षेत्रज्ञः, १आत्मा, १पुरुषः।
प्रकृति—३प्रधानं, २प्रकृतिः।
सत्त्वगुण—३सत्त्वम्।
रजोगुण—३रजः।
तमोगुण—३तमः

भूमि (पृथ्वी) वर्गः।

पृथ्वी मही वसुधा धरित्री मेदिनी धरणी धरा।
भूः भूमि चिति उर्वी चमा चोणि और वसुन्धरा॥
ऊषर मरुः धन्वा स्थलं खिल स्थान क्षे ' प्रान्तरम्।
केदार सैकित मृत्तिका बिल छिद्र रेणुः समतलम्।
वन विपिन शार्कर कच्छ जनपद गर्त धूलिः काननम्।
उद्घातिनी रज शर्करा मृत् बालुका औ विष्टपम्॥

भूमि—१भूः २भूमिः २अचला,
२मही, २धरा, २धरित्री, २धरणिः,
२वसुधा २उर्वी, २पृथ्वी, २मेदिनी
२विपुला, २रत्नगर्भा, २पृथिवी।
जगह—३स्थानं, ३स्थलम्।
मिट्टी—२मृत्, २मृत्तिका।
अच्छी-मिट्टी—२मृत्सा, २मृत्स्ना।
उपजाऊ-मिट्टी—२उर्वरा।
खारी-मिट्टी—२क्षारमृत्तिका
ऊसर—ऊषवान्, ऊषरः*।
निर्जल-देश—१मरुः, १धन्वा।
परती—२खिलं, ३अप्रहतम्।
जगत्—३जगत्, १लोकः, ३भुवनं,
३विष्टपम्।
जंगल—२अटवी, ३अरण्यं, ३विपिनं,
३गहनं २काननं, ३वनम्।
खेत—३क्षेत्रं ३केदारम्।
पाँतर—२प्रान्तरम्।
पथरीली-जमीन—१शार्करिलः।
रेतीली-जमीन—१सैकितः।
कछार—१कच्छाः, ३अनूपम्।
बस्ती—१जनपदः, १नीवृत्।
बालू—२सिकता २कालुका।
कङ्कड़—२शर्करा, १कर्करः।
धूरा—२धूलिः ३रजः, १रेणुः।
गड्ढा—१गर्तः, १अवटः।
खाल—१खल्लः।
ऊँची नीची-जमीन—२उद्घातिनी।
बराबर— ,, ३समतलम्।
पुल—सेतुः, २आलिः।
बिल—३बिलं, ३छिद्रं, ३रन्ध्रम्।
बाम्ही—३वल्मीकं, १वामलूरः।

*विशेष्य-लिङ्गानुसार लिङ्ग जानना चाहिये

शैल (पहाड़) वर्गः ।

गिरि शैल पर्वत अद्रि प्रस्तर शिखर पाद उपत्यका ।
कन्दर गुहा गह्वर दरी भृगु शृङ्ग सानु अधित्यका ॥

पहाड़—१पर्वतः, १अद्रिः, १गिरिः, १शैलः १अचलः १गोत्रः १धरः ।

उदयाचल—१उदयः १पूर्वपर्वतः ।

अस्ताचल-१अस्तः, १चरमक्ष्माभृत् ।

पत्थर-१पाषाणः, १प्रस्तरः, १उपलः, १शिला, १ग्रावः ।

पर्वतकी चोटी—१कूटः, ३शिखरं, ३शृङ्गम् ।

पर्वतका मध्यभाग—१ कटकः

—की तलैटी—१पादः, १प्रत्यन्तपर्वतः ।

पर्वतके ऊपरका भाग—२अधित्यका ।

पर्वतके नीचेका भाग-२उपत्यका ।

पहाड़ी—२पर्वतमाला ।

पर्वतका समभाग-१प्रस्थः, १सानुः

कृत्रिम-गुफा-२दरी, १कन्दरः ।

अकृत्रिम-गुफा-२गुहा, ३गह्वरम् ।

ढालुआ-चट्टान-१प्रपातः १अतटः, १भृगुः ।

खान—खनिः२, १आकरः ।

जलवर्गः ।

पानीय पय जल वारि सलिलं सिन्धु सागर अर्णवः ।
कूपार पारावार उदधिः अब्धि औ रत्नाकरः ।
तटिनी नदी धारा प्रवाहः वीचि ऊर्मिः दीर्घिका ॥
उल्लोल जलकण तीर कूलं पार पात्रं कूपिका ॥
जल ह्रास बुद्बुद स्रोत निर्झर भ्रान्ति कुल्या पुष्करः ।
वीनास पल्वल खेय सरह्रद पङ्क अन्धु सरोवरः ।

पानी (जल)-३जलं, ३सलिलं, ३पयः ३पानीयं ३वारि, ३नीरं ३क्षीरं, ३अम्बु, ३आपः* ।

समुद्र—१समुद्रः, १सिन्धुः, १सागरः, १अब्धिः, १उदधिः, १अर्णवः, १रत्नाकरः, १जलनिधिः ।

क्षीरसमुद्र—१क्षीरोदः ।

खारा-समुद्र—२लवणोदः ।

नदी—२नदी, २तटिनी, २सरित् ।

गङ्गा-नदी—२गङ्गा, २विष्णुपदी २भागीरथी ।

यमुना-नदी-२कालिन्दी, २सूर्यतनया

*नित्य बहुवचनान्तः ।

नर्मदा-नदी-२रेवा२नर्मदा, २सोमोद्भवा
गोदावरी—२गोदावरी ।
सरस्वती—२सरस्वती, २विधिपुत्री,
२दृषद्वती ।
गोमती—२वासिष्ठी ।
सरयू—२सरयूः ।
सिन्धु—१सिन्धुः ।
कावेरी—२कावेरी ।
तापी—२तापी ।
ब्रह्मपुत्र—१ब्रह्मपुत्रनदः ।
कृष्णा—२कृष्णा । (१)
धारा—२धारा, १प्रवाहः ।
हिलोर-१हिल्लोलः, २ऊर्मिः २वीचिः,
१भङ्गः, १तरङ्गः ।
बड़ी लहर—१उल्लोलः, १कल्लोलः।
बिन्दु (छींटा)—१विन्दुः, १जल-
कणः, १पृषतः ।
जलभंवर—१आवर्त्तः ।
किनारा—३कूलं, १रोधः, ३तीरं,
३तटम् ।
रेतीला-तट-३पुलिनम् । ३सैकतम् ।
इधरका किनारा—३अवारम् ।
उधर „ —३पारम् ।
नदीका पाट—३पात्रम् ।
बाढ़—१परीवाहः ।
सोंता—३स्रोतः ।

झरना—१निर्झरः, १झरः ।
जलका फेन—१जलहासः, १फेनः।
बुल-बुला—१बुद्बुदः ।
नहर— २कुल्या ।
नाली—२प्रणाली ।
तालाब—१तडागः, १पुष्करः ।
छोटा तालाब—१कासारः, १सरः,
एकदम छोटा तालाब—१वेशन्तः,
१पल्वलः ।
झील—१ह्रदः,
बावली—२वापी, २दीर्घिका ।
कुआं—१कूपः,
छोटा कुआं—२कूपिका ।
कुएंकी जमीन—१मुखबन्धः ।
१वीनासः ।
जमुअट—१नीवारः ।
रहट—१अरघट्टः ।
कुएंकी गडारी—२कूपघटिका ।
थाला—२आलवालम् ।
खाई—२परिखा, ३खेयम् ।
कांद = १कर्दमः ।
कीचड़—१चिकिलः । १पङ्कः ।
पौंसरा,(प्याऊ)—२प्रपा, २पानीय-
शालिका ।
पौसरेपर जलपिलानेवाला—
१जलपानकारयिता ।

---

(१) पञ्जाबकी पांच नदियोंके नाम संस्कृतमें—
शतद्रुः, विपाशा, ऐरावती, चन्द्रभागा तथा वितस्ता ।

पुर (शहर) वर्गः ।

पथ मार्ग पदवी वप्र वीथी विपणि पूः शृङ्गाटकम् ।
नगरी पुरी पुर नगर पत्तन राजधानी गोपुरम् ॥

शहर—२पूः, २पुरी, १नगरी, ३पत्तनं, ३पुरं, ३नगरम् ।
राजधानी—२राजधानी ।
गांव—१ग्रामः ।
छोटा गांव—२ग्रामटिका ।
टाउनहाल—सभागृहम् ।
कोठरी—वासगृहं, गर्भागारम् ।
कनवोकेशनहाल—उपाधिवितरणशाला ।
सीमा—१सीमा ।
शहरका फाटक—३पुरद्वारं, ३गोपुरम् ।
शहर-पनाह—१प्राकारः १वरणः ।
सड़क—१मार्गः, १पथः, ३अयनम् ।
सदर सड़क—१घण्टापथः।
रास्ता—२पदवी, २पद्धतिः ।
पगडंडी—२एकपदी ।
बगीचा—३उद्यानं ३उपवनम् ।
चौक—३चतुष्पथम्, ३शृङ्गाटकम् ।
गली—२रथ्या २प्रतोली, २विशिखा ।
बाजार—१आपणः, २निषद्या ।
दूकान—२विपणिः, २पण्यवीथिका ।
दूकानदार—१पण्यकः ।
दूकानदारिन—२पण्यका ।

गृह (घर) वर्गः ।

गृह गेह मन्दिर भवन आलय वेश्म सद्म निकेतनम् ।
प्रासाद सौधः राजसदनं धनिक हर्म्यं मन्दिरम् ॥

घर—३गृहं, ३गेहं, ३वेश्म, ३सद्म । ३निकेतनं, ३भवनं, ३आगारं, ३मन्दिरं, गृहाः,* १निकायः, १निलयः १आलयः
कोठरी (कमरा) १प्रकोष्ठः ।
ओसारा (दालान)-१प्रघाणः, १प्रघणः, १अलिन्दः ।
दीवार(भीत)-२भित्तिः, ३कुड्यम् ।
पक्की दीवार—३ एडूकम् ।
छप्पर (छाजन)—३पटलम्, ३ छदिः ।
ओरी—३वलीकं, ३नीध्रम् ।
खिड़की—२खडक्किका ३प्रच्छन्नं, ३अन्तर्द्वारम् ।
जङ्गल—१जङ्गालः ।
झरोखा—३वातायनं, १गवाक्षः ।

* नित्य बहुवचन है ।

जाली—२जालिका ।
खम्भा—१स्तम्भः ।
थून्हा—१स्थूणा ।
दासा—१नासा ।
सरदल—२शिला ।
चौकठ—३ चतुष्काष्ठं, २द्वारशाखा ।
देहली—२देहली, २गृहावग्रहणी ।
किवाड़ा—३कपाटं, ३अररम् ।
बेवड़ा—१विष्कम्भः, ३अर्गलम् ।
सिटकिनी—२विष्कम्भिका ।
ताला—३द्वारयन्त्रम् ।
ताली—२कुञ्जिका ।
दरवाजा—३द्वारं, १प्रतिहारः, २द्वाः।
आला-(ताखा)—१आलम ।
आंगन—३अङ्गनम् , ३चत्वरं,
३अजिरम् ।
चबूतरा—१मञ्चः ।
वेदी—२वितर्दिः, २वेदिका ।
बैठका—२शाला ।
मण्डप—१मण्डपः, १जनाश्रयः ।
किला—१दुर्गः ।
महल—१सौधः, ३राजसदनम् ।
अटारी—२अट्टालिका, ३क्षौमम् ।
राजमहल—१प्रासादः, ३राजसदनम्
रनिवास-३अन्तःपुरम्, ३अवरोधनम् ।
धनीजनका घर—३हर्म्यं ।
३धनिकमन्दिरम् ।
मन्दिर—३मन्दिरं, १देवालयः,
१धर्मालयः ।

चीर-फाड़का घर—१शस्त्रचिकि-
त्सालयः ।
अस्पताल—१चिकित्सालयः ।
अस्पतालका वार्ड-३शुश्रूषागृहम् ।
धर्मशाला—२धर्मशाला ।
सङ्गीतशाला—१सङ्गीतालयः ।
नाट्यशाला—२नाट्यशाला, २नृत्य-
शाला ।
रंगमञ्च—१रङ्गमञ्चः ।
स्कूल—२पाठशाला ।
कालेज—१महाविद्यालयः ।
यूनिवर्सिटी—१विश्वविद्यालयः ।
इञ्जीनियरिंगकालेज—स्थापत्यवि-
द्यालयः ।
साइन्सकालेज—१विज्ञानविद्यालयः।
आर्टसकालेज—१ कलाविद्यालयः ।
इण्डस्ट्रियलस्कूल-२शिल्पपाठशाला
टेक्निकलस्कूल—२कलापठशाला ।
कन्यापाठशाला—२कन्यापाठशाला।
लायब्रेरी—१पुस्तकालयः ।
वाचनालय—१वाचनालयः,'३वाचन-
मन्दिरम् ।
आफिस—१कार्यालयः ।
पोस्ट आफिस—१पत्रालयः
मेस—२छात्रभोजनशाला ।
होटल—२पण्यभोजनशाला ।
बोर्डिंग (होस्टल)—१छात्रालयः ।
अजायबघर—१विचित्रालयः ।
म्यूजियम—१ ,,
[illegible]र—३शुल्कस्थानम् ।

म्युनिसिपलिटीकी इमारत—३नगरसभाभवनम्।
डिस्ट्रिक्ट बोर्डकी इमारत—३नगरान्तसभाभवनम्।
कचहरीकी इमारत-१न्यायालयः।
मठ—१मठः।
मठिया—२मठिका।
झोपड़ी—१उटजः, २पर्णशाला।
कुटी—१वासः, २कुटी।
यज्ञ-स्थान—३चैत्यं, ३आयतनम्।
शयन-गृह-३शय्यागारं, ३तल्पगृहम्।
सौड़ी-घर-३अरिष्टं, ३सूतिकागृहम्।
भण्डार—३वस्तुगृहम्।
रसोई-घर—३पाकस्थानम्।
कारखाना—२शिल्पशाला।
दवाखाना—१औषधालयः।
शराबकी दूकान—३मदिराविपणिः।
अखाड़ा—१अक्षवाटः।
चिड़ियाखाना—२पक्षिशाला।
गोशाला—२गोशाला।
हथसार—२गजशाला।
घोड़सार—२वाजिशाला, २मन्दुरा।
फर्श—१कुट्टिमः, २बद्धभूमिः।
दोतल्ला (खण्ड)—३द्वितलम्, ३द्विभूमिकम्।
तीनतल्ला (खण्ड)—३ त्रितलम्' त्रिभूमिकम्।
सीढ़ी—३आरोहणं, ३सोपानम्।
काष्ठकी वांसकी सीढ़ी—२अधिरोहिणी।
ईंट—२इष्टिः, २इष्टिका।
चूना—२सुधा।
खपरा—१खर्परः।
गारा—१कर्दमः।
कूड़ा—१अवकरः, १सङ्करः।
मोरी—मोरिका।
चन्दोआ—१चन्द्रातपः।
तम्बू—३दूष्यं, २पटकुटी।
कनात—१काण्डपटः।
पर्दा—२यवनिका।
घरके ऊपरका कमरा-२ चन्द्रशाला

गृहवस्तु (चीज) वर्गः।

सम्मार्जनी तितउः शिला औ यन्त्र मुसलः कूंचिका।
सह नागदन्तः अश्ममालम् शम्ब औ व्यवहारिका॥

दीया—१दीपः, ३दीपकम्।
बत्ती—२दशा, वर्तिका।
दोअट—१दीपस्तम्भः।
बैस—१हस्तदीपः।
लालटन—१कांचकोपः।
बिजली बत्ती—२विद्युज्ज्योतिः॥
बिजलीका बल्ब—३विद्युत्-गोल-दीपकम्।
स्वीच—२विद्युत्कुञ्चिका।
दियासलाई—२दीपशलाका।

चक्की—२पेषणी ।
सिल—३शिलापट्टम्, २ शिला
लोढ़ा—१शिलापुत्रः ।
ओखली—३उलूखलम् ।
मूसर—१मूसलः, ३अयोग्रम् ।
साम—१शम्बः ।
खरल—१खल्लः ।
इमामदस्ता—३अश्ममालम् ।
सूप—१सूर्पः ।
चलनी—२चालनी, १तितउः ।
झाड़ू—२सम्मार्जनी, शोधनी ।
कूंची—१कुचिका ।
बुहारी—२व्यवहारिका,
खूंटी—१नागदन्तः ।
अरगनी—३वस्त्रधारिणी ।
—२सूचिः ।
सूआ—१सूचा ।
कील—२कीलिका ।
टेकुरी—१तर्कुः ।
सूत्र—३सूत्रं, १तन्तुः ।
डोरा—३सूत्रं १तन्तुः ।
चर्खा—१तर्कुलासकः ।
चाकू (छूरी)—२क्षुरिका ।
कैंची—२कर्तनी ।
सरौता—२शंकुला ।
भट्ठी—२आष्ट्रिका ।
चूल्हा—२चुल्ली ।
स्टोव—२मृत्तैलचुल्ली ।
अङ्गीठी—२हसन्ती ।
छींका—३शिक्यम् ।
डोरी—१रज्जुः ।
उबटन—३उद्वर्तनम् ।
तराजू—२ तुला ।
डण्डी—१तुलादण्डः ।
पलड़ा—३तुलाफलकम् ।
पसंगा—१तुलाकूटः ।
बटखरा—३यौतवम् ।
कोठी—१कोष्ठः ।
चौघड़िया—२चतुष्काष्ठा ।

देशवर्गः ।*

संसार—संसारः, विश्वम्
देश—देशः ।
प्रदेश—प्रदेशः ।
प्रान्त—प्रान्तः ।
जिला—मण्डलम् ।
उप-मण्डल—उपमण्डलम् ।
हिन्दुस्थान—भारतं, आर्यावर्तः, हिन्दुस्थानम् ।

* वर्तमान कालमें विदेशोंके तथा भारतके कई नगरोंके नाम शास्त्रीय प्रमाण न होनेके कारणसे नहीं दिये गये ।

संयुक्तप्रान्त—संयुक्तप्रान्तः ।
बिहारप्रान्त—विहारप्रान्तः ।
मध्यप्रान्त—मध्यप्रान्तः ।
पञ्जाब—पञ्चनदप्रान्तः, पञ्चनदम् ।
बङ्गाल—बंगप्रान्तः, बंगः ।
आसाम—कामरूपप्रान्तः ।
उड़ीसा—उत्कलः ।
मद्रास—मद्रासः ।
बम्बई—मोहमयी, मुम्बापुरी ।
सिन्ध—सिन्धुः ।
नेपाल—नेपालः ।
काशमीर—काश्मीरः ।
गुजरात—गुर्जरः ।
तिर्हुत—मिथिला, विदेहस्थानम् ।
कटक—[illegible] ।
लाहौर—लवपुरम् ।
मैसूर—महिषासुरपत्तनम् ।
वर्मा—ब्रह्मदेशः ।
मारवाड़—मरुप्रान्तः ।
राजपूताना—राजस्थानम् ।
नागपुर—नागपुरम् ।
बनारस—वाराणसी, काशी।

अजमेर—अजमीढः ।
कानपुर—कर्णपुरम्
मथुरा—मथुरा ।
अयोध्या—अयोध्या ।
माया—माया ।
कांची—काञ्ची ।
द्वारका—द्वारकापुरी ।
लखनऊ—लक्ष्मणपुरम् ।
जगन्नाथपुरी—नीलाचलः ।
पटना—पाटलिपुत्रम् ।
भागलपुर—भगदत्तपुरम् (अङ्गदेशः)
कन्नौज—कान्यकुब्जः ।
बरार—विदर्भः ।
उज्जैन—उज्जयिनी ।
दिल्ली—इन्द्रप्रस्थः, हस्तिनापुरम् ।
नासिक—नासिकः ।
पूना—पुण्यपुरम् ।
भोपाल—भूपालः ।
कर्नाटक—कर्णाटकः ।
आंध्र—आन्ध्रप्रदेशः ।
सीलोन—सिंहलः, लङ्का ।

आसनवर्गः ।

आसन—१आसनम् ।
सेज—२शय्या, ३तल्पम्, २खट्वा, १पल्यङ्कः, १पर्यङ्कः ।
मचान—१मञ्चः ।
कोंच (मोढ़ा)—३वेत्रासनम् ।
बेंच—३पीठं, १फलकः ।
कुर्सी—३उच्चासनम् ।
स्टूल—३उच्चपीठम् ।

गद्दी—२गर्दिका ।
चौकी—२चतुष्पादिका ।
तिपाई—२त्रिपादिका ।
तखता—३काष्ठपट्टम् ।
ऋषियोंका आसन—२वृषी ।
चटाई—१कटः ।
गलीचा—१कुथः ।

जाति और जाति उपयोगी वस्तु वर्गः ।

भूदेव ब्राह्मण विप्र द्विज राजन्य क्षत्रिय बाहुजः ।
सब वैश्यजनकी है सुसञ्ज्ञा, वैश्य अयः ऊरुजः ॥

ब्राह्मण—१विप्रः, १द्विजः, १ब्राह्मणः १अग्रजन्मा, १भूदेवः ।
क्षत्रिय—१क्षत्रियः, १राजन्यः, १बाहुजः ।
वैश्य—१वैश्यः, ऊरुजः, १अर्यः ।
शूद्र—१शूद्रः, १वृषलः ।
स्त्री—२महिला, २स्त्री, २नारी ।
नपुंसक—१षण्ढः, १क्लीबः ।
मनुष्य—१मनुष्यः, १मानवः, १मर्त्यः, १पुरुषः, १नरः ।
कोहार—१कुम्भकारः, १कुलालः ।
कोहारका चक्का—३चक्रम् ।
" दण्डा—१मुकुरः ।
" आंवाँ—१आवापः ।
सुनार—१स्वर्णकारः ।
सुनारका कांटा—२नाराची ।
" कसौटी—१निकषः, १शाणः ।
सुनारकी घरिया—२मूषा ।
लोहार—१लोहकारः, १व्योकारः ।
भाथी—२भस्त्रा ।
हथौड़ा—१घनः, १अयोघनः ।
बढ़ई—१बर्द्धकिः, १तक्षा, १रथकारः ।
बसूला—२वृत्तादनी ।
आरा—१क्रकचः, ३करपत्रम् ।
बर्मा—२वेधनिका, २आस्फोटनी ।
कुलहाड़ो—२सुधितिः, २कुठारिका ।
टांकी—१टङ्कः ।
हज्जाम—१नापितः, १दिवाकीर्तिः, १क्षुरी, १मुण्डी ।
लोहखर (लोखर)—२क्षुरधानी,
छूरा—१क्षुरः ।
कैंची—२कर्तरी, २खण्डधार
तेली—१तैलकारः, १चाक्रिकः ।
कोल्हू—३तैलयन्त्रम् , १परञ्जः ।
ठठेरा—१ताम्रकुट्टः, १कंसकारः ।
अहीर—१आभीरः, १गोपः ।
अहीरिन—१आभीरी ।
गोड़—१गोण्डः ।
बहंगी—२भारयष्टिः ।
अछूत—हरिजनः (नवीनशब्द) ।

भार—१भारः, १वीवधः ।
कहार—१कहारकः ।
मल्लाह—१धीवरः, कैवर्त्तः, १दाशः।
जाल—१आनायः, ३जालं ।
,, की सुतरी—३शणसूत्रं, ३पवित्रम् ।
मछली वेधी कांटा—३बडिशं, ३मत्स्यवेधनम्।
दर्जी—१सौचिकः ।
जुलाहा—१तन्तुवायः, १कुविन्दः ।
ढर्की—३तन्त्रकाष्ठम् ।
करघा—१वायदण्डः ।
तमोली—१ताम्बूलिकः ।
तमोलिन—ताम्बूलिका ।
भुंजवा (भड़भूंजा)—१भ्राष्ट्रमिन्धः ।
कलवार—१शौणिकः, १मण्डहारकः।
कुर्मी—१कूर्मियः ।
रेह—१रेणुः १क्षारः ।
धोबी—१रजकः, निर्णेजकः* ।
चमार—१चर्मकारः* ।
मोची—१पादकृत्, १पादुकाकारः* ।
भिश्ती—१दृतिः* ।
मेहतर—१श्वपचः* ।
डोम—१चाण्डालः* ।

कर्मजसञ्ज्ञा (नाम) वर्गः ।

कहते जिसे हम बादशा, सम्राट उसका नाम है ।
राजामहीपतिभूपभूपति, नृपति नृप बहु नाम है ॥

सम्राट—१सम्राट्, १सार्वभौमः
,, की स्त्री—२सम्राज्ञी ।
महाराज—महाराजः ।
राजा—१राजा, १नृपतिः, १नृपः, १पार्थिवः, १भूपतिः, १भूपः, १महीपतिः, १पार्थिवः ।
रानी—२राज्ञी ।
पटरानी—२महिषी,पट्टराज्ञी ।
मन्त्री—१मन्त्री, १सचिवः, १अमात्यः
प्रधानमन्त्री (प्रीमियर)—१प्रधानमन्त्री ।
शिक्षा मन्त्री—१शिक्षामन्त्री ।
कला ,,—१कलामन्त्री ।
स्वायत्तशासन ,,—१स्वायत्तशासनमन्त्री ।
न्याय ,,—१न्यायमन्त्री ।
यातायात,,—१यातायातमन्त्री ।
डायरेक्टर—१पर्यालोचकः ।
खजांची—१कोषाध्यक्षः ।
दरबान—१द्वारपालः ।
मास्टर—१अध्यापकः, १गुरुः, १शिक्षकः ।

* उक्त शब्दोंके पर्यायमें,अन्त्यजः, वा अस्पृश्यः का प्रयोग भी होता है

विद्यार्थी—१छात्रः, १शिष्यः १विद्यार्थी* १अन्तेवासी ।
ब्रह्मचारी—१वर्णी, १ब्रह्मचारी ।
पुरोहित—१पुरोधाः, १पुरोहितः ।
महन्त—१मोहान्तः, १मठाधीशः ।
ज्योतिषी—१ज्यौतिषी, १दैवज्ञः, २गणकः, ज्योतिषी ।
वैद्य—१वैद्यः, १चिकित्सकः ।
डाक्टर—१चिकित्सिकः ।
लेडी डाक्टर—१चिकित्सिका ।
हकीम—१यूनानी चिकित्सकः ।
साहित्यिक—१साहित्यिकः, १कविः ।
वैदिक—१वैदिकः ।
मीमांसक—१मीमांसकः ।
नैयायिक—१नैयायिकः, १तार्किकः ।
वैयाकरण—१व्याकरणवेत्ता शाब्दिकः ।
धर्माधिकारी—१धर्मशास्त्री, १धर्माधिकारी ।
दार्शनिक—१दार्शनिकः ।
पुजारी—पूजकः, १अर्चकः ।
योगी—१योगी, १ऋषिः ।
मुनि—१मुनिः, १ऋषिः ।
आचार्य—१आचार्यः ।
लीडर—१नेता, १नायकः ।
पंडा—१देवलः, १देवाजीवः ।
घाटिया—१गङ्गापुत्रः (गंगापर दान लेनेवाला)
पहरेदार—१प्रहरी ।
बेगार—१विष्टिः ।
नौकर—१सेवकः, १दासः, १भृत्यः ।
चरवाहा—१चारकः ।
महावत—१हस्तिपकः ।
साइस—१भोगिकः ।
कोचवान—१सारथिः ।
कुली—१भारवाहः ।
दूत—१सन्देशहरः, १दूतः ।
एलची—१रणदूतः ।
डाकिया—१पत्रवाहकः ।
भेदिया—१चरः, १गुप्तचरः,
रसोइया—(पाचक) १पाचकः ।
भण्डारी—१भण्डारी ।
कारीगर—शिल्पी, १शिल्पकारः ।
बनिया—१वणिक् ।
जहाजके व्यापारी—पोतवणिक् ।
व्यापारी—१व्यापारी ।
बेचनेवाला—१विक्रेता ।
खरीदनेवाला—१क्रेता ।
दूकानदार—१पण्यकः ।
दूकानदारिन—२पण्यका: ।
दलाल—१घटकः, १मध्यस्थः
कीमत—३मूल्यम्
किसान—१कृषकः ।
जमींदार—भूस्वामी १भूमिपतिः ।
ताल्लुकेदार—प्रधानभूमिपतिः ।

* यह शब्द आप्टेके कोषका हैं ।

पटवारी—१ग्रामलेखलेख्यः
पटेल—(मुखिया) १ग्रामाधीशः ।
भिखारी—१भिक्षुकः ।
उधार देनेवाला—१उत्तमर्णः ।
,, लेनेवाला—१अधमर्णः
पूंजी—३ मूलधनम् ।
आमद्—१लाभः ।
सूद्—१व्याजः ।
नुकसान—हानिः ।
ऋण—(कर्ज) ऋणम् ।
सूदखोर—१कुसीदकः ।
गवैया—१गायकः ।
मसखरा—१विदूषकः ।
नाचनेवाला—१नर्तकः ।
भाड़—१विडम्बकः, १वैहासिकः ।
मृदंगी—१मार्दङ्गिकः ।
संपेरा—१विषवैद्यः, १अहितुण्डिकः ।
जादूगर—१ऐन्द्रजाली ।
मोना—१मोणः ।
बहेलिया—१लुब्धकः, १मृगयुः ।
चिड़ीमार—१शाकुनिकः, १जीवान्तकः
कसाई—१मांसिकः, १वैतंसिकः ।
चोर—१चौरः, १तस्करः, १स्तेनः ।
डाकू—१पाटच्चरः ।
लुटेरा—१लुण्ठकः ।
कैदी—१बन्दी ।
जेलर—१कारागाराधिपतिः ।
जेलखाना—१कारागारः ।
करोड़पति—१कोटीश्वरः ।
लखपति—१लक्षाधीशः ।

कुल-(परिवार) वर्गः ।

पूरुष पुरुष मानव मनुज स्त्री जनक जननी पिता ।
परिवार भ्राता बन्धु भगिनी आर्य साध्वी मां सुता ॥

कुल—१परिवारः, १कुटुम्बः, १गोत्रः।
पिता—१जनकः, १पिता ।
दादा—१पितामहः ।
परदादा—१प्रपितामहः ।
माता—२माता, २जननी, २जनयित्री, २प्रसूः ।
दादी—२पितामही ।
परदादी—१प्रपितामही ।
चाचा (काका)—१पितृव्यः ।
चाची (काकी)—२पितृव्या ।
भाई—१भ्राता ।
भाई (बड़ा)—१अग्रजः,१ज्येष्ठभ्राता।

भाई (छोटा)—१कनिष्ठः ।
भाई (सगा)—१सोदरः, १सगर्भ्यः, १सहजः ।
सौतेला भाई—१वैमात्रेयः, १विमातृजः ।
बहिन—२भगिनी, २स्वसा ।
भौजी, भावज (भौजाई)—२प्रजावती, २भ्रातृजाया ।
भतीजा—१भ्रात्रीयः, १भ्रातृजः ।
स्वस्त्री—२पत्नी, २पाणिगृहीती, २द्वितीया २सहधर्मिणी २भार्या, २जाया २दाराः* ।
स्वपति—१धवः, १प्रियः १पतिः, १भर्त्ता ।
पुत्र (लड़का)—१पुत्रः, १तनयः, १सुतः, १आत्मजः, १सूनुः, १तनूजः ।
पुत्री (लड़की)—१कन्या, २दुहिता, २सुता ।
पोता—१पौत्रः ।
परपोता—१प्रपौत्रः ।
देवर—१देवा, १देवरः ।
देवरानी—२देवरपत्नी ।
जेठ—१पत्यग्रजः ।
जेठानी—२पत्यग्रजा ।
पतोहू—२पुत्रवधूः ।
नातेदार—१सम्बन्धी ।
नाना—१मातामहः ।
नानी—२मातामही ।
मामा—१मातुलः ।
मामी—२मातुलानी ।
मौसा—१मातृष्वसाष्पतिः ।
मौसी—२मातृष्वसा ।
फूफा—१पितृष्वसापतिः ।
फूआ (बुआ)—२पितृष्वसा ।
सास—२श्वश्रूः ।
ससुर—१श्वसुरः ।
शाला—१श्यालः ।
शाली—२श्यालिका ।
ममेराभाई—२मातुलेयः ।
फुफेराभाई—१पितृष्वस्रेयः, १पितृष्वस्रीयः ।
मौसेराभाई—१मातृष्वस्रेयः, १मातृष्वस्रीयः ।
भानजा—१भगिनीपुत्रः ।
भानजी—२भगिनीपुत्री ।
बहनोई—१भगिनीपतिः, १आवुत्तः ।
दामाद—१जामाता ।
नाती—१नप्ता ।
नातिन—२नप्त्री ।
परनाती—१प्रणप्ता ।
परनातिन—२प्रणप्त्री ।
एक वंशके व्यक्ति—१सगोत्रः, १स्वजनः, १बन्धुः, १बान्धवः ।
परिचित—१परिचितः ।
मित्र—३मित्रं, १सखा, १सुहृद् ।

* पुंल्लिङ्ग बहुवचनान्त ।

घनिष्ठ—१निकटतमः १अन्तरङ्गः ।
सखी—२सहचरी, २सखी, २आलिः ।
दासी—२चेटी ।
बहू—२वधूटिका, २वधूः ।
सती—२सती, २साध्वी, २पतिव्रता २एकपत्नी ।
सुहागिन—२पतिवती, २सौभाग्यवती, २सुभगा ।
राड़—२विधवा, २रण्डा ।
छिनार—२कुलटा, २पुंश्चली ।
वेश्या—२गणिका, २वेश्या, २रूपाजीवा ।

देह शरीर वर्गः ।

तनुदेह विग्रहमूर्त्तिकायः अङ्ग इन्द्रिय मस्तकम् ।
कच केश चूड़ा अलक बर्वर भाल वेणी लोचनम् ।
श्रुति अक्षि नक्षा रोम भृकुटी पक्ष्म आस्यं दर्शनम् ।
चक्षुः नयन भ्रूः अश्रु श्रोत्रम् वक्त्र वदनं आननम् ॥
जिह्वा रसज्ञा ओष्ठ काकुद रदन दन्त कनीनिका ।
गज कण्ठ नासा आस्य ग्रीवा गण्ड नासा दाढिका ॥
भुजबाहु अंसः कक्ष कूर्पर हस्त कर पञ्चागुलम् ।
नख नखर मुष्टिः प्रसृति चलुकः मुञ्छटी चतुराङ्गुलम्

देह—३शरीरं, १कायः, १देहः, २मूर्तिः, २ तनुः, २ तनूः १ विग्रहः, ३कलेवरम् ।
अङ्ग—१अवयवः, ३अङ्गम् ३गात्रम् ।
इन्द्रिय—३इन्द्रियं, ३करणं, १गौः ।
मन—३चित्तं, चेतः, ३हृदयं, ३स्वान्तं, ३मानसं ३मनः ।
बुद्धि—२बुद्धिः, २मनीषा, धिषणा, २धीः, २प्रज्ञा २शेमुषी, २मतिः ।
अहङ्कार—१दर्पः, १ अहङ्कारः ।
शिर—३शिरः ३शीर्षम् ।
माथा—३मस्तकम् ।
खोपड़ी—१कपालः, १खर्परः ।
बाल—कचः, १ केशः, २शिरोरुहः ।
,, (पके हुए)—३पलितम्, १श्वेतकचः ।
बाल—(घुघुराने)—१अलकः, ।
चुटिया—२शिखा, २चूडा ।
जटा—२जटा, २शटा ।
काकुल (पटिया)-१बर्बरः २कबरी,
चोटी (स्त्रियोंकी)—२वेणी, २ प्रवेणी
मांग—१सीमन्तः

ललाट—१भालः, ३ललाटम्, ३अलिकम्।
त्यौरी—२मस्तकवलिः, २मस्तकरेखा।
भौंहे—२ भ्रूः, २भृकुटी।
आंख—३अक्षि, ३लोचनं, ३नेत्रम्, ३नयनम्, ३चक्षुः।
बरौनी (आंखकी) ३ पक्ष्म
आंखकी पुतली—२तारका, २ कनीनिका।
,, कोर (कनखी)— १कटाक्षः, ३अपाङ्गदर्शनम्
आंसू—३ अश्रु, ३अस्रम्।
कान—१कर्णः, १श्रवणः, २श्रुतिः, ३श्रोत्रम्।
कनपटी—१गण्डस्थलः।
नाक—२नासिका, २नक्का
मुंह—३आननं, ३वक्त्रं, ३मुखं, ३वदनं, ३आस्यम्।
ओंठ—१ओष्ठः, १रदनच्छदः, १अधरः
जीभ—२रसज्ञा, २रसना, २जिह्वा।
लार—२स्यन्दिनी।
तालु—३तालु, ३काकुदम्।
दांत—१रदनः, १दशनः, १दन्तः।
मसूढ़ा—३दन्तमूलम्।
गाल—१कपोलः, १गण्डः।
दाढ़ी—२दाढिका,
मोंछ—३श्मश्रु

गला—१कण्ठः।
गर्दन—२ग्रीवा, २कन्धरा।
घांटी—२कृकाटिका।
कंधा—१अंसः, स्कन्धः।
कांख—१कक्षः, ३बाहुमूलम्।
बांह—१भुजः, १बाहुः,
कोहनी—१कफोणिः, ३कूर्परः।
कलाई—१प्रकोष्ठः।
पहुंचा—१मणिबन्धः।
हाथ—१करः, १पाणिः, १हस्तः।
अंगुरी—१अङ्गुलिः।
अंगूठा—१अङ्गुष्ठः।
अंगूठेके पासकी अंगुली— २ तर्जनी।
उसके बादकी—२मध्यमा
,, २अनामिका।
,, २कनिष्ठिका।
हथेली—३करतलम्, ३पाणितलम्।
पञ्जा—३पञ्चाङ्गुलम्।
नह—नखरः, १कररुहः, १नखः।
बित्ता—२वितस्तिः।
मुट्ठी—२मुष्टिः।
पसर—१प्रसृतिः।
चुल्लू— १चुलुकः।
अञ्जुली—२अञ्जुलिः।
चुटको—
चिकोटी—३नखक्षतम्।

उर वक्ष कुच चुक कुचाग्रं क्रोड पृष्ठिः पौरुषम्।
गभंण्ड कूवर जठर रीढक कुब्ज कूवर मेहनम्॥

श्रोणी नितम्बः शिश्न मुष्कः योनि च्युति बुरि पिण्डिका।
ऊरु जघन गुद जानु पार्ष्णिः पाद चरणं वस्नसा॥
पादतल कङ्काल बुक्कं रस गोर्द प्लीहा शोणितम्।
अन्त्रं वपा औ अस्थि धमनी वीर्य मांसं लोहितम्॥
तिल माष धातुः चर्म मज्जा स्वेद कफ औ दूषिका।
शिंघाण मूत्रं औ पुरीषं प्रस्राव मल विष्ठादिकम्॥

छाती—३वक्षः, ३उरः
चूची—१स्तनः, १कुचः १उरोजः।
चूचीका अग्रभाग—३चूचुकं, ३कुचाग्रम्।
गोद—१अङ्कः, १क्रोडः।
पीठ—३पृष्ठम्, १पृष्ठदेशः।
रीढ़—१पृष्ठवंशः।
कूबड़—१कुब्जः।
पेट—३जठरं, ३उदरम्।
तोंद—३तुन्दं, १गर्भण्डः।
कमर—२श्रोणिः, २कटिः १नितम्बः।
मूत्रेन्द्रिय (पुरुषको) १शिश्नः।
अण्डकोष—१मुष्कः, १वृषणः।
मूत्रेन्द्रिय (स्त्रियोंकी) २योनिः, ३भगं, २च्युतिः।
गर्भाशय—१गर्भाशयः, १जरायुः।
गुप्तेन्द्रिय—३गुदं, ३अपानम्।
जांघ—१जङ्घा, १ऊरुः, ३जघनम्।
टेहुना—१जानुः, १अष्ठीवत्।
पैरकी गांठ (घुट्टी)—१गुल्फः
एड़ी—१पार्ष्णिः।
पांव—१पादः, १चरणः, १अङ्घ्रिः।
तलवा—३पादतलम्।

कंकाल—१अस्थिपञ्जरः, १कङ्कालः।
दिमाग—३मस्तिष्कम्।
कलेजा—३बुक्कम्।
पिलही—१यकृत, २प्लीहा (हिन्दीमें लीवर भी कहते हैं)
हड्डी—३अस्थि
अतड़ी—३पुरीतत्, ३अन्त्रम्
शिरा—२स्नायुः, २वस्नसा।
चरवी—१मेदः, २वसा।
नाड़ी—२धमनी, २नाडी।
मांस—३पिशितं, ३मांसं ३आमिषम्।
वीर्य—३शुक्रं, ३वीर्यम्।
लोहू—३लोहितं, ३शोणितम्, ३रक्तं १रुधिरः
मज्जा—२मज्जा।
रस—१रसः।
धातु—१धातुः।
चमड़ा—२त्वक्, ३चर्म।
मस्सा—१माषः।
तिल—१तिलः।
थूक—३निष्ठीवनम्।
नाकका मैल—१शिङ्घाणः।

कर्णका मैल—३कर्णपिञ्जरम् ।
आंख ,, —१दूषिका ।
पसीना—१प्रस्वेदः ।
बलगम—१कफः, १श्लेष्मा ।
पेशाब (मूत)—प्रस्रावः, २मूत्रम्
विष्ठा—२विष्ठा, ३पुरीषम् ।
पेशाब करना—२लघुशङ्का ।
पाखाने जाना—२पुरीषक्रिया ।
पेशाब घर—मूत्रस्थानम् ।
पाखाना (संडास) ३पुरीषस्थान

वस्त्र (कपडा) वर्गः ।

अंशुक वसन कौशेय और्णम् चीर क्षौमं टोपिका ।
पट चैल शा

कपड़ा—२वस्त्रं, ३चैलं,
३ अंशुकं, ३वसनम् ।
,, (सूती) ३कार्पासम् ।
,, (रेशमी) ३कौशेयम् ।
,, (ऊनी)—और्णम् ।
३ऊर्णामयम् ।
,, (अच्छा)—३सुचैलम् ।
चिथड़ा—१कन्था ।
धोती—३परिधानीयम् ।
किनारा—२दशा ।
धारी—२धटी ।
काछ—१कच्छः ।
लंगोटा—३कौपीनम् ।
चद्दर—३उत्तरीयम्, १प्रावारः ।
,, (रेशमी) ३ क्षौमं,
३ दुकुलम् ।
अगौछा—१अङ्गोच्छः, ३उपवस्त्रम्
तौलिया—३उपवस्त्रम् ।
रूमाल—३करचैलम्
हाथ का मोजा—३हस्तत्राणवस्त्रम्
गु द (मफलर)—कण्ठांशुक
अ ा—१अङ्गरक्षकः ।
कु —१कञ्चुकः ।
कोट—३कोटम् ।
वास्कट—३अर्धकोटम्
नेकटाई—कण्ठपट्टिका ।
जामा—१यामः ।
पैण्ट—१यामः ।
पाकेट (जेब)—१स्यूतः
बटन—३ बटनम्, १वीटिका ।
पगड़ी—शिरोवेष्टनम् ।
साफा—२उष्णीशम् ।
टोप—२शीर्षण्यम् ।
टोपी—२उष्णीशिका ।
पैरका मोजा—२पादत्राणवस्त्रम् ।
खड़ाउन—२पादुका ।
जूता—३उपानत् ।
लहंगा—३चण्डातकम् ।
साया—३अन्तर्वस्त्रम् ।
साड़ी—२शाटी ।

चुंदरी—३चीरी ।
सिल्ककी ओढ़नी—३सुचीरम् ।
,, साड़ी—२कौशेयाशाटी ।
धोतीकी गांठ—(औरतोंको) २नीवी, १वसनग्रन्थिः ।
चोली—२कञ्चुकी ।
कुर्ती—२अङ्गरक्षिका ।
बुर्का—१निचोलः, १प्रच्छदपटः ।
घूंघट—३अवगुण्ठनम् ।
रजाई—३तूलपटी, १नीशारः ।
दुपट्टा—२द्विपटी ।
कम्बल—३ऊर्णवस्त्रम् ।
बिछौना—३आस्तरणम्, ३आस्तरः ।
तोषक—२तूलिका ।
तकिया—३उपधानम्, १शिरोधानी ।
मशहरी—२मशकहरी ।

आभूषण (गहना) वर्गः ।

भूषण मुकुट माला वलय अवतंस वाली कुण्डलम् ।
आदर्श कज्जल चूर्ण काञ्ची हार लाक्षा कङ्कणम् ॥

गहना—३आभूषणं, १अलङ्कारः, ३आभरणम् ।
मुकुट—३किरीटं, १मुकुटः ।
चूड़ामणि—३शिरोरत्नं, २चूडामणिः ।
बेंदा—२पारितथ्या ।
कुण्डलम्—३कुण्डलम् ।
बाली—२बाली ।
तरकी—१कर्णावतंसः, २कर्णिका ।
नथ—३नासिकाभरणम् ।
हार—१हारः, २माला, २स्रक् ।
ब्रास्लेट—१हारः, २माला,
कण्ठा—३ग्रैवयकम्, २कण्ठभूषा ।
बाजू (बिजावट)—३केयूरं, अङ्गदम् ।
चूड़ी—१कम्बुः, १शङ्खः ।
बंगुरी—२बङ्गुरिका ।
कड़ा—३कटकः, ३वलयः ।
ककना—३कङ्कणम् ।
पहुँची—२पञ्चिका ।
अंगूठी—२ऊर्मिका, १अङ्गुलीयमम् ।
आरसी—३हस्ताभरणम् ।
करधनी (स्त्रीकी)—२रसना, २काञ्ची ।
,, (पुरुषकी)—२शृङ्खला ।
पैरका कड़ा—१हंसकः, १पादकण्टकः ।
झांझ—२किङ्किणी, ।
घुंघुरू—२क्षुद्रघण्टिका ।
पायजेब—१नूपुरः, १मञ्जीरः ।
छागल—१पदचारुकः ।
पैरका छल्ला—१चरणरागी ।

पैरका बिछिया—१पदरञ्जकः ।
महावर—२लाक्षा, ३अलक्तकम् ।
मेंहदी—२नखरञ्जिका, २मेदिका ।
सुर्मा—३स्रोतोञ्जनम् ।
काजल—३कज्जलम् ।
सीसा (आइना)-१दर्पणः, १मुकुरः,
कंघी—२कङ्कतिका ।
अबीर—३अबीरम् ।
गुलाल—३गुलालम् ।
बुक्का—१चोवा, १पिष्टातः, १पटवासकः ।
चन्दन—३चन्दनम् ।
खुशबूदार चूर्ण—३सुरभिचूर्णम्
उबटन—३उद्वर्तनम् ।

धातु (सोना चांदी आदि) वर्गः ।

तपनीय कनकं स्वर्ण अथवा हेम हाटक काञ्चनम् ।
रङ्ग रजतं यसद् शीशं औ लोह् तुत्थं कांस्यकम् ॥
सिन्दूर गन्धक इङ्गुलं हरिताल पारद अभ्रकम् ।
चुम्बक शिलाजतु पित्तलं अय स्वर्णमाक्षिक गैरिकम् ॥

रेडियम—१रेडियमः ।
सोना—३बस्वर्ण, ३सुवर्णं, ३कनकं, ३हिरण्यं ३हेम, १हाटकं, ३काञ्चनं, ३तपनीयम् ।
चांदी—३रजतं' ३रूप्यम् ,
ताम्बा—३ताम्रकं, ३शुल्वं, ३वरिष्ठः
रांगा—२रङ्गं, ३वङ्गं, ३त्रपु ।
जस्ता—१रीतिहेतुः, ३यसदम् ।
सीसा—३शीशम् ।
लोहा—३अयः, ३लोहम् ।
तूतिया—३तुत्थं, ३वितुन्नकम् ।
कांसा—३कांस्यकम् ।
पीतल—२रीतिः, ३पित्तलम् ।
सिन्दूर—१रक्तरेणुः, ३सिन्दूरम् ।
शिलाजीत—३शिलाजतु ।
गन्धक—१गन्धकः, १गन्धरसः ।
हिंगुल—३हिङ्गुलं, ३इङ्गुलम् ।
हरताल—३हरितालम् ।
अभरख—३अभ्रं, अभ्रकम् ।
फिटकिरी—२स्फुटी, २स्फुटिका
पारा—१पारदः ।
गेरू—३गैरिकम् ।
चुम्बक—१चुम्बकः ।
थोरियम्—थोरियमः } (१)
यूरेनिम—यूरेनिमः । } (१)

(१) ये धातु परमाणुबमके काममें आती हैं ।

रत्न और उपरत्न वर्गः ।

मणि रत्न हीरक वज्र मरकत नीलमुक्ता दूरजम् ।
सह पद्मराग प्रवाल कांचः पुष्परागः मौक्तिकम् ॥

जौहरी—१रत्नपरीक्षकः ।
जवाहरात्-१रत्नराशिः, १मणिराशिः।
रत्न—१मणिः, ३रत्नम् ।
लाल—१लालः ।
हीरा—३वज्रः, ३हीरकः ।
पन्ना—३मरकतं, ३गारुत्मतम् ।
माणिक—३माणिक्यं, १पद्मरागः ।
नीलम्—३इन्द्रनीलं, ३नीलम् ।
पुखराज—१पुष्परागः ।
गोमेद्—१गोमेदः ।
लहसुनिया—३वैदूर्यम् ।
मोती—२मुक्ता, ३मौक्तिकम् ।
मूंगा—१प्रवालः, १विद्रुमः ।
चुन्नी—३हीरकखण्डम् ।
कोहनूर हीरा—१प्रकाशपुञ्ज द्योतकः वज्रः* ।

रङ्ग वर्गः

श्वेत कपिलः हरित नीलः औ पीतपाटल धूमलः ।
रक्तहरिणः चित्रकर्बुर कल्माष श्यामः उज्ज्वलः ॥

रङ्ग—१वर्णः, १रागः ।
पीला—१पीतः, १हरिद्राभः ।
हरा—१हरितः, १पलाशः, १हरित् ।
काला—१कृष्णः, १श्यामः ।
गुलाबी—१पाटलः। १श्वेतरक्तकः ।
नीला—३नीलः ।
लाल—१लोहितः, १रक्तः ।
पाण्डु—१हरिणः,१पाण्डुरः, १पाण्डुः।
सिन्दुरिया—१शोणः । १कोकनदच्छविः ।
मटमैला—१धूसरः
चितकबरा—१चित्रः
भूरा—१कल्माषः, १कर्बुरः ।
—१कपिलः,१पिशङ्गः, १पिंगः।
सफेद्—१श्वेतः, १शुक्लः, १धवलः १गौरः । १शुभ्रः १सितः, १वलक्षः, १उज्ज्वलः ।
बादशाहपसन्द्—१विचित्रः ।
कपूरी—१कर्पूरकः ।
भंटई—१नीलः ।
खसखसी—१बहुवर्णः ।

* सम्राट जार्जके मुकुटमें जड़ा हुआ है ।

पात्र (बर्तन) वर्गः ।

भाजन मणिक स्थाली घटः चरु भाण्ड कर्पर तप्तिका ।
कंकमुख दर्विः कटोरा औ कुण्ड नन्दा हण्डिका ।

बर्तन—३भाण्डं, ३भाजनं, २पात्रम्
परात—३बृहद्स्थालम् ।
हण्डा—१अलिञ्जरः, १मणिकः ।
बटुआ—२स्थाली,
बघोना—२पातिली । १चरुः ।
कड़ाही—स्वेदनी, १कन्दुः ।
कड़ाहा—१कटाहः, १कर्परः ।
तवा—१तापः, ३ऋृषीजम् ।
तई—१तप्तिका ।
भाड़—१भ्राष्ट्रः ।
भट्टी—२भ्राष्ट्रिका ।
कलछुली—दर्विः, १कडच्छदकः ।
सड़सी—१कङ्कमुखः ।
चिमटा—१सन्दंशकः ।
थाली—२स्थालम् ।
कठौती—२काष्ठपात्री ।
घड़ा—१घटः, १कलशः ।
झारी—२जलपात्री ।
लोटा—३जलपात्रम् ।
लुटिया—३ जलपात्री ।
गडुवा—१गड्डुकः ।
गिलास—३पानपात्रम्
कटोरा—१कटोरा ।
कटोरी—२कटोरिका ।
कसोरा—१कचोरः ।
मट्टीका घड़ा—३मृतभाण्डम् ।
सुराही—जलशीतिका ।
ढकनी—२ढक्कणी
परई—२पालिका ।
पुरवा—३मृत्तिकापानपत्रम् ।
१क्वणनः
दाद—१आलिञ्जरः । २नन्दा ।
हड़िया—२हण्डिका ।
डाला—३ढल्लकम् ।
टोकरी—१करण्डः ।
फूलडाली—१पुष्पकरण्डः ।
बाल्टी—२जलधरी :
पीकदान—२पतद्ग्रही ।
पेटी (ट्रङ्क)—२मञ्जूषा ।
बोरा—२गोणी, २शाणी ।
थैली—२भस्त्रिका ।
थैला—१स्यूतः ।
बेग—३वस्त्रकोशं, ३करोटकम् ।
मनीबेग—२चर्मरत्नभस्त्रिका ।
कुप्पी—२कूपी ।
कुप्पा—१कूपकः ।
शीशा—२कांचकूपिका ।
बोतल—१कांचकूपकः ।

अन्न वर्गः ।

गोधूम मसूर चणक चक्रक माष कोद्रव तूवरी ।
यव मुद्‌ग सर्षप राजिका तिल आढकी अणु वर्जरी ॥

गेहूं—१गोधूमः, १सुमनः ।
जव—१यवः, १शितशूतकः ।
अरहर— २ आढकी ।
गल्ला—३अन्नम् ।
अन्न—३अन्नम् ।
धान—३धान्यम् ।
„ (साठी)—१षष्ठिकः ।
बाजरा—२बर्जरी ।
सरसों—१सर्षपः ।
मटर—१हरेणुः ।
मूंग—१मुद्‌गः ।
मोथी—१मकुठकः ।
तूहर—२तूबरी, २तुवरी ।
चना—१चणकः ।
उड़द—१माषः, १जीर्णकरः ।
कुलथी—१कुलत्थः, १चक्रकः ।
मसूर—मसूरः, १मङ्गल्यकः ।
सांवा—१श्यामकः ।
कोदों—१कोद्रवः १कोरदूषः ।
ककुनी (हंगुनी)—१प्रियङ्गुः ।
मकई—१मकायः, १महाकायः ।
ज्वारा—१यावनालः ।
मडुरा—१मडकः ।
सरसों—(सफेद) सिद्धार्थः ।
तिल—१तिलः ।
तीसी—१अतसी, २क्षुमा ।
राई—२राजिका ।
बर्रे—२वस्त्ररजनी, ३कौसुम्भम् ।
बाल (भुट्टा) २धान्यमञ्जरी ।
छीमी—२शिम्बा, २शमी ।
टूड़—१तुण्डः, शस्यशूकम् ।
डण्ठल—२नाडी, ३नालम् ।
भूसी—१तुषः, ३बुषम् ।

भोजन वर्गः ।

पक्वान्न तन्दुल दालि ओदन सूप्य यूषः पोलिका ।
पिष्टान्न पर्पटयूप लोपत्री शष्कुली करपट्टिका ॥
वटी वटकः घोलवटकः पक्ववटिका वेसनम् ।
पत्रवटिका चूर्ण सक्तुः मल्लपूपः तेमनम् ॥

पकवान—३पक्वान्नम् ।
आटा—३पिष्टं, ३पिष्टान्नम् ।
„ (गेहूंका) ३गोधूमचूर्णम्
आटा (जऊका) चिक्कसः ।
चांवल—३तन्दुलं, ३तण्डुलम् ।
चांवल (पका हुआ) १ओदनम् ,

दाल—२दालीः ।

,, (पकी हुई) ३सूपम्

जूस—यूषः ।

मांड—३मण्डम् ।

खिचड़ी—१खेचरः ।

लोई—२लोपूत्री ।

रोट —२करपाट्टिका ।

सत्तू—१सक्तुः ।

चपाती—१चर्पटी ।

फुलकी—२पोलिका ।

रोटी—२रोटकम् (हाथी आदिके लिए) ।

पूड़ी—शष्कुली ।

फूट्टाकी पूड़ी-पूर्णपोलिका ।

बाटी (लिट्टी) २अङ्गारकर्कटी ।

पूआ—१पूपः, १अपूपः ।

मालपुआ—१मल्लपूपः ।

कचौड़ी—२कर्चरिका ।

पिट्ठी—२पिष्टिका ।

बड़ा—१वटकः ।

बड़ी—२वटी

दही बड़ा—१घोलवटकः ।

कोहड़ौरी—१कूष्माण्डवटिका ।

पकौड़ी—१पक्ववटिका ।

पापड़—१पर्पटः ।

बेसन—३ बेसनम् ।

फुलौड़ी—२पुष्पवटी ।

खड़बड़ी—२खण्डवटी ।

बफौरी—२बाष्पवटी ।

कचालू—पक्वालुः ।

धुआंस—२धूमसी ।

पानबड़ा—२पत्रवटीका ।

रिकवछ—१अलीजमत्स्यः ।

शाक—१तरकारीशाकः ।

कढ़ी—२बेसनी ।

भाजी—२भाजी ।

भर्त्ता—३भरित्रम् ।

दाल तरकारी वगैरह—
३व्यञ्जनम् ।

तिमना—३तेमनम् ।

सगपैता—२शाकदालिः ।

निमोना— ३हरेणु-व्यञ्जनम् ।

पीड़ी—२पिण्डी ।

लवरी—२लेहिका ।

चिवड़ा—१चिपिटः ।

लावा—१लाजाः ।

भूजा—भरुजः ।

फरूही— १पृथुकः ।

घुघुनी—१कुल्माषः ।

उम्बी—२लुम्बिका ।

होरहा—१होरमकः ।

सेव—सेवम् ।

मिठाई वर्गः

मिष्टान्न मोदक शर्करा गुड़ दुग्ध क्षीरं छच्छिका।
दधि तक्र मधुशीर्षक पयः घृतपूर पायस लप्सिका।

मिठाई—३मिष्टान्नम्।
गुड़—१गुडः।
चीनी-(शर्करा)-२ शर्करा, २सिता।
मिश्री—२सितोपला, २ सद्दा।
खांड़—१खण्डः।
राब—३फणितम् , २मत्स्यण्डी।
लड्डू—३मोदकम्।
जलेबी—२कुण्डलिनी।
सकलपारा (मीठा) २ शर्करापालिका।
गुलाबजामुन—२दुग्धपूपिका।
पेड़ा—१पिण्डः।
बर्फी—२दौग्धिका।
गुझिया—२ ,,।
घेवर—१घृतपूरः।
मोतीचूर—१मुक्तामोदकः
अनरसा—१इन्दुरसा।
खाजा—१मधुशीर्षकः।
गुड़धनियां—१गुडधानाः।
खीर—३पायसम्।
लप्सी—२ यवागूः २ लप्सिका।
हलवा—१संयावः।
दूध—३दुग्धं, ३क्षीरं, ३ पयः।
मलाई—२सन्तानिका।
दही—३ दधि।
शिखरन—२शिखरा, २रसाला
मट्ठा—३ तक्रम्
लसी—१सरः।
छाँछ—२छच्छिका।
घी—३घृतं, ३आज्यं, १सर्पिः,
मक्खन—३नवनीतम्।

तैल वर्ग।

तेल—३तैलं, १स्नेहः।
कडुआ तेल—३कटुतैलम्।
गर्जनका तेल—२करालतैलम्।
मिट्टीका तेल—३खनिजतैलम्।

खाण्डवादि वर्गः

(अचारमुरब्बाका वर्ग)

मुरब्बा—१खाण्डवः।
अचार—१आचारः।
चटनी—१अवदंशः।
काञ्जी—२काञ्जिकम्।

चाय—२कामरूपिका* । | काफी—२हृषदा

विजयादि वर्गः ।
(नशा वर्गः)

भांग—२विजया ।
गांजा—२तरिता ।
अफीम—१ अहिफेनः ।
ताड़ी—३तारिकम् ।
शराब—२मदिरा, २सुरा, ३मद्यम् ।
शराब (अंगूरकी)—३द्राक्षामद्यम् ।
तम्बाकू—१तमाखुः ।
बीड़ी—२लघुतमालधूमकाक।
मांस—३पिशितं, ३मांसम् ।
कोकीन—३श्वेतमद्यम् ।

इन्धन वर्गः ।

लकड़ी (जलानेकी)-३इन्धनम् ।
कोयला—१लाहलः, १कोकिलः ।
गोहरा—३गोहलम् ।
गोइठा—१गोविट् ।
कण्डा—१करण्डः ।
उपरी—३उपलम् ।
करसी—३करीषम् ।
पत्थरका कोयला-१प्रस्तर-लाहलः

रस (स्वाद) वर्गः

मीठा—१मधुरः ।
तीता—१तिक्तः ।
कडुआ—१कटुः ।
नमकीन—१लवणीयः ।
खट्टा—१खट्टः
कषैला—१कषायः ।
चट-पटा-१मधुरतिक्तः ।

शाक (तरकारी वगैरह) वर्गः ।

शाक आलुः पीतपुष्पा शिम्बि शिम्बा भण्टिका
कोशातकी वार्ताकु भेण्डा ओल्ल तुम्बी पोतका ।

* आसामको संस्कृतमें कामरूप कहते हैं और चाय प्रथम भारतमें आसाममें ही पैदा हुई अतः, 'कामरूपिका' आसामकी पैदाइशसे ।

शङ्खालु गोभी लशुन सूरण कारवेल्लं वास्तुकम्।
रक्तालु क्षुरिका पुदिन पाण्डुक मेघनाद बृहत्फलम्॥

शाक (तरकारी)—१शाकः।
आलु—१आलुः ३आलुकम्।
भण्टा—२भण्टाकी, २भण्टिका, १वार्ताकुः।
परवल—१पाण्डुकः, १पटोलः।
नेनुआं—२महाकोशातकी।
भिण्डी—२कोशातकी, २भेण्डा।
कोहड़ा—१कूष्माण्डः, ३बृहत्फलम्।
लौकी—२अलावुः २तुम्बी।
तितलौकी—२कटुतुम्बी।
सतपुतिया—२सतपुत्रिका।
करैला—३कटिल्लं, ३कारवेल्लम्।
खेखसा—२पीतपुष्पा, २कर्कोटकी।
कुंदरू—१बुद्धिनाशकः।
गोभी—२गोभी २गोजिह्वा।
,, (फूल)—२पुष्पगोभी।
,, (पत्तेदार) २पत्रगोभी।—
किवांच—२कण्डूला, १कपिकच्छूः।
सेम—२शिम्बी, २शिम्बिः।
पोई—२पोतका, २पोतकी।
लहसुन—१लहशुनः, १यवनेष्टः।
प्याज—१पलाण्डुः, १मुखदूषकः।
सोवा—२शीतशिवा, २मिश्रेया।
पालक—२पालक्या, २क्षुरिका।
चौराई—१मेघनादः, १तण्डुलीयः
बथुआ—३वास्तुकम्, ३वस्तूकम्।
चनसुर—३चन्द्रसूरं, २चन्द्रिका।
मेथीका साग—१मेथिकाशाकः।
चनेका साग—१चणकशाकः।
पुदिना—१पुदिनः, १व्यञ्जनः।
ओल—१कण्डूलः, १ओलः, १सूरणः।
रतालू—१रक्तालुः।
सतालू—१सतालुः।
कटहल—१पनसः।
बंडा—१शङ्खालुः।
अरवी—२आलुकी।
केला(कच्चा)—२अपक्वकदली।

वेशवार (मसालेका) वर्गः।

अजमोदिका मरिचं उपस्कर वेशवारः जीरकम्।
धान्याक कटुजीरा हरिद्रा हिङ्गु शुण्ठी धान्यकम्॥
एला त्रुटिः कुञ्ची कुलज पथ्या बहेडुः मधुरिका।
सैन्धव लवण पत्रं लवंगः चन्द्रबाला मेथिका॥

मसाला—१वेशवारः, १उपस्करः।
गरम मसाला—१पक्ववेशवारः।
जीरा—३जरणं, ३जीरकम्।
अजवाइन—२अजमोदिका।
धनियां—३धान्यकं ३धान्याकम्।
सौंफ—२मधुरिका, २शतपुष्पा।

कालीमिर्च—३ वल्लिज्जं, ३ मरिचम् ।
हरी ,, २ कटुबीरा ।
हलदी—२ हरिद्रा, २ काञ्ची ।
मेथी—२ मेथिका ।
लौंग—१ लवङ्गः, १ देवकुसुमः ।
लायची—२ एला २ चन्द्रबाला ।
छोटी लायची-२ त्रुटिः, २ निष्कुटिः
सोंठ—२ शुण्ठी, ३ नागरम् ।
तेजपात—३ तेजपत्रम् ।

हींग—३ रामठं, १ हिङ्गुः ।
मंगरैला—१ कुञ्ची, १ उपकुञ्ची ।
कुलञ्जन—१ तीक्ष्णमूलः, कुलञ्जः ।
नमक (नोन)—३लवणं, ३लोणकम् ।
,, (सैंधा)—३ सैन्धवम् ।
राई—२ राजिका ।
हर्रे—२ हरीतकी, २ पथ्या ।
बहेड़ा—१ बहेडुः, १विभीतकः ।
आंवला—२ आमलकी, ३ धात्रीफलम् ।

तरुवर्गः (पेड़ोंके नाम)

तरु वृक्ष वट पिप्पल खदिर शाखोट किंशुक वञ्जुलः ।
बब्बूल चन्दन वल्कलः औ भूर्ज केशर फेनिलः ॥

पेड़ (रुख)—१ वृक्षः, १ महीरुहः, १शाखी, १विटपी, तरुः, १पादपः
पेड़का छाल—१ गच्छः ।
पेड़की गोंद—१ सारः, २ मज्जा, १ निर्यासः ।
,, छाल—२ त्वक्, २ छल्ली ।
पेड़का बकला—३वल्कः, १वल्कलः ।
,, ,, खोडर—१ कोटरः ।
,, शोर—२ शिफा, २ जटा ।
,, ,, बरोह—१अवरोहः, १प्ररोहः
,, ,, जड़—३ मूलं, १ बुध्नः ।
,, ,, डालो—२शाखा ।
,, ,, धड़—१स्कन्धः, १प्रकाण्डः ।
धतूर—१धत्तूरः ।
मदार—१ मन्दारः, १ अर्कः ।

बड़—१वटः, १न्यग्रोधः ।
पीपर—१अश्वत्थः, १ पिप्पलः ।
सेमर—१स्थिरायुः, १शाल्मलिः ।
पाकड़—१ प्लक्षः, २ पर्कटी ।
पलाश—१ किंशुकः, १ पलाशः ।
शीशो—२ शिंशपा, २ पिच्छिला ।
सखुआ—१ सालः, १ सर्जरसः ।
सिहोर—१ शाखोटः, १ पीतफलः ।
खैर—१ दन्तधावनः, १ खदिरः ।
छितवन—१शारदः, सप्तपर्णः ।
भोजपत्र—१भूर्जः, १बहुपुटः
नीम—१पारिभद्रः, १निम्बः ।
कचनार—१ कोविदारः; १कुद्दालः ।
अगस्त—१अगस्त्यः, १मुनिद्रुमः ।
अशोक—१अशोकः, १वञ्जुलः ।

देवदारु—१देवदारुः, ३द्रुकिलिमम् ।
चन्दन—३चन्दनं, ३मलयजम् ।
,, लाल—३ रञ्जनं, ३रक्त—चन्दनम् ।
केशर—१केशरः, १बकुलः ।
बबूल—१पीतपुष्पकः, १ बब्बूकः ।
अङ्कोलः—अङ्कोलः १विकोचकः ।
रीठा—१ अरिष्टः, १ फेनिलः ।

पुष्प (फूल) वर्गः ।

लज्जालु शतपत्री जपा बन्धूक चम्पक मल्लिका ।
कल्हार सुमना कुन्द गणिका यूथिका शेफालिका ॥
इन्दीवरं अरविन्द कमलं पद्म पुष्कर पंकजम् ।
तामरस शतपत्र नलिनं सारसं सरसीरुहम् ॥

फूल—३पुष्पं, ३ कुसुमं, २सुमनसः* सुमम् ।
चम्पा—२ चम्पा, १ चम्पकः, १ चाम्पेयः ।
कमल—३कमलं ३पद्मं, ३नलिनं, ३पङ्केरुहं, ३सरोजं, ३अरविन्दं, ३पङ्कजम्
,, (लाल)—३कोकदम् ।
,, (सफेद)—३पुण्डरीकम् ,
,, (नीला)—३इन्दीवरम् ।
कुंई—३सौगन्धिकं, ३ कल्हारम् ।
गुलाब—२शतपत्री, १पुष्पराजः
चमेली—२सुमना, २मालती, २जातिः
बेला—२मल्लिका, २भूपदी ।
नेवारी—२शेफालिका, २सुवहा ।
बासन्ती—२वासन्ती, २प्रहसन्ती ।
जूही—यूथिका, २ पुष्पगन्धा ।
,, (पीली) २स्वर्णपुष्पिका,
दुपहरिया—१बन्धुजीवः, १बन्धूकः
केवड़ा—२केतकी, ३ केतकम् ।
केशर—१केशरः, १नागकेशरः ।
अडहुल—१ओण्ड्रः, २ जपा ।
कुन्द—१कुन्दः, १माध्यः ।
कनइल—१करवीरः, १शतप्रासः ।
,, (लाल)—१रक्तकरवीरः ।
कचनार—१कोविदारः ।
मौलिसरी—१बकुलः, १केशरः ।
अशोक—१ अशोकः ।
गेंदा—२पद्मचारिणी ।
छुईमुई—१लज्जालुः ।
रात्रिगन्धा—२रात्रिगन्धा ।
नरगिश—२नरगिशा ।
गुलमेहदी—३प्रावृट्पुष्पम् ।
सिंघाड़ा—१शृङ्गारहारः ।

*सुमनः २नित्यबहुवचनान्त ।

फल वर्गः ।

चल चूत आम्र रसाल जम्बू पेरुकं चामृत फलम् ।
गुडपुष्प कदली लकुच चीरी बिल्व डहु बदरीफलम् ।
अञ्जीर द्राक्षा नारिकेलः सेव द्राक्षा गोस्तनी ।
खर्जूर अक्षोटक तथा वादाम तूदं दाडिमी ॥
करमर्द शृङ्गाटक त्रपुसं, कन्दखर्बूजः स्फुटी ।
जम्बीर चिञ्चा कर्मरङ्गं कृष्णबीजं कर्कटी ।

फल—३फलम् ।
आम—१आम्रः, १चूतः, १रसालः, ।
,, (खुशबूदार)—१सहकारः ।
जामुन—जम्बूः ।
अमरूद—३अमृतफलं, ३पेरुकम् ।
फरेन—२राजजम्बूः, १फलेन्द्रः ।
कटहलका कोआ—१कोषः ।
महुआ—१मधूकः, १गुडपुष्पः ।
कमरख—३बुस्तम् ।
बड़हर—१लकुचः, १डहुः ।
बेल—३बिल्वं, ३श्रीफलम् ।
बेर—३बदरीफलं, २बदरी ।
गूलर—१उदुम्बरः, १जन्तुफलः ।
अनार—१दाडिमः, १दन्तबीजा ।
केला—२कदली, ३रम्भाफलम् ।
शरीफा—३सीताफलं, ३शीतफलम् ।
खिन्नी—२राजादनी, २क्षीरी ।
पपोता—३एरण्डं, ३चिर्भिटम् ।
फरुषा—१मृदुफलः १परुषकः।
नासपाती—३रुचिफलं, ३अमृताह्वम् ।
सेव—सेवं, ३बदरम् ।
अंगूर—२द्राक्षा, २मधुरसा ।
नारंगी—१नारङ्गः, १नारङ्गकः ।
शहतूत—३तूदम् ।
काबुली शरदा—३श्वेतफलम् ।
नीबू—३नीम्बूकम् ।
जमीरा—१जम्बीरः, १दन्तशठः ।
अमड़ा—१आम्रातकः ।
इमली—२चिञ्चा, २अम्लिका ।
कैथ—१कपित्थः ।
कमरख—३नागरङ्गं, ३कर्मरङ्गकम् ।
करौंदा—१करमर्दः ।
खीरा—३वर्षोद्भवं, ३त्रपुसम् ।
ककड़ी—२कर्कटी ।
फूट—२स्फुटी, २स्फुटिः ।
खरबूजा—१खर्बूजः, दशाङ्गुलः ।
तरबूज—१तर्बूजः, ३कृष्णबीजम् ।
कन्दा—१कन्दः ।
सुथनी—१पिण्डालुः, २कन्दगुडुचिः ।
सिंघाड़ा—१शृङ्गाटकः, १त्रिकोणः ।
गाजर—१गृञ्जनः, १गाजरः ।
मूली—३मूलकं, ३हस्तिदन्तकम् ।
चुकन्दर—चुकन्दरी ।
आदी—३आर्द्रकम् ।
भूमफली—२मण्डपी ।

मेवावर्गः

मेवा—नीरसफलानि, शुष्कफलानि ।
अखरोट—१अक्षोटकः ।
दाख—१द्राक्षा, २मधुरसा ।
किसमिस—१क्षुद्रद्राक्षा, २निर्बीजा ।
बादाम—३नेत्रफलं, ३बादामम् ।
पिस्ता—३चारुफलं, ३निकोचकम् ।
नारियल—१नारिकेलः ।
अञ्जीर—३अञ्जीरम् ।
चिरौंजी—१प्रियालः, १मुनिवल्लभः ।
खजूर—१खर्जूरः ।
छोहाड़ा—२मधुरसा ।
काजू—२काजुका ।

वंशादिवर्गः ।

(बांस) घास, तृणोंके नाम

तृण शष्प नादेयी कुशः इक्षु वेत्रः दुग्धिका ।
नड़ तूल तेजन मुञ्ज शर पिचु कांस वेणुः कञ्चिका ॥

बांस—१वंशः, १वेणुः, १तृणध्वजः
तृण—३तृणं, ३अर्जुनम् ।
,, (कोमल)-२शष्पं, ३बालतृणम्
घास—घासः ३यवसम् ।
दूधी—२दुग्धिका, २क्षीरावी
दूर्वा—३हरितं, २दूर्वा:
कुशा—१कुशः, १दर्भः, ३बर्हिः ।
मूञ्ज—१शरः, १मुञ्जः ।
कांस—१काशः, १काशेक्षुः ।
नरकट—१नडः, १पोटगलः ।
ऊंख—इक्षुः, १मधुतृणः ।
गेड़ा—३काण्डम् ।
पोर—१पोरः ।
गांठ—१ग्रन्थिः ।
बेंत—१वेत्रः, १वेतसः ।
जलबेंत—१जलवेतसः, १नादेयी ।
खस—३उशीरं, ३सेव्यम् ।
कपास—२कार्पासी, २बदरा ।
बग—१बङ्गः ।
नर्मा—२भारद्वाजी ।
बिनौला—२तूलशर्करा ।
रूई—१तूलः, १पिचुः ।
सन—१शणः, १मातुलानी ।

पशुवर्गः ।

(जानवरोंके नामः)

पशु सिंह गण्डक व्याघ्र ऋक्षः हरिण मृग वानर वृषः ।
वृक् नकुल सूकर शल्य गवयी कोक खिखिरि श्वो शशः ॥
गोधेनु वत्सः महिष महिषी मेष गोपति कुक्कुरः ।
मार्जार छागल शृङ्ग पुच्छः ककुद कम्बल सैरिभिः ॥

जानवर—१ पशुः ।
गौ—२गोः, २धेनुः ।
सांड़—१गोपतिः, १गोस्वामी ।
बैल—वलीवर्दः, १ वृषभः ।
*कुब्ब = १ककुदः, १ककुत्
गलुत्था—१कम्बलः, १गलकम्बलः ।
नाथ—१नाथः
गुह्ना—१निर्याणः, १पादरज्जुः
बकेन गौ—२वष्कयिणी ।
कलोर,,—२प्रष्ठौही ।
थन—३ऊधस्, ३आपीनम् ।
बच्छा—१वत्सः, १तरणकः ।
,,(नाथा हुआ)—१नस्तितः, १नस्योतः ।
,,(जवान)—१दम्यः, १वत्सतरः।
भैंस—२महिषी ।
भैंसा—१महिषः, १सैरिभः
भेड़—१मेषः, १
बकरा—१छागः, १अजः,
बकरी—२अजा, २छागी ।
सींग—३शृङ्गं, १विषाणः ।
पूंछ—१पुच्छः, ३लाङ्गूलम् ।
दुम—१दुम्बकः ।
खुर—१खुरः, १शफः ।
शेर—१सिंहः, १मृगेन्द्रः, १केसरी १हरिः ।
बाघ—१व्याघ्रः, १शार्दूलः ।
चीता—१चित्रकायः ।
भालू—१ऋक्षः, १भल्लूकः ।
भेड़िया—१वृकः, १ईहामृगः ।
कोका—१कोकः ।
हिरण—१हरिणः, १कुरङ्गः, १मृगः ।
गैंडा—१गण्डकः, १पुत्री ।
बन्दर—१मर्कटः, १वानरः १कीशः।
लंगूर—१गोलाङ्गूलः ।
सूअर—१वराहः, १शूकरः ।
कुत्ता—१कुक्कुरः, १सारमेयः ।
बिल्ली—१विडालः, १मार्जारः,
सियार—१शृगालः ।
खरगोश—१शशः १शशकः ।
: ।
नेवला—१नकुलः ।
साही—१शल्यः, १श्वाविद् ।
नील गौ—२वनधेनुः, २गवयी ।
गदहा—१खरः, १रासभः ।

पक्षि (पंछी) वर्गः ।

पक्षी विहग खग द्विज मयूरक बर्ह, खञ्जन, कोकिलः ।
चक्रांग हंस मयूर मेचक शारिका शुक कौशिकः ।।

चिड़िया—१पक्षी, १खगः, १विहगः, १द्विजः, १अण्डजः, १शकुन्तः ।
मोर—१मयूरः, १बर्ही, १शिखी, शिखाबलः ।

*बैलके कंधेपर उठे हुए भागको "कुब्ब" कहते

मोरकी बोली—२केका

मोरका पंख—३पिच्छं, ३बर्हं, १शिखण्डः।

मोरपंखका चिन्ह—१चन्द्रकः, मेचकः।

मोरकी कलगी—२शिखा, २चूडा

ंस—१ चक्राङ्गः, १हंसः।

ंसिनी—२चक्राङ्गी, २वरटा।

सारस—१सारसः, १पुष्कराह्वः।

सारसी—२सारसी, २लक्ष्मणा

सुग्गा—१शुकः, १कीरः।

कोयल—१पिकः, १कोकिलः।

कोयलकी बोली—२कुहूः।

पपीहा—१चातकः, ३सारङ्गः।

चकोर—१चकोरः, १चन्द्रिकापायी।

मैना—२शारिका

बकुला—१बकः, १कङ्कः।

बत्तख—१कादम्बः, १कलहंसः।

चकवा—१चक्रवाकः, १चक्रकोकः।

चकवी—२चक्रवाकी।

खडलिच—१खञ्जनः, १खञ्जरीटः।

गौरैया—१चटकः, १कलविङ्कः।

भरदूल—१भरद्वाजः, १व्याघ्राटः।

तीतर—१तित्तिरिः।

कठफोरा—१शतच्छदः, १काष्ठकुट्टः।

हरेवा—१हारीतः।

बटेर—१वर्तिकः।

टिटिहरी—१टिट्टिभः।

गिद्ध—१गृध्रः।

चील्ह—१आतापी, १चिल्लः।

बाज—१श्येनः, १शशादनः।

... —१वायसः, १काकः।

,, (डोम)—१द्रोणकाकः, १काकोलः।

लाल—१लालः।

बुलबुल—१बुलबुलः।

ररुआ—१कर्करेटुः, १करेटुः।

उल्लू—१कौशिकः, १उल्लूकः, १घूकः।

मुर्गा—१कुक्कुटः, १चरणायुधः।

चमगीदड़—२अजिनपत्रा२जतुका।

पंख—१पक्षः, ३पत्रं, ३पतत्रम्।

बाजू—३पक्षमूलं, १पक्षतिः।

चोंच—१चञ्चुः, १त्रोटिः।

अण्डा—३अण्डं, १पेशी, कोषः।

घोंसला—३नीडः, १कुलायः।

कीटादि वर्गः।

(कीड़े मकोड़े, आदिके नाम)

अलि कीट लूता मक्षिका वनमक्षिका च पिपीलिका।
खद्योत यूका मशक लिक्षा शलभ मत्कुण सीमिका॥
उद्दंश उत्कुण पटपटी मधुप सरघा झिल्लिका॥
है माक्षिका दीका मधुप मधुकर भ्रमर मधुकमक्षिका॥

कीड़-मकोड़ा—१कीटः ।
दीमक—२दीका, २सीमिका ।
चींटा—१पिपीलः ।
,, (लाल)—१रक्तपिपीलः ।
चींटी—२पिपीलिका ।
,, (लाल)—२रक्तपिपीलिका ।
खटमल—१मत्कुणः, १उत्कुणः ।
जूं—२यूका, २षट्पदी ।
लीख—२लिक्षा, रिक्षा ।
मच्छड़—१मषकः, १वज्रतुण्डः ।
फतिङ्गा—१पतङ्गः, १शलभः ।
मक्खी—१मक्षिका, २माचिका ।
शहद्की मक्खी—२मधुमक्षिका । २सरघा ।
डांस—२वनमक्षिका, १दंशः ।
बर्रे—२गन्धोली ।
झींगुर—२झिल्लिका, २झिल्ली ।
मकड़ी—१ऊर्णनाभः १लूता ।
,, का जाला—१लूता ।
जुगनू—१खद्योतः, १ज्योतिरिङ्गणः
चीलर—१स्वेदजः ।

जलजन्तु वर्गः ।

जलजन्तु कच्छप मत्स्य शृङ्गी वर्मि शाष्कुल शुक्तिका
कमठी गरघ्नी मकर दुर्दुर मीन रोहित रक्तपा ॥

जलजन्तु—१जलजन्तुः, १यादः ।
घड़ियाल (मगर)—१मकरः ।
सोंस—१शिशुमारः, १शिशुकः ।
नाक—१कुम्भीरः, १नक्रः ।
कछुआ—१कूर्मः, १कच्छपः, १कमठः ।
कछुवी—२कमठी, २डुली ।
मछली—१मीनः, १मत्स्यः, १झषः । १अण्डजः ।
गरई—गरघ्नी ।
रोहू—१रोहितः ।
टेंगरा—१सपादमत्स्यः ।
सीधरी—२शफरी ।
सौरी—१शाष्कुलः ।
कवई—१कवयः ।
'—२वर्मिः ।
सिंघी—१शृङ्गी ।
मंगुरी—१मद्गुरः ।
केकड़ा—१कुलीरः, १कर्कटकः ।
जोंक—२रक्तपा, २जलौका ।
दादुर—१दर्दुरः ।
ढोंग—१व्यङ्गः ।
मेढ़क—१भेकः, १मण्डूकः
कौड़ी—१वराटकः, १कपर्दकः ।
,, (फूटी)—१काणवराटकः ।
मेढ़की—२भेका, २वर्षाभ्वी
घोंघा—१शम्बूकः, १घोङ्घः ।
सीपी—२शुक्तिका, २शुक्तिः ।

सर्पादि वर्गः ।

पन्नग उरग अहि व्याल भुजगः नाग सर्प भुजङ्गसे ।
भूषित महेश्वरको समझ होते सभी जन दङ्गसे ॥
अलगर्द अजगर सरट पल्ली शतपदी गृहगोधिका ॥
निर्मोक राजिल द्रोण गिरिका आखु गोनस गोधिका ॥

शेषनाग—१अनन्तः, १शेषः, १अहीशः ।
सांप—१अहिः, १सर्पः २भुजगः, १भुजङ्गः, १नागः १व्यालः १उरगः, पन्नगः ।
अजगर—१शयुः, १अजगरः, ।
गोनस—१तिलित्सः, १गोनसः ।
दोमुंहा—१राजिलः, १डुण्डुभः ।
डेड़हा—१अलगर्दः, १जलव्यालः ।
बिच्छू—१वृश्चिकः, १अलिः १द्रोणः ।
,, **का आंड**—३अलम् ।
गोजर—२कर्णजलौका, २शतपदी ।
केचुआ—१शिली, १किञ्चुकः ।
छिपकुली—२गृहगोधिका, २पल्ली ।
गिरगिटान—१सरटः, १कृकलासः ।
मूसा (चूहा)—१आखुः १मूषिकः ।
चूहिया—२बालमूषिका, २गिरिका ।
छछून्दर—१छछून्दरः ।
गोह—२गोधिका, २निहाका ।
सांपका शरीर—१भोगः ।
,, **का दांत**—१अहिदंष्ट्रः, २आशीः ।
,, **का केचुलो**—१निर्मोकः,
,, **का फन**—१स्फटा, १फणा ।

रोग वर्गः ।

(बीमारियोंके नाम)

गद रोग ग्रहणी श्वास दद्रुः, अर्श धर्मविचर्चिका ।
ज्वर कुष्ठ मूर्च्छा मोह कच्छा, गुल्म मेह मसूरिका ॥

बीमारी—१रोगः १व्याधिः, १गदः, १आमयः
ज्वर—१ज्वरः, १जूर्तिः ।
जड़ैया—१शीतज्वरः ।
तिजारी—१त्र्याहिकः ।
टी० बी० (**तपेदिक**)—१क्षयः, १राजरोगः, १यक्ष्मा ।
पेचिश—२ग्रहणी ।
पाण्डु—१पाण्डुरोगः १पाण्डु* ।
आंव—१आमातिसारः ।
मलमूत्रबन्द—१विबन्धः, १आनाहः ।
लीवरकी खराबी—१यकृत्-विकृतः
खांसी—१कासः, क्षवथुः ।
शूल—३उदरशूलम् ।
दमा—१श्वासः ।
जुकाम—२प्रतिश्यायः ।
फुन्सी—२पिटिका ।

फोड़ा—१स्फोटकः, १स्फोटः।
खाज—१खर्जूः।
खुजली—२कराडूः २कण्डूया।
फीलपांव—३श्लीपदं, ३पादवल्मीकम्।
बिवाई—१पादस्फोटः, २विपादिका।
दाद—१दद्रुः।
कोढ़—१कुष्ठः, ३मण्डलकम्।
सेहुंश्रा—१किलासः, १सिध्मः।
बवासीर—१अर्शः ३दुर्नामकम्।
भगन्दर—१भगन्दरः।
पथरी—२अश्मरी, ३मूत्रकृच्छ्रम्।
प्रमेह—१प्रमेहः, १मेहः।
गोला—१गुल्मः।
सूजाक—१उष्णवातः।
गर्मी—१उपदंशः।
खूनखराब—१रक्तविकारः।
घेघा—१गडुः, १गलगण्डः।
मुंहपाका—१मुखपाकः।
फुल्ली (फुलो)—२पुष्पिका।
थनैल—१स्तनपाकः।
पिलही—२प्लीहा।
लकवा—१पक्षाघातः।
मूर्छा—१मोहः, २मूर्छा।।
मृगी—१अपस्मारः।
चक्कर—१भ्रमः।
पागलपन—प्रमादः, १उन्मादः।
हिस्टीरिया— ,, ,,
हिचकी—२हिक्का।
छींक—१छिक्का।
कै—३वमनं, १वमथुः।
कखौरी—२कक्षा।
छुलका—१उच्छालकः।
पेटमें जल होना—१जलोदरः।
पोतेमें जल होना—१अन्त्रजलः।
,, मांस बढ़ना—१अण्डवृद्धिः।
श्रम्हौरी—२घर्मविचर्चिका।
घाव—१व्रणः, १अरुः।
स्वप्नदोष—१स्वप्नदोषः।
प्रमेह—१मेहः १प्रमेहः।
कड़क—३कृच्छ्रं, ३मूत्रकृच्छ्रम्।
धातु गिरना—१धातुक्षीणः।
गंठिया—१वातरोगः।
कमजोरी—२क्षीणता, दुर्बलता।
प्लेग—२महामारी।
हैजा—२विसूचिका।
चेचक—२शीतला।
छोटी चेचक—२मसूरिका।
झिञ्झिनिया—२झिञ्झिणी।
गर्भपत—१गर्भपातः।
आंख आना—२अक्षिपीडा।
दांतका दर्द—२दन्तव्यथा, १दन्तरोगः।
कानका दर्द—२कर्णव्यथा, १कर्ण रोगः।
पोरिया—१पीतरोगः*।
संग्रहणी—२संग्रहणी।

---

*शरीर पीला पड़ जाता है।

चिकित्सा वर्गः।

(दवा वगैरहके नाम)

औषध कषायः वटी वटिका कल्क सेक विरेचनम्।
व्रण लेप विदिलम् वर्ति चूर्णम् बस्तिकर्म रसायनम् ॥

दवा—३भेषजं ३औषधं, ३भैषज्यम्।
काढ़ा—१क्वाथः, १कषायः।
अवलेह—१अवलेहः।
गोली—२गोलिका।
रस—१रसः।
कल्क—१कल्कः।
मिक्श्चर—१औषध-रसः।
चूर्ण—३चूर्णम्।
जुलाब—३रेचनं, ३विरेचनम्।
सेक—१सेकः।
भस्म—३भस्म।
रसायन—३रसायनम्।

पिचकारी देना—३बस्तिक॰।
सूईदेना—३सूचिकाभरणम्।
मलहम्—१लेपः।
पट्टी—३वस्त्रपट्टम्।
मलहम-पट्टी—२लेपक्रिया।
सलाई—२शलाका।
खपची—३विदलम्।
,, बांसकी—३विदलम्।
बत्ती—१वर्तिः।
चीर-फाड़—३शल्यकर्म, ३शस्त्रकर्म।
क्लोरोफार्म—२मूर्च्छाकरी।
घावभरना—३व्रणरोपणम्।
नुसखा—३औषधिनिदानपत्रम्।

यान वर्गः।

(सवारी वगैरहके नाम)

गज उष्ट्र घोटक यान शिविका चक्र स्यन्दन पिण्डिका।
नौका विमानं शकट बड़वा रश्मि तोत्रं डोलिका ॥

सवारी—३वाहनं, ३यानम्।
हाथी—१गजः, १नागः, १इभः, १करी, १द्विपः, १हस्ती।
,, (पील)—१दन्ती १वारणः, १पीलु
,, (मकुना)—१मत्कुणः।
,, का बच्चा—१कलभः, १कारिशावकः।

हाथीका दांत—१गजदन्तः, १विषाण।
,, ,,सूड़—१शुण्डादण्डः।
,, की कनपटी—१गण्डः, १कटः
,, का मद—१मदः।
,, सूड़का चिह्न—१वमथुः, २करशीकरः।
खूंटा—३आलानम्।

बेड़ी—१निगडः, २शृङ्खला ।
कसनेको रस्सा—२कक्ष्या, २वरत्रा ।
हौदा—१वरण्डकः ।
झूल—१कुथः, १वर्णकम्बलः ।
अङ्कुश—१अङ्कुशः, १सृणिः ।
ऊँट—१उष्ट्रः, १क्रमेलकः ।
,,का बच्चा—१कलभः ।
खच्चर—१अश्वतरः, १खच्चरः ।
घोड़ा—१अश्वः, १हयः, १तुरगः, १घोटकः ।
घोड़ी—२वडवा, २अश्वा ।
टट्टू—१पृष्ठ्यः, १स्थौरी ।
चारजामा—३पल्ययनं, ३निर्याणम् ।
लगाम—२कविका, १खलीनः ।
रास (वागडोर)—१रश्मिः ।
चाबुक—१चर्मदण्डः, ३तोत्रं, २कशा ।
तोवड़ा—१प्रसेवकः,
नाल—१नालकः ।
बैलगाड़ी—२गन्त्री, ३कम्बलिवाह्यकम्
छकड़ा—१शकटः ।
रथ—१स्यन्दनः, १रथः ।
,,का धुरा—२धूः, ३यानमुखम् ।
,, पहिया—३चक्रं ३रथाङ्गम् ।
,, पुट्ठी—१प्रधिः, २नेमिः ।
,,नाहा—२नाभिः, २पिण्डिका ।
आरागज—१अरः ।
पचरा—प्रत्यरः ।
जुआठ—१युगः, १प्रासङ्गः ।
सगुना—१युगन्धरः १कूबरः ।
पीढ़ा—३पीठम् ।
रथका छाजन—१रथगुप्तिः,१वरूथ
डोली—२डोलिका, २दोलिका ।
पालकी—२शिविका, ३याप्ययानम्
मोटर—१मृत्तरः ।
रेलगाड़ी—१धूम्रशकटः,३वाष्पयान
नाव—२नौका, २नौः, १तरणिः ।
डोंगी—१उडुपः, १प्लवः ।
बेड़ा—१बेडा, २वेडी ।
बजड़ा—२झिल्लिका ।
जहाज—१पोतः ।
मस्तूल—१कूपकः, १गुणवृक्षकः ।
पतवार—१कर्णः ।
डांड़—१नौकादण्डः, २क्षेपणी ।

कृषिकर्मोपकरणनामावली ।

खल धान मेथिः पांशु सीता, वेण्ट ईषा लागलम् ।
कुद्दाल, अवदारण असिद औ दारुफाल फलं हलम् ॥

हल—३लाङ्गलं, ३हलम् ।
,, का फार—१फालः, ३फलम् ।
जुआठ—१युगकीलकः, २शम्या ।
हलकी लकीर—२सीता ।
पचखा—३पञ्चाङ्गुलम् ।
हरिसा—२ईषा, १लाङ्गलदण्डः ।

हँगा—१लोष्टभेदनः, १कोटिशः ।
कुदारी—१कुदालः, १कुद्दालः ।
फरुहा—१काष्ठकुद्दालः, १अभ्रिः ।
खनति—३खनित्रं, ३अवदारणम् ।
खुरपी—१घासभेदी, १क्षुरप्रः, १शष्पभेदी ।
मुठिया—२मुष्टिः ।
बेंट—१वेण्टः, १वण्टः ।
हंसिया—१असिदः, ३दात्रम्
घसियारा—१शष्पलुञ्चकः ।

पाठ्य वस्तु वर्गः ।

दैनन्दिनी कागद कलम मसि पत्र वेष्टन तूलिका ।
पञ्चाङ्ग कर्कट पृष्ठ पञ्जी ग्रन्थ पुस्तक पट्टिका ॥

कागज—३कागदः, १कार्गलः ।
पोथी—३पुस्तकं, १ग्रन्थः ।
पन्ना—३पत्रम् ।
पेज—३पृष्ठम्
जिल्द—३आवरणपृष्ठम् ।
डायरी—२दैनन्दिनी
अखबार—३समाचारपत्रम् ।
दैनिक अखबार—३दैनिकसमाचारपत्रम् ।
साप्ताहिक,,—३साप्ताहिक ,,
पाक्षिक ,,—३पाक्षिक ,,
द्विदैनिक ,,—३द्विदैनिक ,,
अर्द्धसाप्ताहिक—३अर्द्धसाप्ताहिक,,
मासिक ,,—३मासिक ,,
त्रैमासिक ,,—३त्रै ,, ,,
छमाही ,,—३अर्द्धवार्षिक ,,
वार्षिक ,,—३वार्षिक ,,
रजिष्टर—२पञ्जी, २पञ्जिका ।
कापी—३लिपिपुस्तिका ।
पेन्सिल—२तुलिका ।
कलम—२लेखनी ।
फाउण्टेनपेन—२धारालेखनी ।
परकाल—३कर्कटम् ।
रूल—१रेखादण्डः ।
बेठन (बस्ता)—३वेष्टनम् ।
सोखता—३शोषकपत्रम् ।
स्याही—२मसिः ।
दावात—२मसिधानी ।
बोर्ड—३श्यामपट्टम् ।
सिलेट—१लेखनपट्टिका ।
नकशा—३मानचित्रम् ।
पत्रा—३पञ्चाङ्गम् ।
टेक्स्टबुक—३पाठ्यपुस्तकम् ।

युद्ध वर्गः ।

(लड़ाई तथा उसमें प्रयोग होनेवाले अस्त्रोंके नाम)

रण युद्ध संख्यं समर आहव जन्य आयोधन कहो ।
सङ्ग्राम भारीकी सुसञ्ज्ञा मित्र ! तुमुलं है अहो ॥

लड़ाई—१सङ्ग्रामः, १समरः १विग्रहः, १रणः १आहवः, ३आयोधनं, ३युद्धं, ३जन्यं ३संख्यम् ।
,, (घमासान)—३तुमुलम् ।
फौज (सेना)—१सेना ३बलं । २अनीकिनी २ध्वजिनी, २वाहिनी, २चमूः, ३सैन्यम् ।
मोर्चा—१व्यूहः, १बलविन्यासः ।
परेड—२खलूरिका ।
चांदमारी—३लक्ष्यभेदनम् ।
पैंतरा—३मण्डलम् ।
योधा—१योद्धा, १भटः, १योधः ।
शत्रुयोधा—१प्रतिभटः ।
सेनापति—१सेनानीः,-१सेनापतिः ।
टोप—३शीर्षण्यं ३शिरस्त्राणम् ।
जिरहबखतर—१कवचः, ३वर्म ३तनुत्रम् ।
अस्त्र-शस्त्र (हथियार)—३आयुधं ३प्रहरणं, ३अस्त्रशस्त्रम् ।
तलवार—३असिः, १खड्गः ।
कटारी—१कृपाणः ।
छूरा—२क्षुरिका ।
गड़ांसा—१खड्गः ।
धनुष—३कार्मुकं, ३कोदण्डं, १चापः, ३धनुः ।
धनुषकी रस्सी—२मौर्वी, २ज्या, १शिञ्जिनीगुणः ।
तीर—१बाणः, १शरः, १विशिखः ।
,, (लोहेका)—१नाराचः ।
तरकस—१निषङ्गः, १इषुधिः, १तूणीरः
तीरन्दाज—१कृतपुङ्खः ।
मुगदर—१मुद्गरः, १द्रुघणः ।
गदा—२गदा ।
गुप्ती—२करवालिका, २इली ।
ढाल—१फलकः, ३चर्म ।
बेवड़ा—१परिघः, १परिघातनः ।
गोफना—१क्षेपणीयः ।
किरिच—१पट्टिशः ।
बर्छा—१कुन्तः, १प्रासः ।
सांग—२शक्तिः ।
बर्छी—२शक्तिः ।
त्रिशूल—३त्रिशूलं, ३त्रिशीर्षकम् ।
शल्य—१शङ्कुः, ३शल्यम्
बर्छीधारी—१शक्तिहेतिकः ।
फरसा—१परशुः, १परश्वधः ।
फरसाधारी—१पारश्वधिकः ।
रथका योधा—१रथिकः ।
फांसी—१पाशः ।
वज्रः—१कुलिशः, ३वज्रम् ।
अर्द्धचन्द्र—१अर्द्धचन्द्रः, १क्षुरप्रः ।

लाठी—२यष्टिः ।
लग्गा—१लगुडः ।
दण्डा—१दण्डः ।
बन्दूक—२भुशुण्डी, २नलिका ।
,, की गोला—१नालीकः ।
तोप—२शतघ्नी ।
दूरमारतोप—२दूरभेदिनीशतघ्नी ।
टैंक—यन्त्राव्यहतगतिका ।
गोला—१बृहन्नालीकः ।
बारूद—३अग्निचूर्णम् ।
अस्त्र—३अस्त्रम् ।
शस्त्र—३शस्त्रम् ।
मृत्युकिरण—१मृत्युकिरणः ।
उड़नबम—१असूतविमानः ।

मल्लयुद्धवर्गः ।

अखाड़ा—१अक्षवाटः ।
लंगोट—३कौपीनम् ।
कुश्ती—३बाहुयुद्धं, ३नियुद्धम् ।
मालखम्ब—१मल्लस्तम्भः
मुगदर—१मुद्गरः ।
दाव—१बन्धः ।

खेलवर्गः ।

जल केलि क्रीडा द्यूत कन्दुक, रास भ्रमरक कैतवम् ।
चतुरङ्ग वीटा पत्रक्रीड़ा, गेन्दुकः अष्टापदम्

खिलौना—३क्रीडनकम् ।
गेंद—१कन्दुकः, १गेन्दुकः ।
फुटबाल—१पादकन्दुकः ।
लट्टू—३भ्रमरकम् ।
हिंडोला—१हिन्दोलः ।
भंवरी—२भ्रमरी ।
चकई—२भ्रमरिका ।
गुल्ली—२वीटा ।
डण्डा—१दण्डः ।
गुल्ली-दण्डा—२दण्ड-वीटा ।
कौड़ीका खेल—३वराटीक्रीडनम् ।
आंखमिचौनल—२निमीलक्रीडा ।
जुआ—३द्यूतम् ।
छिपौअल (लुकौअल)—२निलायन क्रीडा ।
शतरञ्ज—३अष्टापदं, ३शारिफलम् ।
तास—३क्रीडापत्रम् ।
तासका खेल—३पत्रक्रीडनम् ।
चौपड़—३चतुरङ्गम् ।
पांसा—१पाशकः, अक्षकः ।
दांव—१पणः १ग्लहः ।
छींटा-छींटो—२जलक्रीडा ।
वाटरपोलो—२जलकन्दुकक्रीडा ।
घुड़दौड़—३अश्वधावनम् ।
जलोत्सव—१जलोत्सवः ।
शिकार—२मृगया, १आखेटः ।
पुतली—२पुत्तलिका, २पाञ्चालिका ।
आतशबाजी—२अग्निक्रीडा ।
खेल—२क्रीडा, २केलिः, खेला ।

वेदादिवर्गः ।

वेद—१वेदः, २श्रुतिः (वेद ४ हैं)
ऋग्वेद—१ऋग्वेदः १ ।
यजुर्वेद—१यजुर्वेदः २ ।
सामवेद—१सामवेदः ३ ।
अथर्ववेद—१अथर्ववेदः ४ ।
उपवेद—१उपवेद (उपवेद ४ हैं)—
आयुर्वेदः-१आयुर्वेद(ऋग्वेदकाउपवेद१)
धनुर्वेद—१धनुर्वेदः (यजुर्वेदका उपवेद२) ।
गान्धर्ववेद—गान्धर्ववेदः (सामवेद का उपवेद३) ।
स्थापत्यवेद—१स्थापत्यवेदः (अथर्ववेदका उपवेद४) ।
वेदांग—१वेदाङ्गः (६ हैं)
शिक्षा—२शिक्षा (पाणिनिशिक्षा आदि)
कल्प—१कल्पः (आश्वलायन आदि ऋषियों द्वारा प्रणीत शास्त्र विशेष)
व्याकरण—३व्याकरणम् , ३शब्दशास्त्रम् ।
ज्योतिष-३ज्योतिषं, ३ज्योतिश्शास्त्रम् ।
निरुक्त—३निरुक्तम् (वेदार्थनिर्णायकशास्त्रम्)
छन्द—३छन्दः ।
वेदशाखा—२वेदशाखा ।
उपनिषद्—२उपनिषद् (आध्यात्मविद्या, ब्रह्मविद्या, यों तो उपनिषद् , वेदोंकी प्रत्येक शाखापर एक एक है किन्तु अधुना ३५ उपनिषद् ही मिलते हैं शेष दुर्लभप्राय हैं।)
धर्मशास्त्र—३धर्मशास्त्रं, २स्मृतिः, २धर्मसंहिता ।
पुराण—३पुराण ३पञ्चलक्षणम् ।
(पुराण १८ हैं)
१ब्राह्म, २शिव, ३विष्णु, ४पाद्म, ५भागवत, ६नारदीय, ७ मार्कण्डेय, ८भविष्य, ९अग्नि, १०ब्रह्मवैवर्त, ११वाराह, १२लिङ्ग, १३वामन, १४स्कन्द, १५कौर्म, १६मत्स्य, १७गरुड़ और १८ब्रह्माण्ड ।
६शास्त्र—शास्त्रम् (षट्शास्त्राणि)
दर्शन—(फिलासफी)—३दर्शनशास्त्रम् , ३दर्शनम् । (दर्शन शास्त्र ६ हैं इन शास्त्रोंको वेदोपाङ्ग भी कहते हैं ।
१ न्याय—१न्यायः, ३तर्कशास्त्रं, २आन्वीक्षिकी, ३गौतमदर्शनं, ३न्यायदर्शनम्
२ वैशेषिक—३वैशेषिकं, ३कणाददर्शनं, ३औलुक्यदर्शनम् ।
३सांख्य—३सांख्यं,३कपिलदर्शनम् ।
४योग—१योगः, ३योगदर्शनं, ३पतञ्जलिदर्शनम् ।
५मीमांसा—१मीमांसा, १पूर्वमीमांसा, ३जैमिनीदर्शनम्
६ वेदान्त—१वेदान्तः, १उत्तरमीमांसा, ३व्यासदर्शनम् ।

[शरीरधारियोंके उपयोगी ४विद्याएं होती हैं ।]

१आन्विक्षिकी—२आन्विक्षिकी (आन्विक्षिकीसे आत्माका ज्ञान होता है)

२त्रयी—२त्रयी । (धर्माधर्मका ज्ञान होता है ।)

३वार्ता—२वार्त्ता । (वार्तासे अर्थानर्थ का ज्ञान होता है)

४दण्डनीति—२दण्डनीतिः । (दण्डनीतिसे, नीति अनीतिक ज्ञान होता है)

पाकशास्त्र—२पाकविद्या । (भोजन बनाने आदिकी रीतियां)

सामुद्रिकशास्त्र—३हस्तरेखाज्ञानम् (हाथकी लकीरोंसे भूतादि बातें जानना)

*तिलविचार शास्त्र-३तिलविचारज्ञानम् (तिल, भौंरी, लहसुन मसा आदि देखकर भूतादिकी बातें जानना)

शकुनशास्त्र—३शुभाशुभचिह्नज्ञानम् ।

अर्थशास्त्र—२अर्थविद्या, २सम्पत्तिविद्या, ३अर्थशास्त्रं, ३सम्पत्तिशास्त्रम्

नीति—२नीतिः, ३नीतिशास्त्रं, १नयः ।

राजनीति (पालिटिक्स)—१राजनीतिः ।

रसायन (केमिस्ट्री)—रसविद्या ३रसायनशास्त्रम् ।

कारीगरी—३शिल्पशास्त्रं, २शिल्पविद्या ।

अश्वविद्या—२अश्वविद्या, ३शालिहोत्रम् ।

गजविद्या—२गजविद्या, २हस्तिविद्या, ३पालकाप्यम् ।

इतिहास (हिस्टरी)—१इतिहासः, ३पुरावृत्तम् ।

सायन्स—३विज्ञानम् ।

साहित्य (लिट्रेचर)-३साहित्यम्

काव्य—३काव्यम् ।

काव्य (चम्पू)—१चम्पूः ।

कहानी—२आख्यायिका, २कथा २प्रलन्धकल्पना ।

उपन्यास—१उपन्यासः कल्पितकथा

कोष(डिक्शनरी)—१कोषः ।

पहेली—२प्रवह्लिका, २प्रहेलिका ।

समस्या—२समस्या ।

चौसठ कलाएं—२चतुष्षष्ठि कलाः ।

कला—कला (वाद्यगीतादिकम्)

पदार्थविद्या—२पदार्थविज्ञानम् ।

समाज विज्ञान—३समाजविज्ञानम् ।

मनोविज्ञान—३मनोविज्ञानम् ।

भाषाविज्ञान—३भाषाविज्ञानम्

विद्युत्विज्ञान—३विद्युद्विज्ञानम् ।

व्यवहार शास्त्र—३व्यवहारशास्त्रम् ।

कृषिशास्त्र—३कृषिशास्त्रम् ।

* तिल, भौंरी, लहसुन मसा होहि दाहिने अंग ।
जाय बसो वन खण्डमें रहे लच्छमी (लक्ष्मी) संग ॥ इति ।

संस्कारवर्गः ।

गर्भाधान—गर्भाधानं १गर्भस्थापन-संस्कारः ।
पुंसवन—३पुंसवनं (यह संस्कार बच्चा पेटमें आनेके ४ मास बाद होता है)
सीमन्त—१सीमन्तः ।
जातकर्म—३जातकर्म
नामकरण—३नामकरणम् ।
निष्क्रमण—३निष्क्रमणम् ।
अन्नप्राशन—३अन्नप्राशनम् ।
मुण्डन—३मुण्डनं, ३वपनम्,
कर्णछेदन—१कर्णवेधः, २कर्णच्छेदनम् ।
यज्ञोपवीत—३उपनयनम् ।
वेदारम्भ—१वेदारम्भः ।
केशान्त—१केशान्तः, ३गोदानम् ।
समापवर्तन— समापवर्तनम् ।
बरात—२वरयात्रा, २विवाहयात्रा ।
बराती—१वरयात्रिकाः* ।
विवाह—१परिणयः, १विवाहः, १उद्वाहः ।
विवाहाग्निपरिग्रह—१विवाहाग्नि-परिग्रहः ।
त्रेताग्निसंग्रह—१त्रेताग्निसंग्रहः ।
निवृत्तिधारण—३मुनिवृत्तिधारणम्

नवीन प्रकीर्णशब्द ।

एयरोड्रम—३विमानविश्रामस्थानम् ।
ए० आर० पी०—२वायुयानाक्रमणसूचिकासमितिः ।
सिविकगार्ड—१पुरगृहरक्षकः ।
हवाईहमला—३विमानाक्रमणम् ।
ब्लैकआउट—१प्रकाशनिरोधः ।
रैक्टर(१)—विश्वविद्यालयस्य संरक्षकः ।
लार्ड रैक्टर(२)—विश्वविद्यालयस्य प्रधानसंरक्षकः ।

---

* नित्यबहुवचनान्त

(१) यथा हिन्दू विश्वविद्यालयके (रैक्टर) पूज्यपाद महामना पं० मदनमोहनजी मालवीय थे ।

(२) यथा अधुना हिन्दू विश्वविद्यालयके (लार्ड रैक्टर) महामान्य वायसराय श्रीयुक्त लार्ड वावेल (Wavel गवर्नर जेनरल

चान्सलर(१)—विश्वविद्यालयाध्यक्षः ।
प्रो-चान्सलर(२)—विश्वविद्यालयस्यसहायकाध्यक्षः ।
वाइसचान्सलर(३)—(कुलपतिः)
प्रो० वाइसचान्सलर—सहायककुलपतिः ।
विश्वविद्यालयकी सीनेट—विश्वविद्यालयीय परिषत् ।
यूनिवर्सिटीलेक्चरर—विश्वविद्यालयस्य व्याख्याता ।

प्रकीर्णशब्दवर्गः ।

अफसर—१अधिकारी ।
अर्जीदावा—१भाषापदः ।
असेम्बली—२सभा ।
असोसिएशन—२समितिः ।
अस्पताल—१चिकित्सालयः ।
अन्तर्राष्ट्रीय—अन्ताराष्ट्रियः ।
आनरेरी—अवैतनिकः ।
आनरेरी मजिस्ट्रेट—अवैतनिक-न्यायकर्त्ता ।
आनरेरी मजिस्ट्रेट—(समरीपावर युक्त) पट्टावैतनिकन्यायकर्ता ।
आंटेकी कल—पेषणीयन्त्रम् ।
इन्स्पेक्टर—निरीक्षकः ।
इन्स्पेक्ट्रेस—निरीक्षिका ।
इम्तहान—परीक्षा ।
इन्स्टीट्यूशन—संस्था ।
इमारत—देखिये, "गृह आदि"
इजलास—न्यायस्थानम् ।
एक्सरे—शरीरान्तर्दर्शियन्त्रम् ।

(१) यथा सम्प्रति हिन्दू विश्वविद्यालयके (चान्सलर) श्री ५ महाराजाधिराज-काश्मीर नरेश (वर्त्तमान) ।
(२) यथा आजकल-हिन्दू विश्वविद्यालयके प्रोचान्सलर दो हैं—
(१) श्री ५ महाराजाधिराज जोधपुर नरेश (वर्त्तमान) ।
(२) महाराजा दरभंगा नरेश (वर्त्तमान) (आपके पूज्य स्वर्गीय पिताजी भी इस पदको भूषित कर चुके हैं) ।
(३) वाइसचान्सलर-यथा आजकल क्रमशः—प्रयाग, कलकत्ता, पटना और काशी विश्वविद्यालयोंके—
डाक्टर ताराचन्द
डाक्टर—राधामुकुन्द
श्रीयुक्त—सी० पी० सिनहा
डाक्टर सर राधाकृष्णन्
एवं लखनऊकी यूनिवर्सिटीके श्री राजा विश्वेश्वर दयाल सेठ ।

एक्जिक्यूटिव कौंसिल—कार्यकारिणीसभा ।
एक्जिक्यूटिव अफसर—कार्यसञ्चालकः ।
एलेक्शन—निर्वाचनम् ।
एलेक्टर—निर्वाचकः ।

क

कंजर्वेटिव—अनुदारः ।
कचहरी—न्यायालयः ।
कमिश्नर—मण्डलाधिकारी ।
कमीशन—नियुक्तसमितिः । लाभः ।
कमेटी—समितिः ।
कम्पास—दिग्दर्शकयन्त्रम् ।
कला—कला ।
कलक्टर—मण्डलाधीशः ।
कांग्रेस—राष्ट्रियमहासभा ।
कांफ्रेन्स—सम्मेलनम् ।
कान्फेडरेशन—सङ्घः ।
काम्यूनिटी—समुदायः ।
काम्यूनिस्ट—समुदायवादी ।
कालेज—महाविद्यालयः ।
कार्पोरेशन—बृहन्नगरपरिष्कारिणीसभा ।
कार्पोरेशनका मेयर—बृहन्नगरपरिष्कारिणीसभाध्यक्षः ।
केमरा—छायाचित्रयन्त्रम् ।
कोतवाल—कोटपालः' नगरपालः ।
कौंसिल—सभा, परिषद् ।
,, आव स्टेट—राज्यपरिषद् ।

ख

खुर्दबीन—अणुवीक्षणम् ।
खूंटा—नागदन्तः ।

ग

गगनभेड़—गृध्रः ।
गवर्नर—प्रान्तपतिः ।
गवर्नर जेनरल—१ भारतशासकः ।
गवाह—साक्षीदाता ।
गवाही—साक्ष्यम् ।
गार्ड—धूम्रशकटनिरीक्षकः ।
ग्रामोफोन—पूर्वोक्तवाद्ययन्त्रम् ।

घ

घड़ी—घटीयन्त्रम् ।
घड़ीसाज—घटीयन्त्रकारः ।

च

चमार—चर्मकारः ।
चश्मा—उपनेत्रम् ।
चारा काटनेकी मशीन—घासकर्तनी ।
चित्रकार—चित्रकरः ।
चीफ जस्टिस—प्रधानन्यायाधीशः ।
चीनका प्याला—चीनपात्रम् ।
चेम्बर—सभा ।
चेयरमैन—अध्यक्षः ।
चेयरमैन (स्त्री) अध्यक्षा ।

छ

छत्रसाल—छत्रसाल पतिः ।

ज

जज—व्यवहारदर्शकः ।
जस्टिस—न्यायाधीशः ।

जर्मन—शार्मरायः ।
जामिन—प्रतिभूः ।
जामिनी—प्रतिभाव्यम् ।
जिला—मण्डलम् ।
जूरी—सभ्यः ।
जेल—कारागारः ।

झ

झण्डाभिवादन—झण्डाभिवादनम् ।

ट

टाइपराइटर—करलिपिमुद्रकयन्त्रम् ।
टाइपिस्ट—करलिपिमुद्रकः ।
टाकीज हाउस—चलचित्रपटालयः ।
टिकट—चिटिका ।
टी० टी० आई०—चिटिकानिरीक्षकः ।
टेलिफोन—शब्दसंवादयन्त्रम् ।

ठ

ठग—धूर्तः ।

ड

डाक्टर—चिकित्सकः ।
डाक्टरिन—चिकित्सिका ।
डिपुटी कलक्टर—उपमण्डलाधीशः
डिक्टेटर—अधिनायकः ।
डिक्री—राजाज्ञा ।
डिस्ट्रिक्टबोर्ड—नगरान्तसभा ।
डिस्ट्रिकबोर्डका चेयरमैन—नगरान्तसभाध्यक्षः ।
डी० लिट्०—साहित्याचार्यः ।
डिपार्टमेण्ट—विभागः ।
डेमोक्रेट—प्रजातन्त्रवादी ।
डेमोक्रेसी—प्रजातन्त्रम् ।

त

तेलकी कल—तैल निष्कासनयन्त्रम् ।
तोप—शतघ्नी ।

थ

थर्मामीटर—ज्वरमापकयन्त्रम् ।
थानेदार—पुरभागरक्षकः ।
थियासोफी—ब्रह्मविद्या ।
थियासोफिस्ट—ब्रह्मविद्यावादी ।

द

दक्षिण पक्षी—गान्धिवादी ।
दस्तखत—हस्ताक्षरम् ।
दमकल—वारुणयन्त्रम् ।
दुर्बीन—दूरदर्शकयन्त्रम् ।

ध

धौंकनी—भस्त्रा ।

न

नगरपिता (सदस्य)—नगरपिता ।
नगरमाता—नगर माता (यदि म्युनिसपलिटीकी सदस्य कोई स्त्री है तो)
नर्स—धात्री, परिचायिका ।
नालिश—व्यवहारपदम् ।
नेशन—राष्ट्रः ।
नेशनल—राष्ट्रियः ।
नेशनललिस्ट—राष्ट्रवादी ।
नैयायिक—नैयायिकः ।

प

पटवारी—ग्रामलेखा-लेखकः ।

पटेल (मुखिया)—ग्रामाधीशः
पनडुब्बी—जलान्तर्वर्तिनौका ।
परीक्षक—परीक्षकः ।
पाचक (रसोईदार)—पाचकः ।
पारसल—पत्रालय-पोटलिका ।
पार्लियामेण्ट—प्रजानियुक्तसभा ।
पालिसी—नीतिः, चतुरता ।
पिचकारी—जलविक्षेपिका ।
पी० एच० डी०—दर्शनाचार्यः ।
पुलिस—राजपुरुषः, पौररक्षकः ।
पेशगार—प्रवेशकारः ।
पोलिंगस्टेशन—मतदानस्थानम् ।
पोस्टमास्टर—पत्रालयाध्यक्षः ।
पोस्टमार्टम—शवपरीक्षा ।
पोस्टमैन—पत्रवाहकः ।
पासरा—प्रपा
,, पिलानेवाला—जलपान-कारयिता ।
प्रधान—प्रधानम् ।
प्राक्लेमेशन—घोषणा ।
प्राब्लेम—समस्या ।
प्रपोजल—प्रस्तावः ।
प्रिन्सिपल—शिक्षाध्यक्षः ।
प्रिवीकौंसिल—बृहन्न्यायालयः
प्रेस—यन्त्रालयः ।
प्रेसिडेण्ट—सभापतिः, अध्यक्षः ।
प्रकाशक—प्रकाशकः ।
प्रोगाम—कार्यक्रमः ।
प्रोफेसर (प्राध्यापक)-प्राध्यापकः
प्रधान प्रोफेसर (Head of the department) प्रधानप्राध्यापकः

फ

फाउन्टेनपेन—धारालेखनी ।
फुटबाल—पादगेन्दुकः ।
फेडरेशन—सङ्घः ।
फोर्सपम्प—जलोत्क्षेपकयन्त्रम् ।

ब

बजट—आय-व्ययलेखा ।
बम—अग्निगोलकास्त्रम् ।
बन्दूक—भुशुण्डी ।
बन्दूककी गोली—भुशुण्डीगुलिका ।
बम वर्षा—अग्निगोलकास्त्रवर्षा ।
बायकाट—बहिष्कारः ।
बार—अ सोसिएशन—वाक्कीलसभा
बारूद—अग्निचूर्णम् ।
बालिग—व्यवहारज्ञः
बिजलीका तार—विद्युत्सूत्रम् ।
,, कापंखा—विद्युत्व्यजनम् ।
,, बल्ब—विद्युद्दीपः ।
बिल—प्रस्तावः ।
बीन—वीणा ।
बुकिंग आफिस—चिटिकालयः ।
बोर्ड—काष्ठपट्टिका ।
बोर्डिंग—छात्रालयः ।
ब्लाक—चित्र-प्रतिकृतिः

म

मजिस्ट्रेट—न्यायकर्ता ।
मनिआर्डर—द्रव्यादेशः ।
मशीन—यन्त्रम् ।

मसौदा—पाण्डुलेखः ।
मास्टर—शिक्षकः, अध्यापकः ।
मुकद्मा—अभियोगः ।
मुखतार—मुख्यतारकः ।
मुख्याधिष्ठाता—मुख्याधिष्ठाता ।
मुद्दई—वादी, पूर्वपक्षी ।
मुद्दालेह—प्रतिवादी, उत्तरपक्षी
मुद्रक—मुद्रकः ।
मूवमेंट—आन्दोलम् ।
मेजारिटी—बहुमतम् ।
मेम्बर—सदस्यः ।
मेस—छात्रभोजनालयः ।
मनेजर—व्यवस्थापकः ।
मोटर—मृत्तरः ।
मोटरका ड्राइवर—मृत्तर-चालकः
मोटर साइकिल—मृत्तरद्विचक्र-यानम् ।
म्युनिसपलिटी—नगर सभा ।
,, का अध्यक्ष—नगरसभाध्यक्षः ।
म्यूजियम्—वस्तुसंग्रहालयः ।

य

यातायातमन्त्री—यातायातमन्त्री ।
युनिवर्सिटी—विश्वविद्यालयः ।

र

रजिस्टर्ड—रक्षीकृतम् ।
रजिस्ट्रार—परीक्षाध्यक्षः, लेख्यपत्र-रक्षकः ।
राष्ट्रपति—राष्ट्रपतिः ।
राष्ट्रस्वामिनी—राष्ट्रस्वामिनी ।
रिकार्ड—ध्वनिपट्टिका ।
रिजोल्यूशन—प्रस्तावः ।
रिपोर्ट—विवरणम् ।
रेगुलेशन—नियमः, व्यवस्था ।
रेडियो—ध्वनिविक्षेपकयन्त्रम् ।
रेलगाड़ी—धूमशकटं, बाष्पयन्त्रम् ।
रेलकीपटरी—धूम्रशकटमार्गश्रेणी ।

ल

लाउडस्पीकर—ध्वनिविस्तारक-यन्त्रम् ।
लायब्रेरी—पुस्तकालयः ।
लीग आव नेशन्स—राष्ट्रसङ्घः
लेटर बकस—पत्रमञ्जूषा ।
लेजिस्लेटिव असेम्बली—व्यवस्थापिका सभा ।
,, कौंसिल ,, ,,

व

वकील—वाक्कीलः ।
वर्किंग कमेटी—कार्यसमितिः ।
वामपक्षी—साम्यवादी ।
वायस चांसलर—कुलपतिः* ।
वायस चेयरमैन—उपाध्यक्षः, उपाध्यक्षा (स्त्री हो तो)
वी० पी०—मूल्यप्रदेयः ।
बुर्का—अवगुण्ठनम् ।
वेटिंगरूप—विश्रामालयः ।
वैयाकरण—व्याकरणवेत्ता ।

* यदि कोई स्त्री हो तो कुलपतिका

वैरिस्टर—वरिष्ठवाक्कीलः, वागीश्वरः
वोट—मतम् ।
वोटर—मतदाता, मतदात्री वा ।

श

शिक्षा—शिक्षा
शिक्षिता—शिक्षिता ।
शार्टहैण्ड—शीघ्रलिपिः

स

सचलाइट—उल्का ।
सायन्स—विज्ञानम् ।
साइकिल—द्विचक्रयानम् ।
सदस्य—सदस्यः ।
सभानेत्री—सभानेत्री, सभापत्नी, सभापतिका ।
सर्टीफिकेट—प्रमाणपत्रम् ।
सिगरेट—लघुतमालशलाका ।
सिगार—तमालशलाका ।
सितार—परिवादिनी ।
सिविलसर्जन—प्रधानचिकित्सकः ।
सिनेमा—चलच्चित्रपटालयः ।
सिष्टर—प्रधानधात्री ।
सुनार—स्वर्णकारः ।
सुपरिण्टेण्डेण्ट—पर्यवेक्षकः ।
सुपरवायजर—कार्यनिरीक्षकः ।
सुर्ती—तामलपत्रम् ।
सेलेक्ट कमेटी—विशिष्टसमितिः ।
सेक्रेटरी—मन्त्री ।
सोशल—सामाजिकः ।
सोशलिस्ट—साम्यवादी ।
सोशलिज्म—साम्यवादः ।
स्कीम—योजना ।
स्कूल—पाठशाला ।
स्मशान—पितृकाननम् ।
स्मशान शान्ति—पूर्णशान्तिः । निर्जनस्थानम् ।
स्टीमर—वाष्पनौका ।
स्टेथिस कोप—वक्षःपरीक्षायन्त्रम् ।
स्टेशन—मञ्चः ।
स्टेशनमास्टर—मञ्चाधिपतिः ।
स्टैण्डिङ्ग कमेटी—स्थायिसमितिः ।
स्टोव—मृत्तैलचुल्ली ।
संस्थापक—संस्थापकः ।
सञ्चालक—सञ्चालकः ।
स्वायत्त शासन मन्त्री—स्वायत्तशासनमन्त्री ।

ह

हाइकोर्ट—प्रधानन्यायालयः ।
हम्माम—स्नानागारः ।
हेडमास्टर—प्रधानाध्यापकः ।
प्रेस—करमुद्रणयन्त्रम् ।
होटल—पण्यभोजनालयः ।
युधिष्ठिर—युधिष्ठिरः, धर्मराजः ।
अर्जुन—धनञ्जयः, पार्थिवः, अर्जुनः ।
द्रौपदी—द्रौपदी, कृष्णा, याज्ञसेनी ।
श्री, श्रीः—श्रीः ।
रजत-जयन्ती—रजतजयन्ती ।
स्वर्ण ,,—स्वर्ण ,,
हीरक ,,—हीरक ,,
कुर्सी—विष्टरं, भव्यासनम् ।
टेबुल—उच्चचतुष्पादिका ।
स्टूल—पादपीठम् ।
बेंच—फलकः ।

आराम कुर्सी—कोमलासनम्।
रूपया—रूप्यकम्, रजतमुद्रा।
अठन्नी—अष्टाणकी।
चवन्नी—चतुराणकी।
दुअन्नी—द्व्याणकी।
एकन्नी—एकाणकी।
आना—आणकम्।
पैसा—ताम्रकर्षम्।
कौड़ी—काकिणी।
अधेला—अर्ध-ताम्रकर्षम्।
गिन्नी—सुवर्णमुद्रा।
नोट—कागदीय-मुद्रा।
जनेऊ—यज्ञोपवीतम्।
मोहर—मुद्रा।
खली—पिण्याकः।
कोल्हू—कोल्हुकः।
एक हाथ—एकहस्तः (कपड़ाआदि)
,, गज—हस्तद्वयी (कपड़ा वगैरह)
एक कोश—एक क्रोशः (दूरी वगैरह)
एक बीघा—एकविग्रहारः(दूरीवगैरह)
एक मन—एकमणम् (अन्नवगैरह)
एक पसेरी—एक-पञ्चसेरी (,,)
एकसेर—एक शेटकम् (,,)
एक पौआ—एक कुडवः (,,)
एकछटांक—एककणमा (,,)
एकतोला—एकतुला (सुवर्ण आदि)
एकमासा—एकमाषः (,,)
एक रत्ती—एक-रक्तिका (,,)
इण्डियन—भारतीयः।
एलेक्टेड—निर्वाचितः।
एजुकेशनल—शिक्षासम्बन्धी।
आलमारी—काष्ठाम्बरी।
सी० आई० डी०—गुप्तचरः, चरः।

धर्मवर्गः

आर्यधर्म—वैदिकधर्मः।
जैनधर्म—जैनधर्मः।
बौद्धधर्म—बौद्धधर्मः।
यहूदीधर्म—यहूदीधर्मः।
मुसलिमधर्म—यवनधर्मः।
जरथोस्तीधर्म—जरथोस्तधर्मः

सम्प्रदायवर्गः—

माध्वसम्प्रदाय—माध्वसम्प्रदायः।
रामानुज ,,—रामानुज ,,
वल्लभ ,,—वल्लभ ,,
निम्बार्क ,,—निम्बार्क ,,
अद्वैतवाद,,—अद्वैतवाद ,,
राधावल्लभी—राधावल्लभीय,,
कबीरपन्थ—कबीरसम्प्रदायः।
सिक्खधर्म—नानकसम्प्रदायः।
राधास्वामीमत—राधास्वामीमतम्।
ब्रह्मसमाज—ब्रह्मसमाजमतम्।
आर्यसमाज—आर्यसमाजधर्मः।
प्रार्थनासमाज—प्रार्थनासमाजमतम्।
नास्तिकपन्थ—अनीश्वरवादीमतम्।

वाद्यवर्गः

मञ्जीर वंशी वाद्य मुरजः वेणु वीणा खञ्जरी ।
जलयन्त्र आनक शृङ्ग डमरुः ढोल मुरली झल्लरी ॥

बाजा—३वाद्यं, ३वादित्रम् ।
ढोल—१ढोलः, १ढोलकः ।
मृदंग—१मुरजः, १मृदङ्गः ।
पखावज—१अङ्क्यः, ३पत्त्रवाद्यम् ।
नगारा—१पटहः, १आनकः ।
डुग्गी—१डिण्डिमः ।
खञ्जड़ी—२खञ्जरी ।
ढाक—१ढक्का, १पटहः, ३यशः ।
डमरू—१डमरुः ।
सितार—२सप्तभिः, २परिवादिनी, २त्रितन्त्री ।
बजानेकी लकड़ी—१कोणः ।
सारंगी—१शारङ्गी ।
जलतरंग—३जलयन्त्रम् ।
झंझताल—झञ्झतालः ।
तानपूरा—१तानपूरः ।
तम्बूरा—२तौम्बुरी २वीणा, ३तुम्बुरुवाद्यम् ।
बांसुरी—२मुरली, २वंशी ।
बीन—वेणुः ।
—३शृङ्गम् ।
हारमोनियम—हस्तवाद्यम् ।
पियानो—३वायुवाद्यम् ।
महुअर—२मधुरी
झाल—२झल्लरी ।
झांझ—झर्झरः ।
मजीरा—१मञ्जीरः ।
घंटा—२घण्टा ।
घुघुंरू—३घर्घरम् ।

संख्यावाचक विशेष वर्गः

एक—एक ।
दो—द्वि ।
तीन—त्रि ।
चार—चतुर् ।
पांच—पञ्चन् ।
छः—षट् ।
सात—सप्तन्
आठ—अष्टन्
नव—नवन् ।
दश—दश ।
ग्यारह—एकादश ।
बारह—द्वादश ।
तेरह—त्रयोदश ।
चौदह—चतुर्दश ।
पन्द्रह—पञ्चदश ।
सोलह—षोडश ।
सत्रह—सप्तदश ।
अठाहर—अष्टादश ।
उन्नीस—ऊनविंशति
बीस—विंशति ।

संख्यावर्गः ।

इक्कीस—एकविंशति ।
बाईस—द्वाविंशति ।
तेईस—त्रयोविंशति ।
चौबीस—चतुर्विंशति ।
पच्चीस—पञ्चविंशति ।
छब्बीस—षड्विंशति ।
सत्ताइस—सप्तविंशति ।
अट्ठाइस—अष्टाविंशति ।
उनतीस—ऊनत्रिंशत् ।
तीस—त्रिंशत् ।
एकतीस—एकत्रिंशत् ।
बत्तीस—द्वात्रिंशत् ।
तैंतीस—त्रयस्त्रिंशत् ।
चौंतीस—चतुस्त्रिंशत् ।
पतीस—पञ्चत्रिंशत् ।
छत्तीस—षट्त्रिंशत् ।
सैंतीस—सप्तत्रिंशत् ।
अड़तीस—अष्टत्रिंशत् ।
उनतालीस—उनचत्वारिंशत् ।
चालीस—चत्वारिंशत् ।
एकतालीस—एकचत्वारिंशत् ।
बयालीस—द्विचत्वारिंशत् ।
तैंतालीस—त्रयश्चत्वारिंशत् ।
चौआलीस—चतुश्चत्वारिंशत् ।
पैंतालीस—पञ्चचत्वारिंशत् ।
छियालीस—षट्चत्वारिंशत् ।
सैंतालीस—सप्तचत्वारिंशत् ।
अड़तालीस—अष्टचत्वारिंशत् ।
उनचास—ऊनपञ्चाशत् ।
पचास—पञ्चाशत् ।
इक्यावन—एकपञ्चाशत् ।
बावन—द्विपञ्चाशत् ।
तिरपन—त्रयपञ्चाशत् ।
चौअन—चतुःपञ्चाशत् ।
पचपन—पञ्च-पञ्चाशत् ।
छप्पन—षट्पञ्चाशत् ।
सत्तावन—सप्तपञ्चाशत् ।
अट्ठावन—अष्टपञ्चाशत् ।
उनसठ—ऊनषष्ठी ।
साठ—षष्ठि ।
एकसठ—एक षष्ठि ।
बासठ—द्विषष्ठि ।
तिरसठ—त्रयः षष्ठि ।
चौसठ—चतुः षष्ठि ।
पैंसठ—पञ्च षष्ठि ।
छासठ—षट् षष्ठि ।
सड़सठ—सप्त षष्ठि ।
अड़सठ—अष्ट षष्ठि ।
उनहत्तर—उनसप्तति ।
सत्तर—सप्तति ।
एकहत्तर—एक सप्तति ।
बहत्तर—द्वि सप्तति ।
तिहत्तर—त्रयः सप्तति ।
चौहत्तर—चतुः सप्तति ।
पचहत्तर—पञ्च सप्तति ।
छिहत्तर—षट् सप्तति ।
सतहत्तर—सप्तसप्तति ।
अठहत्तर—अष्ट सप्तति ।
उन्यासी—ऊनाशीति ।

अस्सी—अशीति ।
एक्यासी—एकाशीति ।
बयासी—द्व्यशीति ।
तिरासी—त्र्यशीति ।
चौरासी—चतुरशीति ।
पचासी—पञ्चाशीति ।
छियासी—षडशीति ।
सतासी—सप्ताशीति ।
अठासी—अष्टाशीति ।
नवासी—ऊन-नवति ।
नब्बे—नवति ।
एक्यानबे—एकनवति ।
बानबे—द्विनवति ।
तिरानबे—त्रिणवति
चौरानवे—चतुर्णवति ।
पंचानबे—पञ्चनवति ।
छियानबे—षण्णवति ।
सत्तानबे—सप्तनवति ।
अट्ठानबे—अष्ट नवति ।
निन्यानबे—ऊनशतम् ।
सौ—शतम् ।
हजार—सहस्र ।
दश हजार—अयुत, दशसहस्र ।
लाख—लक्ष ।
दश लाख—दशलक्ष, प्रयुत ।
करोड़—कोटि ।
दश करोड़—दशकोटि ।
अरब—अर्बुद ।
दशअरब—दशार्बुद ।
पद्मम—पद्मम्

विरामके चिह्न ।

पूर्णविराम—पूर्णविरामः । यथा—(।)
अर्द्धविराम—अर्द्धविरामः । यथा—(;)
पद्विराम—पदविरामः, अल्पविरामः । यथा (,)
विस्मय आदिबोधक—विस्मयादिबोधकम् । यथा—!
सम्बोधन बोधक—सम्बोधनबोधकम् । यथा—!
कोष्ठ—कोष्ठकम्—यथा [ ] ( )

टिप्पणी सूचक—टिप्पणीसूचकम्—यथा— * +
संयोजक—संयोजकम्—यथा (—)
आदेशक—आदेशकम्—यथा ( )
उद्धहरणचिह्नम्—उद्धहरणचिह्नम्—यथा—(“ ”)
प्रश्नचिह्न—प्रश्नचिह्नम् । यथा—(?)

संक्षेपचिह्न—संक्षेपचिह्नम्—,,—(०) श्रीयुक्त (श्री०)

प्रदर्शक चिह्न—प्रदर्शकचिह्नम्—यथा – (:—)

*सर्वनामवर्गः ।

मैं—हम—अस्मद् (अहम्) }
तुम (तू)—युष्मद् (त्वम्) } पुरुष वाचक ।

आप—भवत् (भवान्) [पु०] पुरुष वाचक

आप—(स्वयं) आत्मन्—(आत्मा) [पु०] निज वाचक

वह—तत् (सः) पु० अदस् (असौ) पु० }
यह—इदम् (अयम्) पु० एतत् (एष) पु० } निश्चयवाचक

कौन– किम्—(कः) पु० }
क्या—किम् । पु० } प्रश्न वाचक

जो—यत् [पु०] सम्बन्ध वाचक ।

कुछ—किञ्चित्—(किञ्चित्) कतिपय }
कोई—किम् अपि (कोऽपि) पु० } अनिश्चयवाचक

समुच्चयवाची—

क्या—किम् ।

नकि—नच, ननु ।

मगर—किन्तु ।

कन—परन्तु ।

ल्क—अपि तु ।

इसलिए—अतः ।

इसीलिए—अत एव ।

वरन्—प्रत्युत ।

और—च, एवं, तथा ।

या—वा, किम्वा, अथवा ।

भी—अपि ।

क्योंकि—यतः ।

कि—यत् ।

---

* नोट—हिन्दीमें स्त्रियां कह सकती हैं—"हम जाते हैं" यहां "हम जाती हैं" भी होता है । यथा मैं जाती हूं—हम जाती हैं वा हम जाते हैं ।

अव्ययवर्गः—

जिससे—येन ।
ताकि—यथा ।
अगर—चेत्, यदि
तोभी—तथापि ।
तो—तर्हि ।
चाहा—कामम् ।
यद्यपि—यद्यपि ।

सम्बन्धवाची—

सिवा—ऋते ।
साथ—सह, साकं, सार्धं, समम्, ।
द्वारा— मारफत } द्वारेण, द्वारा
बाबत—विषये, सम्बन्धे,
बदले—स्थाने ।
विरुद्ध—प्रतिकूलं, विपरीतम् ।
बनिस्पत—अपेक्षया ।

स्वीकारवाची—

खैर, अच्छा—अस्तु ।
इसी तरह हो—एवमस्तु ।
बहुत अच्छा—बाढम्
हां—ओम् ।

आनन्दवाची —

शाबास—धन्य, धन्यम् ।
जय-जय—जयतु जयतु ।
वाह-वाह—साधु-साधु ।

अनादर वाची—

छिः-छिः—धिक् धिक् ।
राम-राम—राम, राम ! ।

विस्मयवाची—

ओफ-हो । आश्चर्यम् ।
अहो—अहो, चित्रम् ।

दुःखवाची—

हा—हन्त ।

अफसोस—कष्टम् ।

सम्बोधनवाची—

अरे—रे ।

ए—हे ।

क्या हो—किं भोः ।

क्रियाविशेषणवर्गः ।

रीतिवाची—

अचानक—अकस्मात्, सहसा ।
वृथा—वृथा, व्यर्थम् ।
तैसे—तथा, तेन प्रकारेण ।
ऐसे—इत्थम् ।
कैसे—कथम् ।
जैसे—यथा ।
जैसे-वैसे—यथा-तथा ।
जैसे-तैसे—यथाकथञ्चित् ।
योंही—इत्थमेव ।
किसी प्रकार—कथमपि ।
इत्तफाकिया—दैवात्, संयोगात् ।
जल्दी जल्दी—सत्वरं-सत्वरम् ।
जबर्दश्ती—हठात्-बलात् ।
धीरे-धीरे—मन्दं, मन्दं, शनैः, शनैः ।
शायद—कदाचित्, स्यात् ।
वास्तविक—वस्तुतः ।
दर-असल—यथार्थतः ।
निश्चय—किल, नूनम् ।
जरूर—अवश्यम् ।
वेशक—निस्सन्देहम् ।
किसी भी प्रकार—येन-केन-प्रकारेण ।
आपसमें—मिथः । परस्परम् ।
लड़ाईके समय आपसमें—अन्योन्यम् ।
खुद—स्वयम् ।
सेंत-मेंत—वृथा, अपरिश्रमेण, अनायासेन ।
यका-यक—सहसा, अकस्मात् ।
आप ही आप—स्वयमेव ।

परिमाणवाची—

निरा—केवलम् ।
प्रायः—प्रायः, बहुधा, प्रायेण ।
मनमाना—यथेष्टम् ।
खैर—अस्तु ।
इतना—एतावत्, इयत् ।
उतना—तावत् ।
कितना—कियत् ।
जितना—यावत् ।
काफी—अलम् ।
केवल—केवलम् ।
थोड़ा—ईषत्, न्यूनं, अल्पम् ।
कुछ—षत्, किञ्चित् ।
लगभग—सम्भवतः, अनुमानतः ।
बस—अलं, पर्याप्तम् ।
निपट—नितान्तं, सर्वथा ।
बिलकुल—नितरां, सुतरां, सर्वथा ।
बहुत—अति, अत्यन्तं, बहु ।
अधिकतासे—बाहुल्येन, विशेषतः, बहुधा ।
एक-एक करके—एकैकशः ।
बारी-बारीसे—पर्यायेण, क्रमेण, क्रमशः ।

स्थानवाची—

यहां—अत्र ।
वहां—तत्र ।
—कुत्र ।
जहां—यत्र ।
एक जगह—एकत्र ।
दूसरी जगह—अपरत्र, अन्यत्र
दोनों जगह—उभयत्र ।
सब जगह—सर्वत्र ।
ऊपर—उपरि, उच्चैः, उपरिष्टात् ।
नीचे—अधः अधस्तात् ।
बाहर—बहिः ।
भीतर—अन्तः, मध्ये ।
आगे—पुरः, अग्रे, अग्रतः, पुरस्तात्, पुरतः ।
पीछे—पृष्ठतः, पृष्ठदेशे, पश्चात् ।
नजदीक—सन्निधि, निकटे, समीपे ।
बगल—पार्श्वदेशे ।
तरफ—अभिमुखं, सम्मुखम् ।
चारों ओर—सर्वतः, परितः, चतुर्दिक्षुः, दिशि-दिशि ।
इधर-उधर—इतस्ततः ।
जहां-तहां—इतस्ततः, यत्र तत्र ।
बाहर-भीतर—अन्तर्बहिः ।
ऊपर-नीचे—उपर्यधः ।
जगह-जगह—स्थाने-स्थाने, स्थले-स्थले, पदे-पदे ।

समयवाची—

आजसे—अद्यारभ्य, अद्यप्रभृति ।
इस समय—साम्प्रतं, अधुना, इदानीं, सम्प्रति, एतर्हि
उस समय—तदानीं, तस्मिन् काले, अवसरे, समये वा ।
तब—तदा ।
तबसे—ततः प्रभृति, तदारभ्य ।
पहिले—पुरा,प्रथमं, पूर्वं, प्राक् ।
पीछे—पश्चात् अनन्तरम् ।
जल्दी—शीघ्रं, द्रुतम् ।
देरसे—विलम्बेन ।
धीरे-धीरे—शनैः, शनैः ।
झट-पट—झटिति ।
आज—अद्य ।
सुबह—प्रातः ।
सन्ध्या—सायम् ।
कल—गतेद्युः, पूर्वदिवसे, दिने वा ह्यः
कल (आगामी) श्वः, परेद्युः ।
बार-बार—मुहुर्मुहुः, पुनः, पुनः ।
हमेशा—सदा, सर्वदा ।
फिर-फिर—पुनः, पुनः ।
प्रतिदिन—दिने-दिने, प्रतिदिनम् ।

फिर भी—भूयोऽपि, पुनश्च, पुनरपि ।
जब—यदानीं, यदा, यस्मिन् समये, काले अवसरे वा ।
कब—कदा, कस्मिन् काले, समये वा ।
तब—तदा, तदानीं, तस्मिन् काले ।
तबतक—तावत् ।
जबतक—यावत् ।
एक समय—एकदा ।
कबतक—कियत् समयपर्यन्तम् ।
अबतक—अद्यावधि ।
आखिर—अन्ततोगत्वा, अन्ततः ।
अब भी—अद्यापि ।
आजतक—मद्यप्रभृति ।
आज भी—अधुनापि, इदानीमपि ।
इस साल—वर्तमानवर्षे, अस्मिन् वर्षे ऐषमः ।
परसाल—परारि, अग्रिमवर्षे, संवत्सरे, अब्दे वा ।
परसाल(गत)गताब्दे, संवत्सरे वा ।
कभी—जातु, कदाचित् ।
अक्सर—बहुधा, प्रायः ।
कितनी बार—कतिशः, कतिबारम्

भाववाचकसंज्ञावर्गः—

अ

अङ्क—संख्या ।
अकाज—क्षतिः, हानिः ।
अकाल—दुर्भिक्षम् ।
अचम्भा—आश्चर्यं, विस्मयः ।
अज्ञान—अविद्या, मोहः ।

अत्याचार—अन्यायः, दुराचारः ।
अधमता—नीचता, अधमता ।
अधार—आधारः, आश्रयः, अवलम्बः ।
अधिकार—स्वामित्वं, स्वत्वम् ।
अनर्थ—अनिष्टः, हानिः ।
अनादर—अवहेलना, तिरस्कारः परिभवः ।
अनीश्वरवाद—नास्तिकता
अनुकरण—अनुकरणं, अनुकृतिः ।
अनुनय—प्रार्थना, स्तुतिः, विनयः ।
अनुभव—अनुभूतिः, ज्ञानं, बोधः ।
अनुराग—प्रेम, अनुरक्तिः, प्रीतिः ।
अनुशीलन—परिशीलनं, अभ्यासः ।
अपयश—अपयशः, अकीः, कलङ्कः ।
अपराध—आगः, दोषः अपराधः ।
अपील—पुनर्निवेदनं, पुनर्विचारप्रार्थना
अभाव—असत्ता, अविद्यमानता ।
अभिज्ञान—अभिज्ञानं, परिचयः ।
अभिवादन—नमस्कारः, प्रणतिः ।
अमन—शमः, शान्तिः, आनन्दः ।
अमानत—न्यासः, निक्षेपः ।
अरमान—इच्छा, कामना, लालसा ।
अर्जी—प्रार्थना, निवेदनम् ।
अर्थ—अभिप्रायः, प्रयोजनं, तात्पर्यम् ।
अवधि—सीमा ।
अवस्था—स्थितिः, दशा, वयः ।
असर—प्रभावः ।
असूया—दोषाविष्कारः ।
अहङ्कार—गर्वः, अहङ्कारः, दर्पः ।

आ

आकांक्षा—इच्छा, अपेक्षा ।
आग्रह—निर्बन्धः, हठः, अभिनिवेशः ।
आचार—व्यवहारः, शुद्धिः, आचरणम् ।
आजमाइश परीक्षा ।
आजादी—स्वतन्त्रता, स्वातन्त्र्यम् ।
आज्ञा—आदेशः, निदेशः, निर्देशः ।
आतङ्क—भयः, त्रासः, ।
आदत—अभ्यासः, स्वभावः, प्रकृतिः
आदमियत—मनुष्यता, मानवता ।
आदर—सत्कारः, प्रतिष्ठा, सम्मानम् ।
आपत्ति—आपत् आपत्तिः, दुःखं कष्टं, विपत्, विपत्तिः ।
आभा—शोभा, कान्तिः, द्युतिः, छविः ।
आय—धनागमः, धनप्राप्तिः ।
आयोजन—आयोजना, प्रबन्धः ।
आरम्भ—उपक्रमः ।
आराधन—सेवा, भक्तिः, पूजा ।
आराम—सुखं, शान्तिः, विश्रान्तिः ।
आलोचना—विवेचना ।
आवभगत—स्वागत-सत्कारः, सम्मानं, सत्क्रिया ।
आवाज—शब्दः, निनादः, ध्वनिः, निनदः ।
आविष्कार—उत्पादनं, प्रकाशनम् ।
आवेश—क्रोधः, आवेगः
आशनाई—प्रेम, प्रीतिः ।

आशङ्का—सन्देहः, संशयः, भयः ।
आशय—अभिप्रायः, तात्पर्यम् ।
आश्चर्य—विस्मयः ।
आश्रय—आधारः, अवलम्बनम् ।
आलकत—आलस्यं, जडता, मान्द्यम् ।
आसरा—आश्रयः, अवलम्बनम् ।
आसानी—सौकर्य्यं, सौविध्यम् ।
आहट—शब्दः, ध्वनिः ।
आहिस्तगी—मान्द्यम् ।

इ

इन्तजाम—प्रबन्धः, व्यवस्था ।
इन्तजार—प्रतीक्षा, परिरक्षणम् ।
इंसाफ—न्यायः ।
इकबाल—ऐश्वर्यं, भाग्यम् ।
इकरार—प्रतिज्ञा, प्रणः ।
इखितयार—अधिकारः स्वामित्वम् ।
इच्छा—कामना, अभिलाषा, ईहा ।
इजाजत—आज्ञा, आदेशः, निदेशः ।
इज्जत—प्रतिष्ठा, मर्यादा, सम्मानं, गौरवम् ।
इत्तला—सूचना ।
इतमीनान—विश्वासः, विश्रम्भः ।
इनकम—(आंग्लशब्दः) आयः, अर्थागमः ।
इनकार—अस्वीकृतिः अस्वीकारः ।
इनाम—पुरस्कारः, पारितोषिकम् ।
इबारत—लेखः, लेखनशैली ।
इम्तिहान—परीक्षा, परीक्षणम् ।
इरादा—सङ्कल्पः, विचारः ।
इलजाम—अपराधः, दोषः अभियोगः
इलाज—औषधं, चिकित्सा, उपायः ।
इल्म—कला, विद्या ।
इल्लत—लाञ्छनं, दोषः, कलङ्कः ।
इशारा—सङ्केतः ।
इश्क—प्रेम, प्रीतिः ।
इश्तिहार—विज्ञापनं, विज्ञप्तिः ।
इस्तीफा—त्यागपत्रम् ।
इस्तमाल—व्यवहारः, उपयोगः ।

ई

ईजाद—नवनिर्माणं, आविष्कारः ।
ईमान—विश्वासः ।
ईक्षण—वीक्षणम् ।

उ

उंचाई—उच्चता, विशालता, उत्तुङ्गता ।
उज्र—बाधा, आपत्तिः ।
उत्कण्ठा—औत्सुक्यं औत्कण्ठ्यम् ।
उत्पत्ति—उद्भवः, जन्म, जनिः ।
उदारता—औदार्यं, सरलता, सारल्यं, दाक्षिण्यम् ।
उदासी-उदासीनता, औदासीन्यम् ।
उदाहरण—दृष्टान्तः ।
उद्धार—मोक्षः, मुक्तिः, उद्धारः ।
उद्यम—प्रयत्नः, यत्नः, प्रयासः उद्योगः, व्यवसायः ।
उद्योग—उपायः ।
उद्वेग—व्याकुलता, उद्विग्नता ।
उधार—उद्धारः ।

उन्नति—वृद्धिः, उत्थानं, अभ्युदयः ।
उन्माद—उन्मत्तता, चित्तविभ्रमः ।
उपकार—अनुग्रहः, उपकृतिः साहाय्यम् ।
उपक्रम—आरम्भः ।
उपदेश—शिक्षा, शिक्षणं, अनुशासनम् ।
उपाधि—धर्मचिन्ता । रायबहादुरः, महाराजः, राजा, महामहोपाध्यायः, शर्मा, वर्मा, आचार्यः, कटारे, कविराजः, पाठकः मिश्र इत्यादि ।
उपासना—सेवा, पूजा ।
उपेक्षा—उपेक्षा, अनादरः, तिरस्कारः ।
उमंग—प्रमोदः, हर्षः ।
उमर—वयः, अवस्था ।
उम्मेद—आशा, सम्भावना ।
उलहना—उपालम्भः, उपालम्भम् ।
उलथा—अनुवादः ।
उल्लास—आह्लादः, आनन्दः ।
उसूल—सिद्धान्तः, ध्येयः ।

ऊ

ऊधम—उपद्रवः ।
ऊहा—तर्कः, अनुमानम् ।

ऋ

ऋण—ऋणम् ।
ऋद्धि—धनं, वृद्धिः, समृद्धिः ।

ए

एकता—एकत्वं, मेलः, ऐक्यम् ।
एकबाल—भाग्यं, तेजः, प्रतापः ।
एकरार—प्रतिज्ञा, प्रणः, प्रतिश्रुतिः ।
एक्जामिनेशन—(आंग्लशब्दः)-परीक्षा ।
एजूकेशन—(आंग्लशब्दः)-शिक्षा ।
एतबार—विश्रम्भः, विश्वासः ।
एलेक्शन—निर्वाचनम् ।
एड्स—सङ्केतः ।
एहसान—कृतज्ञता ।

ऐ

ऐंठ—हठः ।
ऐब—दोषः, आगः ।
ऐयासी—विलासः विलासिता, भोगः ।
ऐयारी—गुप्तभेदः ।

ओ

ओट—व्यवधानम् ।
ओहदा—पदं, स्थानम् ।

औ

औंघाई—निद्रा, लघुनिद्रा ।
औघड़पन—स्वैरिता ।
अवसर—अवसरः, कालः अवकाशः ।

क

कठिनता—कर्कशता, काठिन्यं, कठोरता ।
कटुता—तीक्ष्णता ।
कतल—घातः, हननं, हत्या ।
कदर—प्रतिष्ठा, सम्मानं, आदरः ।
कपट—माया, धूर्त्तता, छलम् ।
कबूल—अङ्गीकारः, स्वीकारः ।

कब्जा--स्वामित्वं,अधिकारः,स्वत्वम् ।
कमीनापन--क्षुद्रता, नीचता ।
तुच्छता ।
कमाई—उपार्जनं, अर्जनम् ।
कय--वमथुः, वमिः, वमनम् ।
करामात--चमत्कृतिः, चमत्कारः ।
करार—प्रतिश्रुतिः, प्रणः, प्रतिज्ञा ।
कर्ज—ऋणम् ।
कल्पना—रचना, भावना, कृतिः ।
कल्याण—क्षेमं, मङ्गलं, कुशलम् ।
कवायद—व्यायामः, युद्धाभ्यासः ।
कविता--काव्यं, कवित्वं, कविता ।
कष्ट—पीडा, बाधा, व्यथा, दुःखम् ।
कसर--न्यूनता । वैरम् ।
कसरत—व्यायामः ।
कसूर—दोषः, अपराधः ।
कातरता—व्याकुलता, अधीरता ।
कानून—नियमः, विधिः, राजनियमः ।
काब्लियत—योग्यता । विद्वत्ता ।
काबू—अधिकारः, बलम् ।
कामयाबी—सफलता, सार्थकता ।
कायरता—कातरता, भीरुता ।
कायापलट—परिवृत्तिः, परिवर्त्तनम् ।
काररवाई—कृतिः, कार्यम् ।
कारण—निदानं, हेतुः, निमित्तं, बीजं,
आदिकारणम् ।
कालिमा—कृष्णता, कलङ्कः, कालिमा ।
किफायत—न्यूनता, हीनता ।
किस्मत—दैवं, दिष्टं, भागधेयं ।
भाग्यं, नियतिः, विधिः ।

किस्सा—कथा, कथानकम् ।
कीमत—मूल्यं, अर्घः ।
कीर्तन—गुणगानं, वर्णनम् ।
कीर्ति—यशः, समज्ञा ।
कुचक्र—षड्यन्त्रम् ।
कुहराम—क्रन्दनं, रोदनं, विलापः ।
कृपा—दया, अनुकम्पा, अनुग्रहः ।
कृषि—कर्षणम् ।
कैद—कारावासः, बन्धनम् ।
कोरकसर—न्यूनाधिकता ।
कोलाहल—कलकलः ।
कोशिश—चेष्टा, यत्नः, उपायः ।
कौटिल्य—कुटिलता ।
कौम—जातिः, वर्णः ।
क्रीड़ा—क्रीडा, केलिः, खेला ।
क्षति—नाशः, हानिः ।
क्षमा—सहिष्णुता, क्षान्तिः ।
क्षय—क्षतिः, क्षयः ।
क्षुधा—क्षुत् , बुभुक्षा ।
क्षेम—कुशलम् ।

ख

खट—पट—कलहः । वैमनस्यम् ।
खण्ड—विभागः, खण्डः ।
खतरा—त्रासः, भयः, भीतिः ।
खबर—वृत्तं, समाचारः, उदन्तः
वृत्तान्तम् ।
खयाल—चिन्ता । ध्यानम् ।
खराबी—दुर्दशा । दोषः, अवगुणः ।
खरीद—क्रयणम् ।

खर्च—व्ययः ।
खलल—प्रतिबन्धः, बाधा ।
खातिर—सम्मानम् ।
खिचाव—आकर्षणम् ।
खिताब—उपाधिः, पदवी ।
खिद्मत—सेवा, भृतिः ।
खुराफात—उपद्रवः ।
खुशनसीबी—सौभाग्यं, सुभगता ।
खुशबू—सुगन्धिः, सुरभिः ।
खुशहाली—सुसमाचारः शुभदशा ।
खुशी—मोदः, हर्षः, आनन्दः,प्रसन्नता
खुशामद—चाटुकारिता ।
खूबी—वैचित्र्यं, उत्तमता, विशेषता ।
खेद—ग्लानिः, दुःखम् ।
खेल—क्रीडा, खेला ।
खोज—अन्वेषणं, गवेषणम् ।
खोदाई—खननम् ।
खौफ—आतङ्कः, भयः, त्रासः ।
ख्याति—विश्रुतिः, प्रसिद्धः, ।
ख्वाहिश—कामना, इच्छा ।

ग

गढ़ना—रचना, निर्माणम् ।
गति—प्रवेशः, गमनं, यानम् ।
गदर—उपद्रवः, विद्रोहः, विप्लवः ।
गन्दा—पङ्किलः ।
गन्ध—गन्धः सुरभिः ।
गपशप—व्यर्थवार्ता,
गम—शोकः, चिन्ता ।
गरज—आवश्यकता, अभिप्रायः आशयः, प्रयोजनम् ।
गरमाहट—उष्णता ।
गरीबी—दरिद्रता, दारिद्र्यम् ।
गर्जना—गर्जना ।
गलती—अशुद्धिः, त्रुटिः ।
गवाही—साक्ष्यम् ।
गश—मूर्छा ।
गश्त—भ्रमणम् ।
गस्सा—कवलः, ग्रासः ।
गाम्भीर्य—गम्भीरता, गाम्भीर्यम् ।
गाली—गाली । (भर्तृहरि शतक)
गीत—गीतः, गानम् ।
गीलापन—आर्द्रता, क्लिन्नता ।
गुजर—निर्वाहः ।
गुण—गुणः ।
गुनाह—अपराधः, दोषः ।
गुमान—दर्पः, गर्वः, अहङ्कारः ।
गुलामी—दासता, किङ्करत्वम् ।
गुपचुप—गोप्यम् ।
गुस्ताखी—धृष्टता ।
गोराई—धवलता, शुभ्रता ।
गोलाई—वर्तुलता, गोलत्वम् ।
गौआ—किम्वदन्ती, जनश्रुतिः ।
गोहार—आहूतिः, आह्वानम् ।
गौर—विचारः, विमर्शः, ध्यानम् ।
ग्लानि—क्लमः, खेदः, ग्लानिः ।

घ

घटना—योजना, मेलनं, दैवगतिः ।
घटती—न्यूनता ।

घबराहट—व्याकुलता, विकलता वैकल्यम् ।

घमण्ड—दर्पः, गर्वः, अहङ्कारः । अभिमानः ।

घात—प्रहारः, हननं, आघातः वधः।

घिचापच—द्वैधम् ,सन्देहः, संशयः।

घिसाई—घृष्टिः, घर्षणम् ।

घुड़की—भर्त्सना, तर्जनम् ।

घूस—उत्कोचः ।

घेराव—वेष्टनं, आवरणम् ।

घोटाई—घोटनम् ।

घोषणा—घोषणा ।

घोखान—रटनम् ।

च

चञ्चलता—चञ्चलता, चपलता, चाञ्चल्यम् ।

चकाचौंध—चाकचिक्यम् ।

चकाचकी—कलहः ।

चढ़ाई—आक्रमणम् । आरोहणम् ।

चतुरता—दक्षता, पटुता नैपुण्यं, चातुर्यम् ।

चमकदमक-उज्ज्वलता, दीप्तिः ।

चमत्कार चमत्कारः अद्भुतकर्म ।

चयन—संग्रहः सङ्कलनम् ।

चर्चा वार्तालापः वर्णनं, अनुशीलनम् ।

चलन—गमनं, प्रस्थानम् । कम्पनम् ।

चसका—अभ्यासः ।

चाकरी—भृत्यकर्म, दासता ।

चाल—गमनं, । रीतिः । प्रथा कपटः ।

चालबाजी—धूर्तता, छलं कपटं, छद्मता ।

चाव—लालसा, प्रबलाभिलाषा ।

चिंघाड़—चीत्कारः ।

चितवन—ध्यानं, भावना । कटाक्षः ।

चिकनापन—स्निग्धता, चिक्कणता ।

चिढ़—क्रोधः, रोषः ।

चिल्लाहट—क्रन्दनं, रोदनम् ।

चिह्न—चिह्नं, लक्ष्म, लक्षणम् ।

चुगली—पिशुनता, पैशुन्यम् ।

चुनाव—वरणं, निर्वाचनम् ।

चूक—अपराधः । विस्मृतिः ।

चूना—स्यन्दनं, च्युतिः, क्षरणम् ।

चूमना—चुम्बनम् ।

चूसना—चूषणम् ।

चैन—शान्तिः, सुखम् ।

चैलेंज—(आंग्लशब्दः) आह्वानम् , समराह्वानम् ।

चोरी—स्तेयं,चौर्यम् ।

चोट—व्रणः ।

छ

छटपटी विकलता, व्याकुलता, वैकल्यम् ।

छटा—प्रकाशः, छविः ।

छपाई—मुद्रणम् ।

छल—कपटः छद्मत्वम् ।

छाटना-तक्षणम् ।

छान-बीन-अनुसन्धानम् ।

छिपाव—अपह्नुतिः, गोपनम् ।

छिछालेदर—दुर्गतिः, दुर्दशा।
छुट्टी—अवकाशः, मुक्तिः।
छोटापन—नीचता, लघुता।
छोह—दया, कृपा, अनुकम्पा।

ज

जंभाई-जृम्भा, जृम्भणम्।
जईफी-स्थाविरम्, वृद्धता।
जन्म-जन्म, उत्पत्तिः, उद्भवः, जनिः।
जमघट-समूहः, समवायः।
जमुहाना-जृम्भा, जृम्भणम्।
जलन-तापः, दाहः, । ईर्ष्या।
जवाब-उत्तरम्।
जबान-भाषा।
जहालत—मूर्खता, जाड्यम्।
जांच—अनुसन्धानं, परीक्षणम्।
जांचपड़ताल—अनुसन्धानयुक्त-
परीक्षा।
जागरण-प्रबोधः, जागृतिः।
जाड़ा-शैत्यम्।
जादू-इन्द्रजालं, माया।
जाप-जपनं, जपः।
जायदाद-विभवः, सम्पत्तिः, धनम्।
जालसाजी-कूटप्रबन्धः कूटकर्मः।
जिक्र-चर्चा, प्रसङ्गः।
जिद्-हठः, दुराग्रहः।
जिम्मेवारी-संरक्षा, उत्तरदायित्वम्।
जीत-जयः विजयः।
जीना-जीवनम्।
जीर्णोद्धार-पुनरुद्धारः, पुनःसंस्कारः।
जीवन-प्राणधारणम्।
जीविका-जीवनवृत्तिः, जीवननिर्वाहः।
जुदाई-विरहः, वियोगः, पार्थक्यम्।
जुमला—वाक्यम्।
जुर्माना-अर्थदण्डः।
जुर्म-अपराधः, दोषः।
जेठाई-श्रेष्ठता, ज्येष्ठता।
जोखना-मापनं, तोलनम्।
जोड़ाई-योगः, जोडनम्।
जोवन-यौवनं, तारुण्यम्।
जोर-शक्तिः, बलम्।
जोस-आवेशः, मनावेगः।
जोह-प्रतीक्षा, अन्वेषणम्।
जौहर-अद्भुतकर्म।
ज्यादती-आधिक्यम्।
ज्वाला-वह्निशिखा, अर्चिः।

झ

झञ्झट-प्रपञ्चः।
झगड़ा—कलहः, उपद्रवः।
झटपट—शीघ्रातिशीघ्रम्।
झुकाव—प्रवणता, प्रवृत्तिः, प्रगतिः।

ट

टंकाई—टङ्कनं, सीवनम्।
टण्टघण्ट—मिथ्याडम्बरः।
व्यर्थाडम्बरः।
टण्टा—कलहः।
टहल—सेवा, भक्तिः।
टाइटिल—(आंग्लशब्दः) पदवी
उपाधिः।

टालमटोल—व्याजः ।
टीका—व्याख्या, टिप्पणी ।
टेक—नियमः, हठः ।
टेढ़ापन—कौटिल्यं, वक्रता ।
ट्यूशन (आंग्लशब्दः)—
शिक्षणम् ।
ट्रान्सफर (आंग्लशब्दः)—
परिवर्त्तनम् ।
ट्रान्सलेशन—(आंग्लशब्दः)—
अनुवादः ।

ठ

ठगी—वञ्चकता, प्रतारता, धूर्त्तता ।
ठट्ठा—परिहासः, विनोदः, हास्यम् ।
ठण्डा—शीतलता, शैत्यम् ।
ठहराव—निश्चयः, दृढता ।
ठहाका—अट्टहासः ।
ठीकठीक—यथार्थतः ।
ठेस—आघातः ।
ठोकर—प्रत्याघातः ।

ड

डकैती—धाटी, डाकः ।
डपट—भर्त्सना, तर्जनम् ।
डर—त्रासः, भीतिः, भयः ।
डाह—ईर्ष्या ।
डिफेक्ट—(आंग्लशब्दः)—त्रुटिः,
दोषः ।
डींग—आत्मश्लाघा, आत्मप्रशंसा ।
डुबाव—निमज्जनम् ।
डेरा—निवेशः, आवासः, स्थानम् ।
डेवढ़—क्रमः ।
ड्यूटी (आंग्लशब्दः)—सेवा, धर्मः,
कर्त्तव्यम् ।

ढ

ढङ्ग—शैली, प्रणाली, रीतिः, युक्तिः ।
ढकोसला—पाखण्डः ।
ढिठाई—धृष्टता, उद्दण्डता ।
ढिलाई—मान्द्यं, मन्थरता, शैथिल्यम् ।
ढीलढाल—मन्द-शिथिलः ।
ढोंग—पाखण्डः, प्रपञ्चः ।

त

तकदीर—दैवं, भाग्यम् ।
तकरार—कलहः, उपद्रवः ।
तकाजा—प्रेरणं, नोदनम् ।
तजबीज—विचारः, सम्मतिः, निर्णयः ।
तजरुबा—अनुभवः, अनुभूतिः ।
ज्ञानम् ।
तर्क—भयः, भीतिः, त्रासः ।
तत्त्व—सारः, याथार्थ्यम् ।
तदबीर—उपायः, प्रयत्नः, यत्नः ।
तनखाह—वेतनं, निर्देशः ।
तन्दुरुस्ती—स्वास्थ्यं, नैरोग्यं,
आरोग्यम् ।
तन्द्रा—आलस्यं, तन्द्रा ।
तफसील—विवरणं, सूची ।
तबदीली—परिवर्त्तनम् । दुर्दशा,
दुर्गतिः ।
तरकीब—युक्तिः, उपायः ।
तरक्की—वृद्धिः, उन्नतिः ।

तरजुमा—अनुवादः ।
तरद्दुत—चिन्ता, विचारः ।
तरावट—आर्द्रता, क्लिन्नता ।
तरीका—प्रकारः, शैली, विधिः,रीतिः ।
तर्क—तर्कः, अनुमानम् ।
तलाश—अन्वेषणम् ।
तवालत-कष्टम् ।
तशरीफ-मर्यादा, प्रतिष्ठा, प्रतिकृतिः
तहकीकात—निरीक्षणं,
अनुसन्धानम् ।
ताज्जुब—विस्मयः आश्चर्यम् ।
तादात—सङ्ख्या ।
ताना—उपहासः, अधिक्षेपः ।
ताबेदारी-सेवा, दासता ।
तामील—आज्ञापालनम् ।
तालीम—शिक्षा, दीक्षा ।
ताल्लुक-सम्बन्धः,
व्यवहारः. प्रयोजनम् ।
तासीर-प्रभावः, गुणः ।
तिजारत-व्यापारः
तिरछापन—वक्रता, कौटिल्यम्
तिरस्कार-अनादरः, परिभवः,
अवहेलना ।
तुर्रा-विशेषता, महत्ता ।
तुलना-समता, साम्यं, सादृश्यम् ।
तेजी—उग्रता, शीघ्रता, तीक्ष्णता,
तोहमत-दोषः कलङ्कः ।
त्याग-उत्सर्गः, विसर्जनं दानं,
त्यागः ।

थ

थकावट—परिश्रान्तिः, श्रान्तिः,श्रमः ।
थिरता—धीरता, स्थिरता ।
थरथराहट—कम्पनम् ।

द

दखल-अधिकारः ।
दगा-छलं, कपटः, छद्मत्वम् ।
दफन—शवक्रिया ।
दया-कृपा, दया, अनुकम्पा ।
दरखास्त-प्रार्थनापत्रम् ।
दर्द—पीडा, बाधा, व्यथा ।
दर्द—दर्पः; गर्वः, अहङ्कारः ।
दर्शन-अवलोकनं, निरीक्षणम् ।
दलील-विवादः, तर्कः ।
दशा-अवस्था, स्थितिः, दशा ।
दस्तखस्त—हस्ताक्षरम् ।
दहेज-यौतुकम् ।
दाग-कलङ्कः, लाञ्छनम् ।
दाम-अर्धः, मूल्यम् ।
दिवाला—ऋणशोधनाक्षमता ।
दिक्कत-क्लेशः, कष्टम् ।
दिग्भ्रम-दिग्भ्रान्तिः ।
दीक्षा-मन्त्रोपदेशः, मन्त्रदीक्षा ।
दुःख-पीडा, व्यथा, क्लेशः ।
दुराचार-दुराचारः, दुर्व्यवहारः ।
दुराव-अपह्नुतिः, गोपनम् ।
दुर्व्यवस्था—कुप्रबन्धः । दुराचारः ।
दुलार—स्नेहः, प्रेमः ।
दुश्मनी-शत्रुता, विरोधः, वैरम् ।

देन-देयं, ऋणम् ।

देनलेन-दानादानम् आदानप्रदानम्

देर—विलम्बः ।

दोस्ती-मित्रता, मैत्री, सौहार्दम् ।

ध

धरोहर-निक्षेपः, न्यासः ।

धब्बा-लाञ्छनं, चिह्नम् ।

धाक-प्रतापः, प्रभावः ।

धावा—आक्रमणम् ।

धुलाई-प्रक्षालनम् ।

धूर्त्तता—वञ्चनं, धूर्त्तता ।

धैर्य-धीरता, गम्भीरता ।

धोखा—छलं, कपटः ।

न

नकल—अनुकरणम् ।

नजर—दृष्टिः, उपहारः ।

नजाकत—सौकुमार्यम् ।

नजीर—उदाहरणं, उपमा ।

नपाई-मापनम् ।

नफरत-घृणा ।

नफा—लाभः, आयः ।

नफीस—उत्तमः, सुन्दरः ।

नमूना—आदर्शः ।

नवीनता—नूतनता, नवीनता ।

नसीब—भाग्यम् ।

नसीहत—शिक्षा, उपदेशः ।

नाँच—नर्तनं, नृत्यम् ।

नाता—सम्बन्धः

नामवरी—यशः, कीर्तिः, ख्यातिः, प्रसिद्धिः ।

नालिश—अभियोगः ।

नाश—ध्वंसः, नाशः, क्षयः ।

नामर्दी—नपुंसकता, क्लैब्यम् ।

नाराजगी—अप्रसन्नता ।

निचोड़—सारांशः, सारः,

निछावर—न्युञ्छनम् ।

निठुरता—निष्ठुरता ।

निधन—मरणं, नाशः, मृत्युः ।

निपटारा—निर्णयः ।

नियन्त्रण—निग्रहः, शासनम् ।

नियति—भाग्यम् ।

नियम—विधिः, पद्धतिः ।

निर्वाचन—वरणम् ।

निषेध—प्रतिषेधः, अवरोधः ।

निष्कृति—प्रायश्चित्तम् ।

निहोरा—विनयः,प्रार्थना ।

नॉलेज-(आंग्लशब्दः)—विद्वत्ता पाण्डित्यं, योग्यता ।

नुकताचीनी—रन्ध्रान्वेषणं , छिद्रान्वेषणम् ।

नुकसान—क्षतिः, हानिः ।

नुमाइश—प्रदर्शिनी ।

नेकचलनी—सच्चरित्रता ।

नौबत—अवस्था, परिस्थितिः ।

न्यौता—निमन्त्रणम् ।

प्यूनिटिवटैक्स—दण्डकरः

पकड़—ग्रहणम् ।

पछताव—पश्चात्तापः ।

पद—पदवी, स्थानं उपाधिः ।

परख—परीक्षा ।

परवरिश—पालनं, रक्षा, पोषणम् ।

परवानगी—आदेशः, आज्ञा ।

पराधीनता—परवशता, परतन्त्रता ।

पराभव—पराजयः, अभिभवः ।

परामर्श—विचारः, विमर्शः ।

परिचय—परिचयः, अभिज्ञानम् ।

परिणाम—परिणामः, फलम् ।

परिपाटी—शैली, रीतिः, श्रेणी ।

परिश्रम—उद्यमः, श्रमः ।

परिष्कार—परिष्कारः ।

पहिचान—चिह्नम् ।

पहुंच—गतिः, प्रवेशः ।

पाजीपन—दुष्टता, नीचता ।

पानी—मर्यादा, प्रतिष्ठा, सम्मानम् ।

पाप—पापं, किल्विषं, कल्मषम् ।

पार्टीशन—(आंग्लशब्दः)—
विभागः ।

पालन—पालनं, पोषणम्, रक्षा ।

पिघलना—द्रवणं, गलनम् ।

पिसाई—पेषणम् ।

पीना—पानम् ।

पीलाहट—पीतिमा ।

पुकार—आह्वानम् ।

पुरस्कार—पारितोषिकं, पुरस्कारः ।

पुष्टि—दृढता, प्रौढता ।

पूछताछ—प्रश्नः, जिज्ञासा, पृच्छा ।

पूजा—पूजा, अर्चा, आराधना, सेवा,
पूजनम् ।

पेन्सिन—(आंग्लशब्दः)—
वार्द्धकवृत्तिः ।

पेशा—व्यापारः, व्यवसायः ।

पैगाम—सन्देशः, वाचिकम् ।

पैदाइश—उत्पत्तिः, जन्म, उद्भवः ।

पैमाइश—मापनम् ।

पैरवी—प्रयत्नः, उद्योगः ।

प्रणाम—प्रणामः, नमस्कारः, प्रणतिः,
अभिवादनम् ।

प्रतिज्ञा—प्रतिज्ञा, प्रणः ।

प्रतिवाद—प्रतिवादः, विरोधः,
खण्डनम् ।

प्रतिष्ठा—महत्ता, गौरवम् ।

प्रयास—श्रमः, उद्योगः ।

प्रयोग—उपयोगः, प्रयोगः, व्यवहारः।

प्रयोजन—अभिप्रायः, आवश्यकता ।

प्रशंसा—स्तवः, स्तुतिः, प्रशंसा,
श्लाघा ।

प्रसङ्ग—अवसरः, प्रसङ्गः ।

प्रस्ताव—प्रस्तावः, विषयः अवसरः ।

प्रवेश—गतिः, प्रवेशः ।

प्रारम्भ—उपक्रमः, आरम्भः प्रारम्भः।

प्रार्थना—निवेदनं, अभ्यर्थना, प्रार्थना।

प्रेम—स्नेहः, प्रेम, प्रीतिः ।

प्रपोगण्डा—(आंग्लशब्दः)
प्रचारकार्यम् ।

प्रसन्नता—प्रसन्नता, हर्षः।

फ

फजीहत—दुर्दशा, दुर्गतिः।
फजूल—व्यर्थः।
फजलखर्ची—अपव्ययिता।
—स्पन्दनम्।
फते—जयः, विजयः।
फरक—भिन्नता, भेदः, अन्तरः।
फरमाइश—आज्ञा, निदेशः, आदेशः
फरियाद—अभियोगः।
फर्क—भिन्नता।
फर्ज—कर्तव्यम्।
फसाद—उपद्रवः, विद्रोहः।
फाका—उपवासः, व्रतम्।
फायदा—लाभः, आयः,।
फीस—शुल्कः।
फुफकार—फुत्कारः।
फुरसत—अवकाशः।
फूट—वैरं, विरोधः, विद्वेषः
फेर—भ्रमः, चक्रम्।
फैलाव—विस्तारः विस्तृतिः।
फैसला—निर्णयः।
फौत—निधनम्।

ब

बकवाद—जल्पनम्।
बकबक—प्रलापः, वृथावादः।
बखेड़ा—कलहः उपद्रवः।
बगावत—विद्रोहः, राजविद्रोह।
बचत—आयः।
बचपन—शैशवं, बाल्यम्।
बचाव—रक्षणम्।
बड़प्पन—गौरवं, महत्ता।
बढ़ती—वृद्धिः।
बदगोई—नन्दा।
बदनामी—कलङ्कः, दोषः।
बदनीयत—कुत्सितध्येयः।
बदमाशी—शठता, धृष्टता।
बन्दोबस्त—प्रबन्धः व्यवस्था
बपौती—पैतृकधनम्।
बयान—वर्णनम्
बरकत—उन्नतिः, वृद्धिः
बरताव—व्यवहारः।
बल—बलं, शक्तिः, सामर्थ्यम्।
बलात्कार—बलात्कारः, हठः।
बसेरा—निवासः, आवासः।
बहलाव—विनोदः, नोरञ्जनम्।
बहार—शोभा, आनन्दः, हर्षः।
बाजी—पणः।
बाढ़—अधिकता। परीवाहः।
बाणिज्य—व्यापारः, व्यवसायः।
बादशाही—साम्राज्यम्।
बानगी—आदर्शः।
बारीकी—सूक्ष्मता।
बिगाड़—विग्रहः, कलहः।
बिछोह—वियोगः,
बिदाई—गमनम्।
बुढापा—वृद्धता, स्थाविरम्।
बुराई—नीचता, दोषः।

बुलावा—निमन्त्रणम् ।
बेइन्साफी—अन्यायः ।
बेगारी—आजूः ।
बेहोशी—मूर्च्छा, मोहः
बेलौस—सत्यम् ।
बैठक—अधिवेशनम् ।
बैर—विरोधः, वैरम् ।
बोलाचाली—वार्तालापः ।
बोलबाला—प्रसिद्धिः, प्रभावः ।
बौछार—वर्षा, वर्षणम् ।
ब्याह—परिणयः, विवाहः, उद्वाहः
ब्योरा—विवरणम् ।

भ

भजन—कीर्तनं, वर्णनम् ।
भक्ति—श्रद्धा, सेवा ।
भय—त्रासः, भीतिः, भयः ।
भरोसा—आशा, विश्वासः,
भर्ती—प्रवेशः ।
भलाई—हिताभिलाषा ।
भिन्नता—भेदः, अन्तरः ।
भीख—भिक्षा, याञ्चा ।
भीड़—सङ्घर्षः ।
भूख—क्षुधा, बुभुक्षा ।
भूल—भ्रान्तिः, त्रुटिः ।
भेद—भेदः, अन्तरः ।
भैयाबन्दी—सौहार्दम् ।

म

मकसद—मनोरथः, कामना ।
मजमून—लेखः, विषयः ।
मजबूती—दृढता, पुष्टिः ।
मजा—स्वादः । आनन्दः, हर्षः
मञ्जूर—अङ्गीकारः, स्वीकारः ।
मद अभिमानः, गर्वः, दर्पः ।
मदद—सहायता ।
मन्शा—अभिप्रायः, आशयः ।
मर्म—मर्म ।
मशक्कत—परिश्रमः ।
मश्क—अभ्यासः ।
महंगी—महर्घता ।
महावरा—अभ्यासः, वाग्धारा ।
मान—प्रतिष्ठा, गौरवम् ।
माफ—क्षमा ।
मार्जन—प्रक्षालनं, मार्जनम् ।
मालकियत—स्वामित्वम् ।
मिठास—मधुरता, माधुर्यम् ।
मिन्नत—विनयः, प्रार्थना, निवेद
मिलाप—मेलनं, संयोगः ।
मियाद—अवधिः ।
मीमांसा—विचारः, तत्त्वविचारः
मुआइना—निरीक्षणं, पर्यवेक्षणम्
मुराद—कामना, इच्छा ।
मुरौवत—सङ्कोचः, शीलः ।
मुलाकात—समागमः, मेलनम् ।
मुसीबत—कष्टं, विपत्तिः, विपत्
मुस्तैदी—तत्परता ।
मुहकमा—विभागः ।
मुहब्बत—प्रीतिः, मित्रता ।
मुहलत—अवधिः ।

मृत्यु—निधनं, मरणम् ।
मेल—संयोगः, समागमः ।
मेहरबानी—कृपा, दया ।
मैथुन—सम्भोगः, रतिक्रीडा ।
मैलापन—मलिनता, मालिन्यम्,
मोटाई—पीवरता, स्थूलता ।
मोद—आनन्दः, मोदः ।
मोह—भ्रमः, मोहः, अज्ञानम् ।
मौका—प्रसङ्गः, अवसरः ।
मौज—विनोदः, आनन्दः, सुखम् ।
मौत—मृत्युः, मरणं, निधनम् ।
मौर—वरशिरोवेष्टनम् (उद्वाहे) ।

य

यकीन—प्रत्ययः, विश्वासः, प्रतीतिः ।
यति—विरामः, विश्रामः, यतिः ।
यथार्थता—वास्तविकता ।
यश—कीर्तिः, समज्ञा ।
याग—यज्ञम्, यागः ।
यात्रा—प्रस्थानं, यात्रा ।
यकायक—अकस्मात् ।
यादगारी—स्मृतिः, स्मरणम् ।
युक्ति—युक्तिः, उपायः ।
योग—सङ्गमः, संयोगः ।
योजना—योजना ।

र

रङ्गत—दशा ।
रञ्जीदगी—मनोमालिन्यम् ।
रँड़ापा—वैधव्यम् ।
रण्डीबाजी—वेश्यागामिता ।

रकम—सम्पत्तिः, धनम् ।
रक्षा—रक्षा, पालनम् ।
रखवाली—रक्षणम् ।
रगड़—सङ्घर्षः, दुराग्रहः ।
रचना—कृतिः, रचना, निर्माणम् ।
रटन—मननम् ।
रण—सङ्गरः, युद्धं, सङ्ग्रामः ।
रति—प्रीतिः, आसक्तिः, अनुरागः ।
रफ्तार—गतिः ।
रशद—सामग्री ।
रस्म—रीतिः, प्रथा, परिपाटी, प्रणाली
रहन—आचरणं, व्यवहारः ।
राज—शासनं, राज्यम् ।
राय—विचारः, विमर्शः ।
राशि—समूहः ।
रिपोर्ट—(आंग्लशब्दः) सूचना ।
घटना ।
रियायत—न्यूनता । दयापूर्णव्यवहारः
रियासत—वैभवं, राज्यम् ।
रिश्ता—सम्बन्धः ।
रिश्वत—उत्कोचः ।
रिस—क्रोधः, रोषः ।
रिहर्सल-(आंग्लशब्दः)नाटकाभ्यासः
रिहाई—मुक्तिः ।
रुकावट—बाधा, प्रतिबन्धः ।
रुख—आकृतिः, अनूकूलता ।
रुचि—मनोवृत्तिः, इच्छा । शोभा,
कान्तिः ।
रुतबा—प्रतिष्ठा, पदम् ।

रूखापन—रूक्षता ।
रूढि—प्रसिद्धिः, प्रथा ।
रूप—आकृतिः, रूपं, आकारः ।
रूपरेखा—आकारप्रकारः ।
रूल—(आंग्लशब्दः)-विधिः, नियमः।
रोआब—प्रतापः, प्रभावः ।
रोक—प्रतिबन्धः ।
रोजी—व्यापारः, जीविका ।
रोब—प्रभावः ।
रोष—क्रोधः, रोषः ।
रोशनी—प्रकाशः ।
रौनक—छविः, शोभा ।

ल

लगन—सम्बन्धः, ध्येयः ।
लज्जत—स्वादः ।
लज्जा—त्रपा, व्रीडा ।
लड़कपन—शैशवं, बाल्यम् ।
लड़ाई—सङ्ग्रामः, समरः, सङ्गरः ।
लपालप—शुद्धः ।
लपेट—वेष्टनम् ।
ललक—कामना, अभिलाषा ।
लाइफ—(आंग्लशब्दः)-जीवनम् ।
लाइसेंस—अधिकारः, आज्ञापत्रम् ।
लाचारी—विवशता ।
लाञ्छन—कलङ्कः ।
लाट—समूहः ।
लाड़—लालनम् ।
लाभ—प्राप्तिः, आयः ।
लाली—रक्तिमा, अरुणिमा ।
लिखाई—लेखः, लिपिः ।
लिपाई—लेपः, लेपनम् ।
लियाकत—योग्यता ।
लीला—कौतुकः
लुत्फ—आनन्दः, स्वादः ।
लुच्चई—नीचता ।
लूट—लुण्ठनम् ।
लेक्चर—(आंग्लशब्दः)- व्याख्यानं वक्तृता ।
लेख—लिपिः, लेखः ।
लेप—लेपः ।
लोप—नाशः, क्षयः, अदर्शनम् ।
लोफरी—दुष्टता, क्षुद्रता ।

व

वकालत—तार्किकता ।
वचत—प्राप्तिः, उपलब्धिः ।
वचन—वचः ।
वजीफा—छात्रवृत्तिः, वृत्तिः ।
वमन—वमथुः, वमिः ।
वय—वयः, अवस्था ।
वर्ग—विभागः, श्रेणी ।
वर्षा—वृष्टिः।
वश—अधिकारः ।
वहिष्कार—त्यागः, बहिष्कारः ।
वास—निवसनम् ।
विकार—विकृतिः ।
विकाश—वृद्धिः, विकसनम् ।
विक्री—विक्रयः ।
विचार—परामर्शः, विमर्शः ।

विजय—विजयः जयः ।
विजिट—(आंग्लशब्दः)-समागमः
विद्वत्ता—बुद्धिमत्ता, पाण्डित्यम् ।
विधि—विधिः, नियमः ।
विनोद—मोदः, आनन्दः ।
विपत्ति—विपत्तिः, आपत्तिः ।
विराम—अवसानं, विश्रामः ।
विरोध—वैरं, विद्वेषः ।
विलास—केलिः, क्रीडा ।
विहार—आनन्दः, विहारः ।
वीरता—वीर्यं, बलम् ।
वृत्ति—जीविका ।
वेग—प्रवाहः ।
वेश—नेपथ्यम् ।
वैराग्य—विरतिः ।
व्यथा—पीडा, बाधा ।
व्यवसाय—व्यापारः, उद्यमः ।
व्यवस्था—विधिः, नियमः ।
व्यवहार—आचरणम् ।
व्यसन—व्यसनं, दुराचारः ।
व्याख्या—टीका, व्याख्या ।

श

शक—शङ्का, संशयः, सन्देहः ।
शकुन—निमित्तं, लक्षणं, चिह्नम् ।
शक्ति—शक्तिः, पराक्रमः ।
शठता—धूर्त्तता ।
शपथ—शापः ।
शब्द—नादः, ध्वनिः ।
शयन—स्वापः, निद्रा ।
शरारत—दुष्टता ।
शर्त—सन्धिः ।
शहादत—प्रमाणम् ।
शान्ति—स्थिरता, शान्तिः ।
शान—गौरवं, उत्कर्षः ।
शाबासी—धन्यवादः, साधुवादः ।
शासन—निदेशः, शासनं, आज्ञा ।
शिकायत—निन्दा ।
शीत—शीतलता ।
शील—आचरणं, स्वभावः ।
शुबहा—सन्देहः, द्वैधं, संशयः ।
शूरता—शौर्यं, सामर्थ्यम् ।
शेखी—प्रगल्भता, धृष्टता ।
शैतानी—दुष्टता ।
शोरगुल—कोलाहलः ।
शोहरत—प्रसिद्धिः ।
शोषण—शोषणम् ।

स

संयोग—संयोगः, दैवयोगः ।
सचाई—सत्यता ।
सदमा—आघातः, दुःखम् ।
सत्याग्रह—शान्तिपूर्वकाग्रहः ।
सत्यानाश—सर्वनाशः ।
सफर—यात्रा ।
सफाई—विमलता, स्वच्छता ।
सफेदी—शुक्लता, श्वेतिमा ।
सबर—तुष्टिः, सन्तोषः ।
सरोकार—सम्बन्धनः, प्रयोजनम् ।
सर्दी—शैत्यम् ।

सलाह—मन्त्रणा, मन्त्रः ।
सलूक—व्यवहारः ।
सवाल—पृच्छाः, प्रश्नः ।
सवाल—जवाब—प्रश्नोत्तरम् ।
सहयोग—साहाय्यं, सहायता ।
सहारा—आश्रयः ।
सहूलियत—शिष्टता, सभ्यता ।
साज—सामग्री, प्रसादनम् ।
साजिश—कूटप्रबन्धः, षड्यन्त्रम् ।
साथ—मैत्री, पारस्परिकव्यवहारः ।
सारांश—निष्कर्षः ।
सिङ्गार—प्रसाधनं, शृङ्गारः ।
सिंचाई—सेचनम् ।
सिकुड़न—सङ्कोचः ।
सितारा—भाग्यं, दैवम् ।
सिद्धि—सफलता ।
सिफारिश—अनुरोधः ।
सिलसिला—क्रमः ।
सिलाई—स्यूतिः, सीवनम् ।
सीख—शिक्षा ।
सीधापन—सरलता ।
सुकृति—सुकृतिः, पुण्यम् ।
सुध—स्मृतिः, संस्मरणम् ।
सुधार—संस्कारः, संशोधनम् ।
सुभीता—सुकरता, सौविध्यम् ।
सुरत—कामक्रीडा, रतिलीला
सुस्ती—शिथिलता, खिन्नता ।
सूक्ति—सुभाषितम् ।
सूचना—विज्ञापनम् ।
सूजन—शोथः ।
सूझ—अद्भुतकल्पना ।
सूद—कुसीदः ।
सैर—पर्यटनं, विहारः, वायुसेवनम् ।
सोच—शोकः, चिन्ता ।
सोहबत—सहयोगः, साहचर्यम् ।
सौगन्ध—शपथः ।
सौगात—उपहारः, उपायनम् ।
सौजन्य—सुजनता ।
सौहार्द—मित्रता ।
स्तुति—स्तोत्रं, स्तुतिः, स्तवः ।
स्नेह—प्रीतिः, प्रणयः ।

ह

हंसी—परिहासः, हास्यम् ।
हक—स्वत्वं, अधिकारः ।
हत्या—घातः, वधः, मारणम् ।
हथकण्डा—हस्तकाण्डः ।
हर्ज—क्षतिः, हानिः ।
हलचल—विक्षोभः, क्षोभः ।
हांक—आह्वानं, आकरणम् ।
हार—पराजयः ।
हाल—समाचारः, परिस्थितिः ।
हिकमत—उपायः ।
हिदायत—आदेशः ।
हिफाजत—पालनं, रक्षणम् ।
हिकमत—असभ्यता ।
हिम्मत—आज्ञा, शासनम् ।
हुक्म—आज्ञा ।

हुकूमत—शासनं, निदेशः ।
हुज्जत—व्यर्थविवादः ।
हुरदंगा—उत्पातः, उपद्रवः ।
हुनर—विद्या, कला ।
हुलास—अभिलाषा, उत्साहः ।
हो-हुल्लड़—कोलाहलः ।
हुलिया—स्वरूपं, आकृतिः ।
हुस्न—सुन्दरता, सौन्दर्यम् ।
हैसियत-योग्यता, सम्पत्तिः, प्रतिष्ठा ।
हैसियत—प्रणः ।
होम—हवनम् ।
होशियारी—चतुरता, दक्षता कुशलता ।
हौसला—उत्कण्ठा ।
ह्रास—दुःखम् , अवनतिः ।
ह्लाद—आनन्दः ।

विशेषणवर्गः ।

अ

अंकक—अङ्ककः ।
अकलमन्द—बुद्धिमान् , ।
अकिञ्चन—अकिञ्चनः, निर्धनः, दरिद्रः, निस्वः ।
अकेला-एकाकी, एककः, एकः ।
अखण्ड—अविभक्तः, निरवच्छिन्नः ।
अखिल—अखिलः, निखिलः, समग्रः, सम्पूर्णः, सर्वः ।
अगम—अगम्यः, दुर्गमः । दुर्बोधः दुर्ज्ञेयः ।
अगाध—अतलस्पर्शः, निम्नं, गभीरम् ।
अग्रिम—आद्यः, प्रथमः, अग्रयः, अग्रिमः ।
अचूक—अवश्यम्भावी, अमोघः
अचेत—अचेतः, मूर्च्छितः विसञ्ज्ञः, गतसंज्ञः ।
अच्छा—रम्यः, सुन्दरः, रमणीयः, विमलः, निर्मलः, सुखकरः ।
अछूत—अस्पृश्यः, स्पर्शायोग्यः ।
अजब—विचित्रः, चित्रः, अद्भुतः, आश्चर्यकारी, विस्मयप्रदः ।
अजान—निर्बोधः, अज्ञः, अनभिज्ञः अबोधः ।
अटल—अचलः, स्थिरः, अचञ्चलः अटलः ।
अतुल—अतुलनीयः, अनुपमः, अप्रमेयः ।
अथाह—अतलस्पर्शः ।
अदना—साधारणः, तुच्छः ।
अधम—नीचः, ह्रस्वः, पापी ।
अधमरा—आहतः, अर्धमृतः ।
अधर्मी—पापी, धर्मविमुखः ।

अधीन—अधीनः, वशगः ।
अधीर—चञ्चलः, चलः , चपलः, धैर्यरहितः, अधीरः ।
अधेड़—अर्धवयस्कः, वृद्धकल्पः ।
अनजान—अज्ञातः, अपरिचितः, अविदितः ।
अनपढ़—निरक्षरः, अशिक्षितः, अपठित
अनमोल—अमूल्यः, बहुमूल्यः ।
अनर्गल—उच्छृङ्खलः, निरङ्कुशः, निरर्गलः ।
अनाथ—अशरणः, निराश्रयः, असहायः, निरालम्बः ।
अनित्य—नश्वरः, नाशवान् ।
अन्धा—नेत्रहीनः, अन्धः ।
अवारा—वृथाभ्रमणशीलः ।
अश्रुत—अश्रुतः ।
असल—वास्तविकः, यथार्थः, तात्त्विकः । अकृत्रिमः ।
असमान—अनुपमः ।
असीम—अनन्तः, असीमः ।
आखिरी—अन्त्यः, अन्तिमः ।
आगत—आगतः, आयातः, उपेतः ।
आगामी—भावी, आगामी ।
आजाद—स्वाधीनः, स्वच्छन्दः, स्वतन्त्रः ।
आजिज—उद्विग्नः, व्याकुलः, उद्वेजितः ।
आतुर—पीडितः, दुःखितः, रुग्णः ।
आभारी—कृतज्ञः, ऋणी ।
आला—उत्तमः, श्रेष्ठः ।
आशावान्—आशायुक्तः, आशावान् ।
आसान—सुकरः, सरलः ।

इ

इज्जतदार—प्रतिष्ठास्पदः ।
इतना—इयत्, एतावत् ।
इनेगिने—गणनीयः, कतिपयः, न्यूनः ।

ई

ईमानदार—सत्यवक्ता, विश्वसनीयः, विश्वासपात्रः ।
ईशभक्त—ईशभक्तः ।

उ

उऋण—ऋणमुक्तः, ऋणरहितः ।
उगा—उदितः, अङ्कुरितः, उद्गतः ।
उचक्का—लुण्ठकः ।
उच्छृखल—स्वेच्छाचारी, निरङ्कुशः
उजड्ड—अशिष्टः, मूर्खः, असभ्यः ।
उज्ज्वल—निर्मलः, धवलः, श्वेतः ।
उठल्लू—चञ्चलः, अस्थिरः ।
उतारू—उद्यतः, कटिबद्धः, बद्धपरिकरः ।
उतावला—चञ्चलः, त्वरावान्
उत्साही—उत्साही, उत्साहवान्
उदार—दाता, सरलः, दक्षिणः ।
उद्योगी—अध्यवसायी, उद्योगी, यत्नवान् ।
उन्नतिशील—उन्नतिशीलः ।
उस्ताद—शिक्षकः

ऊ

ऊंचा—उन्नतः, उच्चः, विशालः,

तुङ्गः ।

ऊजड़—निर्जनः, शून्यः ।

ऊल-जलूल—वृथावादः ।

ऋ

ऋग्वेदी—ऋग्वेदीयः ।

ऋजु—सरलः, निष्कपटः, अवक्रः ।

ए

एकचाल—समानमार्गः ।

एकरङ्ग—एकवर्णः, एकरङ्गः ।

एकान्त—निर्जनः, शान्तः ।

एहसानमन्द—कृतज्ञः, कृतवेदी ।

ऐ

ऐंचा-ताना—वलिरः, केकरः, खोडः ।

ऐंठबाज—उद्धतः, उद्दण्डः ।

ऐतिहासिक—इतिहासवेत्ता । इतिहाससम्बन्धी ।

ऐयास—विषयी, विषयासक्तः ।

ऐबी—दोषी ।

ऐसा—एतादृशः, एवम्भूतः, ईदृशः, एवम्विधः ।

ओ

ओछा—तुच्छः, नीचः, लघुः ।

ॐव्रती—ॐभक्तः ॐ व्रती ।

ओहदेदार—पदाधिकारी, लब्धपदः ।

औ

औघट—दुर्गमः, दुस्तरः ।

औघड़—यथेच्छागामी, मनस्वी ।

औझड़ी—उपद्रवी ।

औंधा—नताननः, निम्नमुखः ।

क

कञ्जूस—कृपणः, ।

कम्बख्त—दुष्टः, भाग्यहीनः ।

कच्चा—अपक्वः ।

कट-कटिया—विद्वेषकारी ।

कट्टर—हठी, आग्रही, दृढी ।

कड़ा—उत्कटः, कठोरः, कर्कशः । ल

कडुआ—कटुः, कटुकः

कनकटा—

कबरा—कर्बुरः ।

कम—स्तोकः, न्यूनः, अल्पः ।

कमजोर—दुर्बलः, निर्बलः, अबलः ।

कमसीन—अल्पवयस्कः ।

कमाऊ—उद्यमी, श्रमी ।

कमीना—अधमः, नीचः, दुष्टः ।

कर्जमन्द—ऋणी, ऋणजीवी ।

कर्तव्य—करणीयः, अनुष्ठेयः ।

कर्मशील—कर्मशीलः ।

कसैला—कषायः ।

काककण्ठी—कटुभाषी ।

कागजी-कागदीयः, पत्रीयः ।

कातर-भीरुः, अधीरः,

कातिल-प्राणहर्ता, घातकः, क्रूरः ।

काना-एकाक्षः, काणः

काबिल-अभिज्ञः, विज्ञः, योग्यः ।

कामयाब-सफलः, फलीभूतः ।

कामी-कामुकः, कामी ।

कायम-स्थितः, विद्यमानः, वर्त्तमानः ।

कायल—शिथिलः ।

कारगर—हितकरः ।
काला—श्यामः, मेचकः, कृष्णः ।
कुडौल—कुरूपः, विकृतः ।
कुवांरा—अविवाहितः, कुमारः ।
क्रूर—क्रूरः, निर्दयः ।
कैसा—किम्विधः, कीदृशः ।
कोमल—मृदुः, सुकुमारः, कोमलः ।
कोरा—नूतनः, नवीनः, नवः ।
कौलक—वांशिकः, कौलकः ।

ख

खङ्ग—शून्यहस्तः, निर्धनः ।
खचित—जटितः, उत्कीर्णः ।
खट्टा—खट्टः ।
खड़ा—उत्थितः ।
खतम—समाप्तः ।
खप्ती—उन्मत्तः ।
खफा—कुपितः, रुष्टः, क्रुद्धः ।
खरा—कर्कशः, खरः, तीक्ष्णः ।
खराब—दुष्टः, नष्टः, ।
खान-दानी—कुलीनः, वंश्यः ।
खामोश—धीरः, शान्तः ।
खारिज—बहिष्कृतः, च्युतः ।
खालिस—शुद्धः ।
खुला—मुक्तः । प्रकटः, प्रकाशितः ।
खुश—प्रसन्नः, मुदितः, आनन्दितः ।
खुशबूदार-सुरभियुक्तः, सुगन्धयुक्तः ।
खूंखार—घातकः, क्रूरः ।
खूनी—निर्दयः, घातकः, अत्याचारी ।
खूब—अधिकः, बहुसुन्दरः, शोभनः ।
खेलाड़ी—क्रीडकः, खेलकः ।
खोखला—अन्तः शून्यः ।
खोजक-अन्वेषकः ।

ग

गञ्जा—खल्वाटः, खलतिः ।
गन्दा-अपवित्रः, मलिनः, दूषितः ।
गम्भीर-अगाधः, गम्भीरः ।
गँवार-मूर्खः, जडः, पामरः ।
गठीला-हृष्टः, पुष्ट, हृष्ट-पुष्टः ।
गद्-गद्-आनन्दितः, हर्षितः सुप्रसन्नः ।
गप्पी-वृथावादी, मिथ्याभाषी ।
गरम-उष्णः, तप्तः ।
गरीब-दरिद्रः ।
गवैया-गायकः, गाथकः ।
गहन-गम्भीरः, अगाधः ।
गहरा-गम्भीरः, अतलस्पर्शः ।
गाढ़ा-गाढः, प्रगाढः ।
गाफिल-असावधानः, अनवहितः ।
गाभिन-गर्भिणी, गर्भवती ।
गारत-नष्टः, प्रणश्यः ।
गाहक-ग्राहकः ।
गिरफ्तार-गृहीतः, बद्धः, ग्रस्तः ।
गीला-आर्द्रः, क्लिन्नः ।
गुद-गुदा-पुष्टः, स्थूलः, कोमलः ।
गुप्त-प्रच्छन्नः, अन्तर्हितः ।
गुल-गुला-(देखिये "गुद-गुदा")
गुस्ताख-धृष्टः, उद्धतः, उद्दण्डः ।
गूंगा-मूकः, अवाक्, स्तब्धः ।

गृहस्थ-गृही ।

गैर-अन्यः, अपरः, द्वितीयः ।

गैरमुनासिब-अयोग्यः, अनुचितः ।

गैरहाजिर-अनुपस्थितः ।

गोरा-उज्ज्वलः, धवलः, शुक्लः, श्वेतः ।

गोल-वृत्तः, वर्तुलः, गोलः ।

गोल-मोल-अव्यक्तः, अस्पष्टः ।

घ

घटक-घटकः, मध्यस्थः ।

घटिया-व्यभिचारी, दुष्टः ।

घना-सान्द्रः, निबिडः ।

घनिष्ठ-गाढः, प्रगाढः ।

घमासान-भीषणः, भयङ्करः ।

घरेलू-गृहसम्बन्धी ।

घिसा-घृष्टः ।

घुसा-प्रवेशितः ।

घिरा-वेष्टितः ।

घोर-दारुणः, भीषणः ।

च

चञ्चल—चपलः, चञ्चलः, चलः ।

चण्ट—चतुरः, धूर्त्तः ।

चकनाचूर—चूर्णितः ।

चटोरा—लोलुपः, लोभी ।

चमकदार—कान्तिमान्, भास्वरः ।

चलता-पुर्जा—व्यवहारपटुः, उद्यमी ।

चलता-फिरता—जङ्गमः ।

चिकना—स्निग्धः, चिक्कणः ।

चितचोर—प्रियः, मनोहरः, रमणीयः ।

चिरपुरा—तिक्तः, कटुः ।

चुकता—निःशेषः, सम्पूर्णः ।

चुस्त—सङ्कुचितः, दृढः ।

चूतिया—असभ्यः ।

चोखा—तीक्ष्णधारः, निशितधारः ।

चौकन्ना—सतर्कः, सावधानः, अप्रमत्तः, स्थिरचित्तः ।

चौकोर—चतुरस्रः, चतुष्कोणः ।

चौपट—नष्टः, भ्रष्टः ।

चौपहल—वर्गाकारः, चतुष्पार्श्वः ।

चौरङ्गा—चतुर्वर्णः, चतुरङ्गः ।

छ

छबीला—शोभनः, रसिकः, सुन्दरः ।

छली—धूर्त्तः, छली, कपटी ।

छर-छरा—क्षारयुक्तः ।

छिछला—उत्तानः ।

छनि-छिना—उपद्रवी ।

छुट्टा—मुक्तः, अबद्धः । एकाकी ।

छूछा—शून्यः, रिक्तः ।

छैला—रूपवान्, सुन्दरः ।

छोटा—ह्रस्वः, लघुः ।

ज

—वनवासी, वनेचरः, आरण्यकः ।

जङ्गी—वीरः, सैनिकः, योधनः ।

जञ्जाली—प्रपञ्ची ।

जईफ—स्थविरः, वृद्धः, प्रवयः ।

जड़ाऊ—उत्कीर्णः, जटितः ।

जबर—पुष्टः, बली ।

जवान-युवा, तरुणः ।
जवाबदेह-उत्तरदाता, उत्तरदायी ।
जयकारी-जयप्रदः, जयकारी ।
जहरीला-विषाक्तः, विषमयः ।
जाकड़-अवलोकनार्थः ।
जारी-चलमानः, आरब्धः ।
जालिम-अत्याचारी ।
जालिया-मायावी, वञ्चकः, धूर्त्तः ।
जाहिर-प्रसिद्धः, विदितः ज्ञातः ।
जुदा-भिन्नः, अन्यः ।
जुल्मी-अत्याचारी ।
जेठा-ज्येष्ठः, अग्र्यः ।
जोशीला-प्रभावशाली, आवेशपूर्णः ।
झका-झक-विमलः, विशदः ।
झक्की-उन्मत्तः, प्रलापी, प्रमत्तः ।
झगड़ालु-द्रोहशीलः ।

ट

टटका-नूतनः, नवः, नवीनः, नव्यः ।
टिकाऊ-स्थायी, दृढः, पुष्टः ।
टुटपुंजिया-अल्पवित्तः, स्तोकधनः ।
टेढ़ा-वक्रः, कुटिलः, ।
टोनहा-मायावी, छली ।

ठ

ठण्डा-शीतलः, शीतः ।
ठग-व , धूर्त्तः, प्रतारकः ।
ठूंठा—शून्यः, रिक्तः ।
ठोस—सारवान्, निविडः, घनः ।

ड

डामा-डोल-चलः, अस्थिरः, चञ्चलः ।
डिल-मिल—पदच्युतः, पृथक्कृतः, च्युतः ।
डेवढ़ा—सार्धगुणितः ।

ढ

ढङ्गी—पाखण्डी ।
ढालुआं—प्रवणः, क्रमशोनिम्न ।
ढीठ—प्रगल्भः, निर्भीकः ।
ढीला—शिथिलः, श्लथः ।
ढोंगी—प्रपञ्चकः ।

त

तङ्ग—क्लेशितः, दुःखितः ।
तगड़ा—निरामयः, स्वस्थः
तजुरबेकार—अनुभवी ।
तनहा—असहायः, एकाकी ।
तर—शीतः, आर्द्रः ।
ताबेदार—वशानुगः, आज्ञाकारी ।
तिकोना—त्र्यस्रः, त्रिकोणः ।
तिगुना—त्रिगुणः ।
तितर-बितर—विशीर्णः, छिन्न-भिन्नः ।
तिरछा—वक्रः, कुटिलः, तिरश्चीनः ।
तीखा—खरः, तीक्ष्णः ।
तीता—तिक्तः ।
तेज—निशितः, कुशलः ।
तैयार—उद्यतः, प्रस्तुतः ।
तोतला—अस्पष्टवादी, अव्यक्तवादी ।

थ

थका—क्लान्तः, श्रान्तः ।
थिर—स्थिरः, धीरः ।
थर-थरा—कम्पितः ।

थोड़ा–अल्पः, न्यूनः, ।

द

दगाबाज–छली ।
दबङ्ग–प्रभावशाली ।
दबीज–स्थूलः, गाढः ।
दम्भी–अहङ्कारी ।
दरबारी–सभासद्, सभ्यः ।
दाखिल–प्रविष्टः, अर्पितः, दत्तः ।
दानी–दाता, दानशीलः, दानी ।
दाहिना–सव्यः,दक्षिणः, वामेतरः ।
दिखावटी–दर्शनीयः ।
दिलचस्प–मनोहरः, शोभनः ।
दिलदार–उदारः, सरलः ।
दिलावर–उत्साही, हृदयालुः ।
दिल्लगी बाज–हास्यकारी, हासकः ।
दुगुना–द्विगुणः ।
दुतर्फा–उभयपक्षीयः, उभयपक्षावलम्बी ।
दुनियादार–संसारी, गृहस्थः गृही ।
दुबला–कृशः ।
दूरन्देश–दूरदर्शी, दीर्घदर्शी ।
दूरगामी–दूरगामी
दूसरा–द्वितीयः, परः, अपरः,अन्यः ।
देशी–देशजः, देशीयः, देश्यः ।
दैनिक–आह्निकः, दैनन्दिनः ।
दोतल्ला–द्विभौमः, द्वितलः ।
दोमुहां–द्विमुखः, कपटी ।
दोषी–दोषी, अपराधी ।

ध

धक्काड़–बलिष्ठः ।
धनिक–सम्पन्नः, धनी, धनिकः ।
धर्मी–धर्मी, धार्मिकः ।
धीर–गम्भीरः, प्राज्ञः, विज्ञः ।
धुरन्धर–धुरीणः, धुर्यः ।
धूर्त्त–वञ्चकः, धूर्त्तः ।
धूसर–पाण्डुवर्णः ।

न

नङ्गा–नग्नः, विवस्त्रः । निर्लज्जः ।
नकली–कृत्रिमः ।
नक्कू–बृहन्नासिकः, महाघ्राणः ।
नजदीकी–निकटवर्त्ती, समीपवर्त्ती ।
नदारद्–अगोचरः, नष्टः ।
नन्हा–ह्रस्वः, लघुः ।
नफीस–शोभनः, सुन्दरः ।
नमकहराम–कृतघ्नः, अकृतज्ञः ।
नमकहलाल–कृतज्ञः, कृतवेदी । स्वामिभक्तः ।
नया–नव्यः, नूतनः, नवीनः ।
नरम–कोमलः
नरमदली (लिबरल)–नम्रदली ।
नशेबाज–मादकद्रव्यसेवी ।
नाउम्मेद–हताशः, निराशः, आशाहीनः ।
नाकाबिल–अयोग्यः, अनर्हः ।
नाखुश–रुष्टः, अप्रसन्नः, क्रुद्धः ।
नागवार–असह्यः, अक्षम्यः, अप्रियः ।
नाचीज–असारः, तुच्छः ।
नाजुक–सुकुमारः, कोमलः ।
नातेदार–सम्बन्धी ।
नादान–मूर्खः, अबोधः, बालः ।

नापसन्द्–अरुचिकरः, अप्रियः ।
नामञ्जूर–असम्मतः, अस्वीकृतः ।
नामुमकिन–असम्भाव्यः, असम्भवः
नाराज—देखिये "नाखुश"
नामर्द–नपुंपकः, कातरः, भीरुः ।
नालायक–अयोग्यः ।
निकम्मा–निरर्थकः, अनुपयोगी ।
निठल्ला–अव्यवसायी, निरुद्यमः ः
निठुर–निष्ठुरः, कर्कशः, कठोरः
निडर–निर्भयः, साहसी, निर्भीकः ।
निपुण–दक्षः, चतुरः, पटुः,
नियुक्त–नियुक्तः, स्थापितः ।
निरङ्कुश–उच्छृङ्खलः ।
निराकार–आकृतिहीनः, निराकारः
निर्गन्ध–गन्धरहितः ।
निर्मूल–निराधारः, निर्बीजः ।
निर्लज्ज–अव्रीडः, निस्त्रपः ।
निरोग–निरामयः, नीरुजः ।
नीच–अधमः, अवरः ।
नेक–साधुः, भद्रः, सुजनः, सज्जनः ।
नेक-चलन–साधुवृत्तः, सदाचारी ।
नेस्तनामूद्–प्रणष्टः, निर्मूलः,
निर्बीजः ।
नौसिखुआ–नवशिक्षितः ।
नौसरिया–धूर्त्तः, छाद्मिकः ।

प

पङ्किल–मलिनः, पङ्किलः, कर्दमः ।
।
पञ्च–जननायकः, नायकः, मध्यस्थः ।
पक्का–दृढः, पक्वः, पुष्टः, निश्चितः ।
पचगुना–पञ्चगुणः ।
पचरङ्ग–पञ्चवर्णः, पञ्चरङ्गः ।
पतित–पापी, धर्मच्युतः ।
परोपकारी–दयालुः, परोपकारी,
परहितैषी ।
पसन्द्–प्रियः, रुचिकरः, रुच्यः ।
पहला–आद्यः, आदिमः, प्रथमः ।
पागल–उन्मत्तः, प्रमत्तः ।
पाचक–पाचकः ।
पाजी–नीचः, दुष्टः, असभ्यः,
अशिष्टः ।
पाबन्द्–बाध्यः, विवशः ।
पीड़ित–दुःखितः, पीडितः ।
पुनीत–पूतः, मेध्यः, पवित्रः ।
पुरवासी–पौरः, पुरवासी, पुरजनः ।
पुराना–प्राचीनः, पुरातनः, पुराणः ।
पूरा–पूर्णः, पर्याप्तः ।
पेटू–उदरम्भरिः, कुक्षिम्भरिः ।
पैदा–जातः, उत्पन्नः, उद्भूतः ।
पैना–तीक्ष्णः, निशितधारः ।
पोढ़–प्रौढः, सुदृढः ।
पोख्ता–अचलः, स्थायी ।
पोशीदा–गुप्तः, प्रच्छन्नः ।
प्रकट–व्यक्तः, स्फुटः ।
प्यासा–तृषितः पिपासितः, तृषार्त्तः ।
प्रवीण–निष्णातः, निपुणः, सुचतुरः ।
प्रेमी—प्रणयी, प्रेमी ।

फ

फक्त--केवलम् ।

फजूल-निरर्थकः निष्प्रयोजनः, व्यर्थः, निष्फलः।

फटा-विदीर्णः, भिन्नः।

फर्स्ट-(आंग्लशब्दः) प्रथमः, आद्यः। श्रेष्ठः, उत्तमः, वरेण्यः।

फेल-(आंग्लशब्दः)-असफलः।

फसी-(,,) सुन्दरः, दर्शनीयः, चित्ताकर्षकः।

ब

बक्की-जल्पाकः, वावदूकः।

बड़ा-विपुलः, विशालः, बृहत्।

बद्‌चलन-दुराचारी, दुर्वृत्तः, दुर्व्यवहारः।

बद्‌नाम-कलङ्कितः।

बद्‌बूदार-कुत्सितगन्धः, दुर्गन्धः।

बद्‌माश-दुष्टः, उपद्रवी।

बदहवास-व्याकुलः, अचेतः।

बरखास्त-पृथक्कृतः, च्युतः।

बरखिलाफ-प्रतिकूलः, विरुद्धः।

बरबाद-प्रणष्टः, ध्वस्तः।

बरामद-लब्धः, प्राप्तः, अधिगतः।

बलवान्-बलवान्।

बहादुर-वीरः। कुशलः।

बहाल-पुष्टः।

बाकी-शेषः, अवशिष्टः।

बागी-द्रोही, राजद्रोही।

बांया-वामः, सव्येतरः।

बारीक-सूक्ष्मः, अतिकृशः।

:।

बिकाऊ-विक्रेयः।

बिगाड़ू-कर्मनाशकः, कार्यध्वंसी।

बीहड़-विकटः, विषमः।

बुजदिल-कातरः, भीरुः।

बुरा-निकृष्टः, निन्द्यः।

बेअकल-मूर्खः, निर्बुद्धिः, मन्दबुद्धिः।

बेईमान-अविश्वसनीयः।

बेचारा-अनाथः, असहायः।

बेजा-अयोग्यः, अनुचितः।

बेफिक्र-निश्चिन्तः, अशोकः।

बेहतर-उत्तमः, उचितः।

बेहाल-विकलः, आकुलः।

बेहूदा-मूर्खः, असभ्यः।

बेहोश-गतसंज्ञः, मूर्च्छितः।

बौड़म-प्रमत्तः, उन्मत्तः।

भ

भकुआ-अल्पबुद्धिः।

भक्त-भक्तिमान्, भक्तः, सेवकः।

भगन्तू-पलायनशीलः।

भड़कीला-दीप्तिमान्।

भड़-भड़िया-बहुभाषकः, जल्पाकः।

भद्दा-कुरूपः, अभद्रः, विकृतः।

भयङ्कर-भयङ्करः, भयप्रदः।

भरपूर-पूर्णः।

भला-सज्जनः, साधुः, उत्तमः, भद्रः।

भारी-गुरुः, सारवान्।

भींगा-आर्द्रः, क्लिन्नः।

भुक्कड़-बुभुक्षितः, क्षुधार्तः।

भेदिया-कर्णेजपः, भेदकः, गुप्तचरः।

भोला-भाला-सरलः।

म

मञ्जूर-मङ्गीकृतः, स्वीकृतः।

मक्कार-मायावी, वञ्चकः ।
मग्न -निमग्नः ।
मजबूत-प्रौढः पुष्टः ।
मजबूर-विवशः, अशक्तः, अक्षमः, अवशः ।
मजेदारस्वादिष्ठः, स्वादुः, स्वादः, युक्तः ।
मझला-मध्यमः, माध्यमः ।
मददगार-सहायः, सहायकः, सहयोगी ।
मनगढ़न्त-कल्पितः, काल्पनिकः ।
मना-प्रतिषेधः, वर्जितः, निषिद्धः ।
मशहूर-प्रसिद्धः, प्रख्यातः, विश्रुतः ।
मस्त-आनन्दमग्नः, मत्तः ।
मस्तना-प्रमत्तः, मत्तः ।
महंगा-महर्घः ।
महज-केवलः, शुद्धः ।
माकूल-योग्यः, उचितः, अनुकूलः ।
मामूली-तुच्छः, साधारणः ।
मालूम-विदितः, ज्ञातः, अवगतः ।
मासिक-मासभवः ।
मिस्ल-सदृशः, तुल्यः, समानः ।
मीठा-मधुरः, मिष्ठः ।
मुख्तसर-सङ्क्षिप्तः, सङ्कुचितः ।
मुख्य-अग्रेसरः, मुख्यः, प्रधानः ।
मुनासिब-योग्यः, उचितः ।
मुफीद-लाभकारी, लाभदायकः ।
मुफ्त-निर्मूल्यः, अमूल्यः ।
मुमकिन-सम्भवः ।
मुलायम-मृदुः, कोमलः ।
मुश्किल-असमञ्जसः, कठिनः ।
मुसल्लम-सम्पूर्णः,समग्रः, निखिलः, सर्वः ।
मुस्तैद-तत्परः, उद्युक्तः, आसक्तः ।
मुहताज-परमुखापेक्षी ।
मूर्ख-मूर्खः, देवानां प्रियः* ।
मेहरबान-कारुणिकः,दयालुः,कृपालुः
मोटा-मांसलः, स्थूलः, पीवरः ।
मौजूद-प्रस्तुतः, वर्तमानः, उपस्थितः ।
मौसिमी—ऋतुजः, ऋतुसम्बन्धी ।
मौनी-वाचंयमी ।

य

यजुर्वेदी-यजुर्वेदीयः ।
याचक-याचकः ।
यज्ञकर्त्ता-याज्ञिकः ।

र

रङ्क-निर्धनः, दरिद्रः ।
रङ्गीन-रञ्जितः, वर्णितः ।
रंगीला-प्रेमी, अनुरागी, रसिकः ।
रक्षित-रक्षितः, पालितः ।
रचित-निर्मितः, कृतः, विहितः ।
रण्डीबाज-वेश्यागामी ।
राजकीय—राजकीयः ।
राष्ट्रीय-राष्ट्रियः, राष्ट्रसम्बन्धी ।
(अन्तर्राष्ट्रीय-अन्ताराष्ट्रियः)
रिहा-त्यक्तः, मुक्तः ।

* यह शब्द अब गोष्ठी आदिके समयमें ही प्रयोग होता है ।

रूखा-शुष्कः, नीरसः, रूक्षः।
रोगी-रुग्णः, रोगी।

ल

लंगड़ा-खञ्जः।
लचीला (लचकदार)=लपनशीलः
लजीला-लज्जालुः, त्रपिष्णुः।
लज्जतदार-स्वादिष्टः, स्वादयुक्तः।
लठैत-यष्टिधरः, याष्टीकः।
लाचार-विवशः, असमर्थः।
लाजिम-योग्यः, उचितः।
लापता-गुप्तः, नष्टः।
लापरवा-प्रमादी, अनवहितः।
लायक-योग्यः, प्रशंसनीयः, श्लाघार्हः।
लालची-लोभी, लुब्धः, लोलुपः।
लुटेरा-पाटच्चरः, लुण्ठकः।
लूला-पङ्गुः।

व

वंक-कुटिलः, अरालः।
वञ्चित-प्रतारितः, वञ्चितः।
वर्तमान-विद्यमानः, प्रस्तुतः, वर्तमानः।
वाकिफ-परिचितः, विदितवृत्तान्तः।
वासिन्दा-वासी, निवासी।
विदेशी-वदेशिकः, विदेशीयः।
विविध-अनेकविधः, नानाविधः।
विस्तृत-आयतः विस्तृतः।
वैरागी-विरागी।

श

शराबी-मद्यसेवी, मद्यपः।
शराबोर-अतिक्लिन्नः, अत्यार्द्रः।
शरारती-प्रगल्भः, दुष्टः, धृष्टः।
शरीक-संयुतः, मिलितः।
शामिल- ,, ,,।
शिक्षित-शिक्षितः पठितः।
शैतान-अत्याचारी, दुष्टः।
शोख-निर्भयः, प्रगल्भः।
शोषक-शोषकः।

स

सङ्गी-मित्रं, सखा, सुहृद्।
सगा-सोदरः, सगर्भ्यः, सगोत्रः।
सजग-सतर्कः, जागरूकः।
सजीव-जीवधारी, जीवयुक्तः।
सज्जन-साधु, सुजनः।
सदर-प्रमुखः, प्रधानः।
सपाट-समतलः।
सफल-फलयुक्तः, सफलः।
सफा-विमलः, स्वच्छः।
सफेद-धवलः, उज्ज्वलः, श्वेतः।
सब्ज-हरितः।
समेत-सहितः, अन्वितः, युक्तः।
सयाना-चतुरः, निपुणः।
सरदार-प्रधानः, नायकः।
सरल-उदारः।
सरहदी-सीमासम्बन्धी, सीमाविषयी।

सराहनीय-श्लाघनीयः, प्रशंसार्हः, स्तुत्यः।
सरीखा-तुल्यः, सदृशः, समानः ।
सस्ता-अल्पमूल्यः, सुलभः ।
सहनशील-क्षमी, क्षन्ता ।
सहपाठी-सहचरः,* सतीर्थ्यः,
सहयोगी-सहचरः, सहयोगी, सहायकः।
सहज-सुकरः, सरलः, सुखसाध्यः।
सांवला-श्यामः, श्यामलः।
साझीदार-अंश हरः, अंशभागी।
साथी-वयस्कः, सहचरः।
सादा-केवलः, शुद्धः, विनीतः, शुक्लः।
साहसी-साहसी, साहसिकः।
सिड़ी-प्रमत्तः, उन्मत्तः ।
सितमगर-अन्यायी, दुराचारी।
सिरताज-श्रेष्ठः, शिरोभूषणम्।
सुघड़—शोभनः, सुन्दरः, रूपवान्।
सुजन-विज्ञः, भद्रः ।
सुथरा-स्वच्छः, विशारदः।
सुन्दर—शोभनः।
सुनहला-काञ्चनवर्णः।
सुरीला—सुस्वरः, मधुरध्वनिकः।
सुस्त—शिथिलः, अलसः ।
सुहावना-रमणीयः, ललितः ।
सूना-रिक्तः, शून्यः।
सूम-कृपणः ।
सौखीन-रसिकः।

ह

हंसमुख-स्मितमुखः, पुलकितवदनः ।
हकदार-अंशभागी
हट्टा-कट्टा-स्थूलः, हृष्टः, पुष्टः।
हठी-आग्रही, हठी।
हत्यारा—घातकः, क्रूरः।
हथ-लपक-पाटच्चरः।
हलका-अल्पः, ह्रस्वः ।
हसीन-शोभनः मनोहरः,
हाजिम-पाचकः।
हाजिर-प्रस्तुतः, हितकरः !
हितू—हितैषी, हितेच्छुः, हितकरः ।
हिम्मती-साहसी, साहसिकः ।
होनहार—भावुकः।
होशियार—निपुणः, चतुरः।

*एक गुरुके यहां पढ़नेवाले छात्र आपसमें एक श्रेणीमें न होनेपर भी सतीर्थ्य कहलाते हैं।

क्रियावर्गः ।

अ

अघाता है—तृप (४) तृप्यति । भावे-कर्मणि-तृप्यते ।
अचरज करता है—(नामधातु) विस्मीयते ।
अच्छा लगता है—रुच (१) रोचते । भावे-रुच्यते ।
अपमान करता है—अप-मनु (४) अपमन्यते । क० अपमन्यते ।
अभिमान करता है—अभि-मनु (४) अभिमन्यते ।
अलग होता है—वि युज (४) वियुज्यते ।

आ

आंकता है—अङ्क (१०) अङ्कयति, अङ्कयते । क० अङ्क्यते ।
आंजता है—अञ्ज (७) अनक्ति । क० अज्यते ।
आग्रह करता है—आङ्ग्रह (९) आगृह्णाति, आ ह्णीते ।
आदर करता है—आङ् दृ (६) आद्रियते ।
आचमन करता है—आङ् चमु (१) आचामति ।
आता है—आङ्गम (१) आगच्छति ।
आनन्दित होता है—आङ्नदि (१) आनन्दति ।
आराधन करता है—आङ्राध (४) आराधयति ।
आलिङ्गन करता है—आङ् लिगि (१) आलिङ्गति ।
आवाज करता है—शब्द (१०) शब्दयति, शब्दयते ।
आशा करता है—आङ् शासु (२) आशास्ते ।
आह भरता है—व्यथ (१) व्यथते ।

इ

इन्तजाम करता है—प्रबन्ध-प्रबध्नाति ।
इलजाम लगाना—णिजन्त-दूषयति दू-षयते ।
इलाज करता है—कित (१) चिकित्सति ।
इशारा करता है—सम् कित (१) सङ्केतति ।
इस्तेमाल करता है—उप युज (७) क० उपयुज्यते ।

उ

उकताता है—उत् विज (६) उद्विजते ।

उखाड़ता है—उत् खन (१) उत्खनति-उत्खनते ।
उगता है—उत् इण (२) उदेति ।
उगलता है—उत् गॄ (६) उद्गिरति, उद्गिलति ।
उघारता है—उत् घट (१०) उद्घाटयति, उद्घाटयते ।
उछलता है—उत् शल (१) उच्छलति ।
उठता है—उत् स्था (१) उत्तिष्ठति ।
उड़ता है—उत् डीङ (४) उड्डीयते ।
उतरता है—अव तॄ (१) अवतरति । भा० अवतीर्यते ।
उतावला होता है—उत् तमु (४) उत्ताम्यति । भा० उत्तम्यते ।
उतरता है—उत् तॄ (१) उत्तरति । क० उत्तीर्यते । (पार होता है
उलीचता है—उत् क्षिप (६) उत्क्षिपति-उत्क्षिपते ।
उलटता है—उत् लुठ (६) उल्लुठति ।
उलाहना देता है—उप् आङ् लभ (१) उपालभते ।
उबालता है—क्वथ (१) क्वथति ।

ऊ

ऊंघता है—ष्वप (१) स्वपिति ।

ए

एक करता है—सम् ग्रह (१) सङ्ग्रहति ।

ऐ

ऐठना—एठ (१) एठते ।

ओ

ओकता है—उत् गॄ (१) उद्गिरति ।
ओढ़ता है—आङ् छदि (१०) आच्छादयति, आच्छादयते ।

औ

औटता है—तप (१) तपति (पानी औटाता है, दूध औटाता है)

क

कटता है—कटी (१) कटति । (दिवस समाप्त होता है)
कतरता है—कृती (६) कृन्तति ।
कमाता है—अर्ज (१०) अर्जयति-अर्जयते ।

करता है—कृञ (८) करोति । क० क्रियते ।
कसता है—दृढयति (नाम धातु)
कहता है—वद (१) वदति । क० उद्यते ।
,, —भाष (१) भाषते । क० भाष्यते ।
कांखता है—विलपति ।
काटता है—कृती (६) कृन्तति ।
,, छिद (७) छिनत्ति छिन्ते । क० छिद्यते ।
काढ़ता है—उत् धृ (१) उद्धरति-उद्धरते । क० उद्धृयते ।
कातता है—कृती (६) कृन्तति ।
कांपता है—कम्प (१) कम्पते । भा० कम्प्यते ।
कूजती है—कूज (१) कूजति ।
कूटता है—कुट्ट (१०) कुट्टयति-कुट्टयते ।
कूदता है—कुर्द-कूर्दते ।
कृपा करता है—अनु कम्प (१) अनुकम्पते ।
कोप करता है—क्रुध (४) क्रुद्ध्यति । भा० क्रुध्यते ।
कोसता है—क्रुश (१) क्रोशति ।
कोशिश करता है—यती (१) यतते । चेष्ट (१) चेष्टते ।
कोरता है—(भूंजता है) भ्रस्ज (१) भृज्जति—भृज्जते ।

ख

खतियाना है—लिख (१) लिखति ।
खदेड़ता है—दूरी कृञ (८) दूरीकरोति ।
खरीदता है—क्रीञ (९) क्रीणाति-क्रीणीते । क० क्रीयते ।
खर्च करता है—व्यय (१०) व्ययति ।
खसोटता है—लुण्ठ (६) लुण्ठयति-लुण्ठयते
खरोचता है—आङ् लिख (१) आलिखति
खांसता है—कास (१) कासते ।
खिझता है—क्रुध (४) क्रुध्यति ।
खिलता है—वि कस (१) विकसति ।
खींचता है—कृष (१) कर्षति ।

खुजाता है—कण्डूञ (३) कण्डूयति, कण्डूयते ।
खुलताहै—प्रकाश (२) प्रकाशते । भा० प्रकाश्यते ।
खुश होता है—मुद (१) मोदति ।
खेता है—क्षिप (६) क्षिपति, क्षिपते ।
खेलता है—खेल (१) खेलति । क्रीड (१) क्रीडति ।
खोंखता है—कास्ट (१) कासते ।
खोदता है—खुर्द (१) खूर्दते (देहमें घाव आदिको)
खनु (१) खनति—खनते (जमीनको खोदता है)
खोलता है—उत् घट (१०) उद्घाटयति-उद्घाटयते ।
,, मुच्लृ (६) मुञ्चति—मुञ्चते । क० मुच्यते ।
,, प्रकाश (१) प्रकाशयति-प्रकाशयते ।

ग

गढ़ता है—घट (१) घटयति-घटयते ।
गरजता है—गर्ज (१) गर्जति । भा० गर्ज्यते ।
गलता है—गल (१) गलति । द्रु (१) द्रवति । भा० द्रूयते ।
गरम करता है—तप (१) तपति । भा० तप्यते ।
गंवाता है—नश (४) नश्यति ।
गाड़ता है—कील (१) कीलति । नि-खन (१) निखनति-निखनते
गाता है—गै (१) गायति । क० गीयते ।
गारता है—गृ (१) गारयति । (१) निस्-पीड-निष्पीडयति-निष्पीडयते ।
,, गल (१०) गालयते (धोतीसे पानी गारता है)
गिनता है—गण (१०) गणयति-गणयते ।
गिरता है—पतॢ (१) पतति । भा० पत्यते ।
गुद-गुदाता है—गुद (१) गोदते ।
गुम होता है—णश (४) नश्यति ।
गूजता है—गुञ्ज (१) गुञ्जति ।
गूथता है—गुम्फ (६) गुम्फति ।
,, ग्रन्थ (९) ग्रथ्नाति ।
गौर करता है—ध्यै (४) ध्यायति ।

घ

घटता है—घट्ट (१) घटते। अप-चि-अपचीयते।

घर-घराता है—शब्द (१०) शब्दायते।

घिनाता है—घृणां कृ (८) घृणां करोति।

घिसता है—घृष (१) घर्षति।

घुड़कता है—तर्ज(१०)तर्जयति-तर्जयते। भर्त्स(१०)भर्त्सयति-भर्त्सयते।

घूमता है—भ्रम (१) भ्रमति।

" परि अट (१) पर्यटति।

" भ्रम (४) भ्राम्यति।

" घूर्ण (१) घूर्णयति-घूर्णयते

घेरता है—वृ (१०) वारयति-वारयते।

घोकता है—रट (१) रटति।

घोटता ह—घुट (१) घोटते।

घोरता है—(६) घुडति।

च

चखता है—चष (१) चषति-चषते। स्वाद (१) स्वादते।

चढ़ता है—आङ् रुह (१) आरोहति। क० आरुह्यते।

चबाता है—चर्ब (१) चर्बति।

चमकता है—द्युत (१) द्योतते। (१) भा० द्युत्यते। रुचि (१) रोचते।

चम्पत होता है—चपि (१०) चम्पयति-चम्पयते।

चयन करता है—सम् ग्रह (१) संग्रहति।

चरता है—चर (१) चरति। क० चर्यते।

चर्चा करता है—चर्च (१) चर्चति।

चलता है—चल (१) चलति।

चह-चहाती है—कूज (१) कूजति।

चाटता है—लिह (२) लेढि।

चाहता है—इष(६)इच्छति। कमु(१)कामयते। वाछि(६) वाच्छति।

चिकनाता है—ष्णिह (१०) स्नेहयति-स्नेहयते।

चिताता है—चित (१०) चेतयते।

चिपकाता है—लस (१) लसति । भा० लस्यते ।
चिल्लाता है—क्रन्द (१) क्रन्दति ।
चीखता है—ह (९) हृणाति ।
चुगता है—चि (५) चिनोति-चिनुते । क० चीयते ।
चुगली करता है—सूच (१०) सूचयति-सूचयते ।
चुप होता है—तूष्णी भू (१) तूष्णीम्भवति । मौनम्-अवलम्बते ।
चुभता है—तुद (६) तुदति ।
चुराता है—चुर (१०) चोरयति-चोरयते । मुष—मुष्णाति ।
चूकता है—वि स्मृ (१) विस्मरति ।
चूता है—च्युत (१) च्योतति ।
चूर्ण करता है—चूर्ण (१०) चूर्णयति-चूर्णयते ।
चूमता है—चुबि (१) चुम्बति ।
चूसता है—चूष (१) चूषति ।
चोंथता है—लुञ्च (१) लुञ्चति ।

छ

छलता है—वञ्च (१) वञ्चति ।
छाता है—छद (१०) छादयति-छादयते ।
छिपाता है—गुपू (१) गोपायति ।
छिलता है—तक्ष (१) तक्षति ।
छीनता है—आङ् छिद (१) आच्छिनत्ति ।
छूता है—स्पृश (६) स्पृशति । क० स्पृश्यते ।
छेंकता है—रुधिर (७) रुणद्धि-रुन्धे । क० रुध्यते ।
छेदता है—छिद्र (१०) छिद्रयति-छिद्रयते ।
छोड़ता है—मुच (६) मुञ्चति-मुञ्चते । क० मुच्यते ।
,, त्यज (१) त्यजति । क० त्यज्यते ।
छौंकता है—धूप (१) धूपायति । (शाक आदि)
छोरता है—आङ् छिद(१) आच्छिनत्ति ।

ज

जंचता है—रुच (१) । रोचते । भा(२) भाति ।

जड़ता है—जट (१) जटति।
जपता है—जप (१) जपति। क० जप्यते।
जलता है—ज्वल (१) ज्वलति।
जलाता है—दह (१) दहति। क० दह्यते।
जल्दी करता है—त्वर (१) त्वरते। भा० त्वर्यते।
जांच करता है—निर् ईक्ष (१) निरीक्षते। क० निरीक्ष्यते।
,, ,, अनु सन्धा (३) अनुसन्दधाति।
जानता है—बुध(४)बुध्यते। क० बुध्यते। ज्ञा(९)जानाति। क० ज्ञायते।
जाता है—गम(१)गच्छति। क०गम्यते। व्रज(१)व्रजति। इण्(१)एति।
,, क० ईयते। या (२) याति। षिध (१) सेधति।
जिद करता है—निर् बन्ध (९) निर्बध्नाति।
जीतता है—जि (१) जयति।
जीता है—जीव (१) जीवति। भा० जीव्यते।
जीमता है—जिमि (१) जेमति।
जुड़ता है—जुड (६) जुडति।
जोड़ता है—जुड (१०) जोडयति-जोडयते।
जोतता है—हल (१) हलति। कृष-कृषति।
जोखता है—तुल (१०) तोलयति-तोलयते।

झ

झंखता है—वि लप (१) विलपति। सम् तप सन्तपति।
झगड़ता है—वि वद (१) विवदति कलहं कृ (८) कलहङ्करोति।
झरता है—क्षर (१) क्षरति। झॄ (४) झीर्यति।
झाड़ता है—मार्ज (१०) मार्जयति–मार्जयते।
झांकता है—दृश (१) पश्यति। दृश्यते
झुकता है—नमति (१) क० नम्यते।
झूलता है—दुल (१०) दोलयति–दोलयते।
झेंपता है—लस्ज (१) लज्जते। भा० लज्यते।

ट

टपकता है—स्यन्द (१) स्यन्दते। भा० स्यन्दते।

टपकता है—स्रु (१) स्रवति ।
,, व्रण (१०) व्रणयति—व्रणयते । (रोग आदि) ।
टहलता है—परि अट (१) पर्यटति ।
टलता है—टल (१) टलति ।
टांकता है—टकि (१०) टङ्कयति-टङ्कयते ।
टूटता है—त्रुट (४) त्रुट्यति । भा० त्रुटयते ।
टांगता है—अव लम्ब (१) अवलम्बते ।
टेकता है— ,, (१) अवलम्बते ।

ठ

ठगता है—वञ्चु (१) वञ्चति ।
ठहरता है—स्था (१) तिष्ठति । भा० स्थीयते । वि-रम (१) विरमति-विरमते । भा० विरम्यते ।
ठुकराता है—तिरस् कृ (८) तिरस्करोति ।
ठोंकता है—तड (१०) ताडयति-ताडयते ।

ड

डपटता है—तर्ज (१०) तर्जयति-तर्जयते । भर्त्स (१०)भर्त्सयति-भर्त्सयते।
डरता है—भी (३) बिभेति । त्रसी (४) त्रस्यति । भा० त्रस्यते ।
डंसता है—दंश (१) दंशति ।
डालता है—नि क्षिप (६) निक्षिपति-निक्षिपते । नि अस (४) न्यस्यति ।
डाह करता है—ईर्ष्य (१) ईर्ष्यति ।
डिगता है—वि चल (१) विचलति ।
डींग मारता है—कत्थ (१) कत्थते ।
डूबता है—मस्ज (६) मज्जति । भा० मज्यते ।

ढ

ढंकता है—पि धा (३) पिदधाति, पिदधत्ते । क० पिधीयते ।
ढूंढ़ता है—ढुण्ढ (१) ढुण्ढति ।
ढोता है—वह (१) वहति-वहते । क० उह्यते ।

त

तकता है—रक्ष (१) रक्षति । क० रक्ष्यते ।

तपता है—तप (१) तपति । भा० तप्यते ।
तय करता है—निस् चि (५) निश्चिनोति, निश्चिनुते ।
तरता है—तृ (१) तरति ।
तरसता है—तृष (४) तृष्यति ।
तर्क करता है—तर्क (१०) तर्कयति-तर्कयते ।
तानता है—तनु (८) तनोति, तनुते । क० तन्यते ।
तेज करता है—तिज (१०) तेजयति-तेजयते ।
तोड़ता है—भञ्ज (७) भनक्ति । क० भज्यते ।
तोलता है—मा (२) माति । क० मीयते ।
,, तुल (१०) तोलयति, तोलयते ।

थ

थकता है—श्रमु (४) श्राम्यति । भा० श्रम्यते ।
थमता है—स्तम्भ (५) स्तम्भनोति ।
थर थराता है—कपि (१) कम्पते ।
थूकता है—ष्ठिवु ४) ष्ठीवति ।

द

दण्ड देता है—दण्ड (१०) दण्डयति- दण्डयते ।
दबाता है—दमु (४) दाम्यति । भा० दम्यते ।
दफनाता है—निखन (१) निखनति । क० निखन्यते
दया करता है—दय (१) दयते ।
दवा करता है— कत (१) चिकित्सति ।
दुत कारता है—तर्ज (१०) तर्जयति-तर्जयते ।
दुःख देता है—पीड (१०) पीडयति-पीडयते । क्लिश (९) क्लिश्नाति ।
,, ,, दुःख (१०) दुःखयते ।
दुलारता है—लल (१०) लालयति-लालयते ।
दुहता है—दुह (१) दोग्धि, दुग्धे । क० दुह्यते ।
देखता है—दृशिर (१) पश्यति । क० दृश्यते । ईक्ष (१) ईक्षते ।
देता है—दा (३) ददाति-दत्ते । क० दीयते । दद (१) ददते ।
,, उत् सृज (६) उत्सृजति ।

देर करता है—वि लवि (१) विलम्बते ।
दोष लगाता है—दुष (४) दूषयति-दूषयते ।
दौड़ता है—धाव (१) धावते ।

ध

धक्का देता है—धक्क (१०) धक्कयति ।
धरता है—धृ (१) धरति-धरते ।
धंसता है—ध्वंसु (१) ध्वंसते ।
धुनता है—शुध (४) शुध्यति । (रुई धुनता है)
धूप देता है—धूप (१) धूपायति ।
धूपमें बैठता है—धर्म सेव-धर्म सेवते । (घाम खाता है)
धोता है—प्र-क्षल (१०) प्रक्षालयति-प्रक्षालयते ।
धाकता है—ध्मा (१) धमति ।
ध्यान कराता है—ध्यै (१) ध्यायति ।

न

नकल करता है—अनु कृ (८) अनुकरोति । क० अनुक्रियते ।
नमता है—प्र नम (१) प्रणमति ।
नष्ट होता है—नश (४) नश्यति ।
नहाता है—अव गाहू (१) अवगाहते ।
नाचता है—नृती (४) नृत्यति । भा० नृत्यते ।
नाथता है—नाथृ (१) नाथति ।
नापता है—मा (२) माति । क० मीयते ।
निकलता है—निस् क्रम (१) निष्क्रामति ।
निखोरता है—निस् कुष (९) निष्कुष्णाति ।
निगलती है—गृ (६) गिलति, गिरति ।
निन्दा करता है—णिदि (१) निन्दति । गर्ह (१) गर्हते ।
निपटता है—नि वृत (१) निवर्त्तते ।
निभाता है—निर् वह (१) निर्वहति-निर्वहते ।
नुकता-चीनी-करता है—दुष (४) दूषयति-दूषयते ।
नोचता है—लुञ्च (१) लुञ्चति ।

प

पकता है—पच (१) पच्यते ।
पकाता है—,, पचति । पचते । क० पच्यते ।
पखारता है—प्रक्षल (१०)-प्रक्षालयति ।
पछताता है—अनु (१) तप-अनुतपति । भा० अनुतप्यते ।
,, पश्चात् तप पश्चात्तपति । भा० पश्चात्तप्यते ।
पटकता है—पुथ (४) पुथ्यति ।
पढ़ता है—अधि इङ् (२) अधीते । क० अधीयते ।
,, पठ (१) पठति । क० पठ्यते ।
परखता है—परि ईक्ष (१) परीक्षते ।
पसरता है—प्र सृ (१) प्रसरति । क० प्रस्रियते ।
पसाता है—प्र स्रु (१) प्रस्रावयति ।
पलटता है—प्रा वृतु (१) परावर्तते ।
,, प्रति, आङ् गम (१) प्रत्यागच्छति ।
पसीजता है—प्र ष्विद (४) प्रस्विद्यति ।
पहिनता है—परि धा (३) परिदधाति-परिधत्ते ।
पाता है—आप् लृ (५) आप्नोति । क० आप्यते ।
पार करता है—पार (१०) पारयति । तीर (१०) तीरयति ।
पालता है—रक्ष (१) रक्षति । क० रक्ष्यते ।
,, पाल (१०) पालयति, पालयते ।
पिघलता है—द्रु (१) द्रवति ।
पीटता है—तड (१०) ताडयति, ताडयते ।
पुकारता है—आङ् ह्वेञ (१) आह्वयति-आह्वयते ।
,, आङ् कृ (८) आकारयति ।
पूछता है—प्रच्छ (६) पृच्छति ।
पूजता है—अर्च (१) अर्चति । क० अर्च्यते ।
पूरा करता है—पूर (१०) पूरयति-पूरयते ।
पूरा होता है—पूरी (४) पूर्यते ।
पेशाब करता है—मूत्र (१०) मूत्रयति, मूत्रयते ।

पोसता है—पुष (१) पुष्णाति । क० पुष्यते ।
प्रतीक्षा करता है—प्रति ईक्ष (१) प्रतीक्षते ।
प्रसन्न करता है—प्रीञ (९) प्रीणाति-प्रीणीते ।
प्रसन्न होता है—मुद (१) मोदते । भा० मुद्यते ।
,, हृष (४) हृष्यति । भा० हृष्यते
फटता है—स्फट (१) स्फटति ।
फटकता है—प्रस्फुट (१०) प्रस्फोटयति-प्रस्फोटयते ।
फड़कता है—स्फुर (६) स्फुरति । स्पदि (१) स्पन्दते ।
फहराता है—उत् श्री (१) उच्छ्रयति-उच्छ्रयते ।
फांसता है—पाश (१०) पाशयति, पाशयते ।
फाड़ता है—दृ (९) दृणाति ।
फिसलता है—स्खल (१) स्खलति ।
फूंकता है—फूत् कृ (६) फूत्करोति-फूत्कुरुते । क० फूत्क्रियते ।
फूटता है—स्फुटिर् (१) स्फोटते ।
फूलता है—श्वि (१) श्वयति । (देह फूलती है)
,, फुल्लति । विकस (१) विकसति ।
फेंकता है—क्षिप (६) क्षिपति । क० क्षिप्यते ।
फाड़ता है—भिद् (९) भिनत्ति-भिन्ते । क० भिद्यते ।

ब

बकबक करता है—जल्प (१) जल्पति ।
बचाता है—शिष (१०) शेषयति-शेषयते । रक्ष (१) रक्षति ।
बजाता है—वद—(१०) वादयति ।
बतलाता है—शिक्ष (१) शिक्षते । क० शिक्ष्यते ।
बदलता है—वि नि मेङ (१) विनिमयते ।
बनाता है—रच (१०) रचयति-रचयते ।
बरसता है—वर्ष (१) वर्षते ।
बास करता है—वस (१) वसति । भा० उष्यते ।
बहता है—वा (२) वाति । वह (१) वहति ।
बहलाता है—वि नुद (६) विनोदयति-विनोदयते ।

बांचता है—वच (१०) वाचयति-वाचयते ।
बांटता है—वि भज (१) विभजति-विभजते ।
बिखेरता है—कृ (६) किरति । क० कीर्यते ।
बिगड़ता है—दुष (४) दुष्यति । भा० दुष्यते ।
बिसारता है—वि स्मृ (१) विस्मरति । क० विस्मर्यते ।
विहरता है—वि हृ (१) विहरति, विहरते ।
बीतता है—वि अति-इण (२) व्यत्येति । भा० व्यतीयते ।
बुझता है—निर् वा (२) निर्वाति ।
बुनता है—वेञ् (१) वयति, वयते । क० ऊयते ।
बुहारता है—मार्ज (१०) मार्जयति, मार्जयते ।
बूकता है—चूर्ण (१०) चूर्णयति, चूर्णयते ।
बेंचता है—वि क्रीञ (९) विक्रीणाति, विक्रीणीते । क० विक्रीयते ।
बैठता है—उप विश (६) उपविशति । भा० उपविश्यते ।
„ आस (२) आस्ते । भा० आस्यते ।
बोलता है—कथ (१०) कथयति, कथयते । क० कथ्यते ।

भ

भरता है—भृ (१) भरति, भरते ।
भागता है—परा अय (१) पलायते ।
भींगता है—क्लिद (४) क्लिद्यति ।
भीख मांगता है—भिक्ष (१) भिक्षते ।
भूंजता है—भ्रस्ज (६) भृज्जति, भृज्जते ।
भूलता है—वि स्मृ (१) विस्मरति । क० विस्मर्यते ।
भेजता है—प्र हि (५) प्रहिणोति ।
भौंकता है—बुक्क (१) बुक्कति ।

म

मरता है—मृङ् (६) म्रियते । भा० म्रियते ।
मलता है—मृद (९) मृद्नाति । क० मृद्यते ।
महता है—मन्थ (१) मन्थति । क० मथ्यते
मांगता है—याच (१) याचति, याचते ।

मांजता है—मृजू (२) मार्ष्टि ।
मानता है—मन (४) मन्यते । मान (१०) मानयति, मानयते ।
मारता है—हन (२) हन्ति । क० हन्यते ।
मिटता है—लुप (४) लुप्यति । भा० लुप्यते ।
मिलता है—मिल (६) मिलति, मिलते । क० मिल्यते ।
मिलाता है—मिश्र (१०) मिश्रयति, मिश्रयते ।
मुसकराता है—स्मिङ (१) स्मयते ।
मूड़ता है—मुडि (१) मुण्डति । वप (१) वपति, वपते । क० उप्यते ।
मूर्छित होता है—मूर्च्छति ।
मेटता है—नश (४) नश्यति ।
मोड़ता है—मुट (१०) मोटयति, मोटयते ।

य

यत्न करता है—प्र यति (१) प्रयतते भा० प्रयत्यते ।
यज्ञ करता है—याग कृ (८) यागंकरोति, यागंकुरुते ।
याद करता है—स्मृ (१) स्मरति । क० स्मर्य्यते ।

र

रङ्गता है—रञ्ज (१) रजति, रजते ।
रखता है—रक्ष (१) रक्षति । क० रक्ष्यते ।
,, नि धा (३) निदधाति, निधत्त । क० निधीयते ।
रचता है—रच (१०) रचयति, रचयते ।
रटता है—रट (१) रटति ।
रमता है—रम (१) रमते । भा० रम्यते ।
रहता है—वस (१) वसति ।
रीझता है—रम (१) रमते । भा० रम्यते ।
रुचता है—रुच (१) रोचते । रुच्यते ।
रूसता है—रूष (१०) रोषयति, रोषयते ।
रेंकता है—रासृ (१) रासते ।
रेंगता है—रिगि (१) रिङ्गति ।
रोकता है—नि-षिध (१) निषेधति । क० निषिध्यते ।
,, रुधिर (७) रुणद्धि, रुन्धे । वृजी (१०) वर्जयति, वर्जयते ।

रोता है—रुद (२) रोदिति । भा० रुद्यते ।

ल

लंगड़ाता है—खजि (१) खञ्जति ।
लगता है—लग (१) लगति ।
लजाता है—लस्ज (६) लजते । भा० लज्ज्यते । त्रपूष (१) त्रपते ।
लड़ता है—युध (४) युध्यते । भा० युध्यते ।
लटकता है—लाब (१) लम्बते । क० लम्ब्यते ।
लड़खड़ाता है—स्खल (१) स्खलति ।
लपटता है—वेष्ठ (१) वेष्टते ।
लपकता है—धाव (१) धावते ।
लांघता है—लघि (१) लङ्घते ।
लिखता है—लिख (६) लिखति । क० लिख्यते ।
लिपटता है—श्लिष (४) श्लिष्यति । क० श्लिष्यते ।
लीपता है—लिप (६) लिम्पति, लिम्पते । क० लिप्यते ।
लूटता है—लुण्ठ (१०) लुण्ठयति, लुण्ठयते ।
लेटता है—लेट-लेटयति ।
लोकता है—ग्रहण कृ (८) ग्रहणं करोति, ग्रहणङ्कुरुते ।
लोटता है—लुठ (६) लुठति ।
लौटता है—परा वृतु (१) परावर्तते ।

व

वश करता है—वश कृ (८) वशीकरोति, वशीकुरुते । क० वशीक्रियते ।

श

शक करता है—शकि (१) शङ्कते । सम् शी (२) संशते ।
शान्त करता है—सान्त्व (१०) सान्त्वयति, सान्त्वयते ।
,, ,, साम (१०) सामयति, सामयते ।
शेखी करता है—कत्थ (१) कत्थते ।
शोरगुल करता है—शब्दं कृ (८) शब्दङ्करोति ।

स

संभालता है—सम् भल (१०) सम्भालयते ।
संवारता है—प्र साध (१) प्रसाध्नोति ।
सटता है—लस (१) लसति ।
सजता है—षस्ज (१) सज्जति ।
सन्देश देता है—सम् दिश (१) सन्दिशति, सन्दिशते । क० सन्दिश्यते ।

समाता है—सम् मा (२) सम्माति।
सरकता है—स्रकि (१) स्रङ्कते।
सराहता है—श्लाघ (१) श्लाघते। प्र शंसु (१) प्रशंसति।
सलाह करता है—मन्त्र (१०) मन्त्रयते।
सहता है—सह (१) सहते।
सिकुड़ता है—सम् कुच (६) सङ्कुचति।
सींचता है—सिच (६) सिञ्चति, सिञ्चते। क० सिच्यते।
सीखता है—शिक्ष (१) शिक्षते क० शिक्ष्यते।
सीझता है—पच (१) पच्यते।
सीता है—षिवु (४) सीव्यति। क० सीव्यते।
सुनता है—श्रु (१) शृणोति। क० श्रूयते।
सुहाता है—शुभ (१) शोभते।
सूंघता है—घ्रा (१) जिघ्रति।
सूचना देता है—णिजन्त-सूचयति। क० सूच्यते।
सेंकता है—तप (२) तपति। क० तप्यते।
सेवा करता है—सेव (१) सेवते।
सोता है—ष्वप (२) स्वपिति। भा० सुप्यते।
,, निद्रा—निद्राति। शीङ—शेते। भा० शय्यते।
सौंपता है—नि क्षिप (६) निक्षिपति, निक्षिपते।

ह

हंसता है—हस (१) हसति। भा० हस्यते।
हटता है—अप गम (१) अपगच्छति। क० अपगम्यते। अपसरति वा।
हांपता है—श्रमु (४) श्राम्यति। क० श्रम्यते।
हवन करता है—हु (३) जुहोति।
हिसाब करता है—गण (१०) गणयति, गणयते।
है—अस (२) अस्ति। वृतु—वर्त्तते।
होता है—भू (१) भवति। भा० भूयते। उत् पद (४) उत्पद्यते। भा० उत्पद्यते।
,, जनी (४) जायते। भा० जन्यते।
हौरा करता है—नर्द (१) नर्दति।
ह्लाद करता है—ह्लाद (२) ह्लादते।

परिशिष्टम्

कुछ नये शब्द

अ

अक्स करनेका कागज—अक्षनिर्माणपत्रम् ३

अखवारवाला—समाचारपत्रविक्रेता १

आलपिन—लघुसूचिका २

,, की गद्दी—लघुसूच्याधारः १

इ

इण्डियन सिगनलकोर—भारतीयसंकेतवाहकसेना

ए

एक्सपोर्ट ड्यूटीज—निर्यातकरः

एटमबम—परमाणवग्निचूर्णम् ३

क

*कमाण्डर-इन-चीफ-प्रधानसेनापतिः

कनवोकेशन—दीक्षान्तभाषणम् ३

,, का हाल—दीक्षान्तभाषणस्थानम् ३

कापीहोल्डर—मुद्रणपत्रवाचकः १

किताबफरोश—पुस्तकविक्रेता १

कुंजड़ा—शाकविक्रेता

केन्द्रीय असेम्बली—केन्द्रीयपरिषद् २

,, शिक्षा † मंत्री—केन्द्रीयशिक्षासचिवः १

कोआपरेशन—सहयोगः

कंट्रोल—नियन्त्रणम् ३

ख

खाद्यसंकट—खाद्यसंकटम् ३

खाद्ययाचकमंडल—खाद्ययाचकमण्डलम् ३

खुदराफरोश—प्रकीर्णवस्तुविक्रेता १

ग

गन्धी—गान्धिकः १

गवर्नमेण्ट संस्कृतकालेज—राजकीयसंस्कृतपाठशाला २ ‡

---

* जैसे पुण्यभूमि नेपालमें इस पदपर श्रीयुक्त हिज एक्सलेंसी सर मोहन शमशेर जंगबहादुर राणा हैं।

† इस पदपर आजकल सरजोन सार्जेण्ट महोदय हैं (Sir John sarjent)

‡ ब्रिटिशसत्ताके प्रारम्भ होनेके अनन्तर १५० वर्ष पहले भारतमें शिक्षाप्रसारके लिए सर्व प्रथम काशीमें यह कॉलेज बना है। इसमें दो विभाग हैं—गवर्नमेन्ट संस्कृत कॉलेज और ऐंग्लो संस्कृत विभाग। इसकी इमारत में दो कॉलेज हैं, एक राजकीय संस्कृत पाठशाला और दूसरा क्वीन्सकॉलेज। पहले दोनों कॉलेजोंके एक ही प्रिन्सिपल होते थे। जैसे—'प्रिन्सिपल ऑर्थर वेनिस'। इन दिनों भिन्न भिन्न होते हैं। जैसे सम्प्रति संस्कृत कॉलेजके प्रिन्सपल डा० मङ्गलदेव शास्त्री एम्० ए० डी० फिल०। म० म० पं० गोपीनाथ कविराजके अवकाश ग्रहण करनेके बादसे हैं, और क्वीन्सकॉलेजके प्रिन्सपल डा० विजयशङ्कर हैकरवाल एम० ए० हैं।

घुड़दौड़—अश्वधानम् ३

" की जगह—अश्वधावन स्थानम् ३

च

चन्द्रकान्तमणि—चन्द्रकान्तमणिः ।

चीफजस्टिस—सर्वप्रधानन्यायाधीशः

छ

छापनेवाला—मुद्रकः १

ज

जर्राह—भारतीयशस्त्रचिकित्सकः १

जस्टिस—प्रधानन्यायाधीशः १

जहाजी—महानाविकः १

जांचनेवाला—परीक्षकः १ कारणिकः

जिल्दसाज—पुस्तकवेष्टकः १

जिमींदार असोसिएशन—भूमिपतिपरिषद् २

ट

टाल—इन्धनस्थानम् ३

टेलीप्रिंटर—संवादमुद्रकयन्त्रम् ३

टेलीविजन—संवादसूचकयन्त्रम् ३

डे-सिस्टर—दिवाधात्री २

त

तबलची—तालवाद्यकः

द

दवा बेचनेवाला—औषधविक्रेता १

दाई—धात्री २

दांत बनानेवाला—दान्तिकः १

ध

धुनियां—कार्पासधावकः १

न

नरेन्द्रमण्डल—नरेन्द्रमण्डलम् ३

" की सभा—नरेन्द्रमण्डलपरिषद् २

" के चांसलर—नरेन्द्रमण्डलाध्यक्षः १

के प्रो०,,—नरेन्द्रमण्डलोपाध्यक्षः १

नाइट-सिस्टर—निशाधात्री २

नौसेना—जलसेना ।

प

पहिया बनानेवाला—चक्रकारकः १

परराष्ट्र सचिव—परराष्ट्रसचिवः १

पुकारनेकी घण्टी—आह्वानघण्टिका

पेपरसेटर—प्रश्नपत्रनिर्माता १

प्रूफरीडर—संशोधकः १

प्रेसिडेंशल—अध्यक्षात्मकः

प्रोक्टर—विश्वविद्यालयकार्याध्यक्षः १

फ

फीता—बन्धनरज्जुः २

फेरीवाला—पर्यटनविक्रेता १

फोटो उतारनेवाला—प्रातिकृतिकः

ब

बजट अधिवेशन—व्यापारवाचनम् ३

बजाज—वस्त्रविक्रेता १

बीज बेचनेवाला—बीजविक्रेता १

भ

भारतसचिव—भारतमन्त्री १

मटेरियल साइन्टिस्ट—भौतिकविज्ञानवेत्ता
मरम्मत करनेवाला—परिष्कारकः १
मालिक—स्वामी १
माली—मालिकः १ मालाकारः १
मुनीम—व्यापारलेखकः १
मुंशी—लेखकः १
मुहर्रिर—लेखनजीवी १
मिनिस्ट्री—मन्त्रिमण्डलम् ३
मीनाकार—धातुचित्रकरः १
मोदी—नानावस्तुविक्रेता
मोनो टाइपकी मशीन—एकाक्षरयन्त्रम् ३
मोनोटाइपिस्ट—एकाक्षरयन्त्रमुद्रकः १
मोनोमशीनचालक—एकाक्षरयन्त्रचालकः १

र

रफूगर—वसनरन्ध्राच्छादकः १
रसोईदारिन—पाचिका २
राशनकार्ड—खाद्यपत्रम् ३
राशनकी दूकान—खाद्यविपणिः
राशनका अफसर—खाद्याधिकारी १
राष्ट्रसचिव—राष्ट्रमन्त्री १
राष्ट्रदूत—राष्ट्रदूतः १
राष्ट्रदूतिका—राष्ट्रदूतिका २
रिजर्व्ड—सुरक्षितः
राशिचक्र—राशिचक्रम् ३
रैजीडेंट—राजदूतः १
रैपर—पत्रावरणम् ३
रोकड़िया—द्रव्यधारकः १
रोशनाईवाला—मसीविक्रेता १
रंगसाज—रंगाजीवः १

ल

लाइनो मशीन—एकरेखाक्षरयन्त्रम्
लाइनोमशीनका टाइपिस्ट—एकरेखाक्षरयन्त्रमुद्रकः १
लाइनो मशीन चालक—एकरेखाक्षरयन्त्रचालकः

श

शीतला छापनेवाला—शीतलासूचीवेधकः १

स

संगतराश—प्रस्तरपरिष्कारकः
सिटीजन—नागरिकः १
सिपहसालार—सेनापतिः १
सूर्यकान्तमणि—सूर्यकान्तमणिः

ह

हलवाई—आपूपिकः १
हवाईसेना—वायुसेना
हवाईसैनिक—वायुसैनिकः १
हाउस आव कामंस—साधारणजनसभा २

सिद्धपीठनामानि

ज्वालाजी—जालन्धरपीठम् ३
जगन्नाथपुरी—उड्डीयानपीठम् ३
कामरूकामाक्षा—कामरूपपीठम् ३

[इनके अतिरिक्त ५१ उपपीठ भी हैं जिनमें विन्ध्याचलकी देवी, मैहर राज्य

की शारदादेवी तथा काशीकी विशालाक्षीदेवी आदि हैं। विन्ध्याचलपर तीन शक्तियां हैं—विन्ध्याचलमाता २ महाकाली २ और अष्टभुजादेवी २]

पूज्यशङ्कराचार्यपीठनामानि

शृंगेरीमठ—शृङ्गेरीपीठम् ३

गोवर्द्धन—गोवर्द्धनपीठम् ३

द्वारका—द्वारकापीठम् ३

ज्योतिष्पीठ—ज्योतिष्पीठम् ३

[इनके अतिरिक्त कुछ लोग कांचीपीठ भी पांचवा पीठ बतलाते हैं।]

दशविधसाधुनामानि

आश्रम—आश्रमः }
सरस्वती—सरस्वती } दण्डधारी
तीर्थ—तीर्थः }

*वन—वनम्

अरण्य—अरण्यम्

गिरि—गिरिः

पुरी—पुरी

भारती—भारती

सागरः—सागरः

पर्वतः—पर्वतः

राधारमणीयसम्प्रदाय—राधारमणीयसम्प्रदायः

लघुत्रयी—लघुत्रयी२ (रघुवंश, कुमारसम्भव और मेघदूत)

बृहत्त्रयी—बृहत्त्रयी २ (माघ या शिशुपालवध, किरातार्जुनीय और नैषधचरित)

पञ्चमहाकाव्य—पञ्चमहाकाव्यानि ३ (रघुवंश, किरातार्जुनीय, माघ, कुमारसम्भव, और नैषधचरित)

प्रस्थानत्रयी—प्रस्थानत्रयी २ (उपनिषत् ब्रह्मसूत्र और भगवद्गीता)

पांच देवियों के नाम

अहल्या—अहल्या २

द्रौपदी—द्रौपदी २ याज्ञसेनी २

तारा—तारा २

कुन्ती—कुन्ती २

मन्दोदरी - मन्दोदरी २

"अहल्याद्रौपदीतारा,
कुन्तीमन्दोदरी तथा।
पञ्चकं ना स्मरेत् नित्यं
महापातकनाशनम् ॥"

इति श्रीकोषः समाप्तः।

---

*यदि कई वन स्वामी एक साथ आते हों तो वहां "वनानि आगच्छन्ति" ऐसा प्रयोग हो सकता है।